

#20 (1) / 2016

CZASOPISMO INDEKSOWANE
NA LIŚCIE CZASOPISM
PUNKTOWANYCH MNiSW
(7 PKT., CZĘŚĆ B, NR 992)

CZASOPISMO NAUKOWE
HUMANUM POWSTAŁO
W 2008 ROKU

CZŁONKAMI REDAKCJI
I RADY NAUKOWEJ SĄ
UZNANI BADACZE Z POLSKI
I ZAGRANICY

HUMANUM

ISSN: 1898-8431

HUMANUM

Instytut Studiów Międzynarodowych
i Edukacji w Warszawie

20 (1) / 2016

CZASOPISMO INDEKSOWANE
NA LIŚCIE CZASOPISM
PUNKTOWANYCH MNiSW
(7 PKT., CZĘŚĆ B, NR 992)

CZASOPISMO NAUKOWE
HUMANUM POWSTAŁO
W 2008 ROKU

CZŁONKAMI REDAKCJI
I RADY NAUKOWEJ SĄ
UZNANI BADACZE Z POLSKI
I ZAGRANICZY

HUMANUM

MIĘDZYNARODOWE STUDIA SPOŁECZNO-HUMANISTYCZNE
INTERNATIONAL SOCIAL AND HUMANITIES STUDIES

INSTYTUT STUDIÓW MIĘDZYNARODOWYCH I EDUKACJI HUMANUM

KOLEGIUM REDAKCYJNE | Editorial boards:

Redaktor Naczelny / Chief Editor
prof. dr hab. Paweł Czarnecki

Sekretarz redakcji / Assistant editor:
Fedir Nazarchuk

REDAKTORZY TEMATYCZNI | Section Editors:

prof. dr hab. Ireneusz Światała
prof. dr hab. Wojciech Słomski
prof. dr hab. Stanislav Szabo

REDAKTORZY JĘZYKOWI | Language Editors:

Język polski: dr Paweł Panas
Język angielski: Andy Ender MA, dr Marcin Łączek
Język słowacki: Mgr. Andrea Geciová-Čusová
Język czeski: PhDr. Mariola Krakowczykóvá, Ph.D.
Język rosyjski: Andrey Stenykhin MA

REDAKTOR STATYSTYCZNY | Statistical Editor:
doc. dr Kiejstut R. Szymański

REDAKTOR TECHNICZNY | Technical Editor:
Michal Cibere

OPRACOWANIE GRAFICZNE, SKŁAD I ŁAMANIE |
Graphic design: Fedir Nazarchuk

RADA NAUKOWA | Scientific Council:

Przewodniczący / Chairman: J. E. Bp Prof. ThDr.
PhDr. Stanislav Stolarik, PhD. (Słowacja)

CZŁONKOWIE | Members:

Dr h.c. prof. Ing. Jozef Živčák, PhD. (Słowacja),
Dr h.c Prof. Daniel J. West Jr. PhD. FACHE, FACMPE
(USA), prof. PhDr. Anna Žilová, PhD. (Słowacja),
Prof. Devin Fore, PhD. (USA), Doc. PaedDr. Tomáš
Jablonský, PhD. prof. KU (Słowacja), Prof. zw. dr hab.
Wojciech Słomski, Prof. MUDr. Vladimír Krčmery
DrSc. Dr h.c. Mult. (Słowacja), Prof. Ing. Alexander
Belohlavek, PhD. (USA), prof. h.c. doc. MUDr. Maria
Moješova, PhD. (Słowacja), Prof. dr hab. Ewgenii
Bobosow (Białoruś), Prof. PhDr. Vasil Gluchman,
CSc. (Słowacja), ks. Prof. PhDr. Pavol Dancak,
PhD. (Słowacja), Doc. PhDr. Nadežda Krajčova,
PhD. (Słowacja), Prof. RNDr. Rene Matlovič, PhD.
(Słowacja), JUDr. Maria Bujňakova, CSc.(Słowacja),
Prof. dr hab. Nella Nyczkało (Ukraina), Prof. dr hab.
Jurij Kariagin (Ukraina), PhDr., Marta Gluchmanova

Lista recenzentów | List of reviewers:

znajduje się na stronie www.humanum.org.pl
oraz na końcu ostatniego numeru
w danym roczniku | *list of reviewers available at*
www.humanum.org.pl and in the last issue of volume

Adres redakcji i wydawcy | Publisher: Instytut Studiów Międzynarodowych i Edukacji Humanum,
ul. Złota 61, lok. 101, 00-819 Warszawa www.humanum.org.pl / Printed in Poland
Co-editor – International School of Management in Prešov (Slovakia)
© Copyright by The authors of individual text

ŻADEN FRAGMENT TEJ PUBLIKACJI NIE MOŻE BYĆ REPRODUKOWANY, UMIESZCZANY W SYSTEMACH PRZECHOWYWANIA INFORMACJI LUB PRZEKAZYWANY
W JAKIEJKOLWIEK FORMIE – ELEKTRONICZNEJ, MECHANICZNEJ, FOTOKOPII CZY INNYCH REPRODUKCJI – BEZ ZGODNY POSIADACZA PRAW AUTORSKICH
WERSJA WYDANIA PAPIEROWEGO HUMANUM MIĘDZYNARODOWE STUDIA SPOŁECZNO-HUMANISTYCZNE JEST WERSJĄ GŁÓWNA

ISSN 1898-8431

Czasopismo punktowane Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w Polsce. Lista B, 7 pkt, poz. 992
The magazine scored by Ministry of Science and Higher Education in Poland. List B, 7 points, pos. 992

20 (1) / 2016

Spis treści

DARIA BECKER-PESTKA: Zagadnienia resocjalizacji w opracowaniach niepedagogicznych	5
RAMIRO DÉLIO BORGES DE MENESES: Lex moralis in memet sicut libertas as modus agenda: according to Kant	15
MICHAL CIBERE: Vplyv finančnej gramotnosti na akceptáciu poisťovacích podvodov	43
ALDONA FRĄCZKIEWICZ-WRONKA, MAŁGORZATA DOBROWOLSKA, SAIOA ARANDO (MIK), MARTYNA WRONKA-POŚPIECH, MONIKA TKACZ (MIK): Koprodukcja jako warunek efektywnej deinstytucjonalizacji usług społecznych	67
MARTA GLUCHMANOVA: Ethics in Slovakia- Past Present	79
ŁUKASZ GOMUŁKA: Stosunek nauki i religii w myśli Stanisława Lema. W poszukiwaniu motywów Hellerowskich	85
IVICA GULÁŠOVÁ, LADA CETLOVÁ: Complex nursing care for the elderly with eating disorders	95
BOŽENA IGLIAROVÁ: Komunikácia a jej význam pri riešení sociálno – patologických javov	101
LUJZA KOLDEOVÁ: Hodnotová orientácia a morálne postoje adolescentov v Slovenskej republike a Nemeckej spolkovéj republike	119

Spis treści – cd.

ROMAN KOLLÁR: Klasický hasičský výskum Bernarda Berelsona o úlohe novín v živote ich čitateľov	131
EWELINA KUROWICKA: Wybrane koncepcje pedagogiczne na przełomie XIX i XX wieku	139
KAROLINA SALA: Zaawansowane metody zabezpieczeń przesyłu danych	151
JUSTYNA SALA-SUSZYŃSKA: The role of figurative language	163
ADAM SELWON: Zaawansowane rozwiązania wykorzystania druku 3D w medycynie	173

Daria Becker-Pestka

Wyższa Szkoła Bankowa w Gdańsku
E-mail: dabepe@op.pl

Zagadnienia resocjalizacji w opracowaniach niepedagogicznych / *Problems of resocialization in unprofessional press publications*

Abstract

Presented text refers problems of resocialization in unprofessional elaboration delinquency. It means the press articles which have been print in unprofessional publications. Contents have been presented on chosen examples showing the problems devoted the jail, resocialization, people staying in prison, responsibility. The problems in articles are concentrated on conditions of punishing in polish prison, efficiency of resocialization, people who are in prison, the results of the process of change, the programs. The publishers are also interested in system errors victims. The main aim of this text is to define the problems devoted the resocialization, which were described by the authors in unprofessional articles. I also try to present the main ideas of the texts. The material, which is gathered in this article is a trial to see the process of resocialization from different perspective. It is important for people, who are not experts and doesn't have special knowledge connected with crime, prison, victims, punish and other problems. This text cannot be a base of scientific research and discuss. In my opinion the text may be important and fill the knowledge gap. According to the authors of the articles, it is not possible to say about the process of resocialization in polish prison. The prison seems as improper functioning structure, where there are people aware of their rights and dangerous for members of society. They have much time to do sport and to learn. They also get much social help. The authors of publications pay also attention to the victims of crime and system errors victims.

Keywords: resocialization; crime; people staying in prison; jail; resocialization work; society.

1. WSTĘP

Zagadnienia dotyczące kary pozbawienia wolności, sprawców przestępstw, efektywności resocjalizacji ze zrozumiałych względów budzą ogromne zainteresowanie społeczeństwa. Jest to szczególnie widoczne zwłaszcza wtedy, kiedy dochodzi do spektakularnych naruszeń przepisów prawa, ucieczek więźniów bądź zakład karny opuszczają przestępcy szczególnie niebezpieczni. Można przyjąć, że wiele osób nie związanych zawodowo z wymiarem sprawie-

dliwosci zadaje sobie pytania o efektywnosc resocjalizacji, jej przebieg i warunki odbywania kary. Warto takze zauwazyc, ze wlasnie ze wzgledu na skutki spoleczne rozwiazanie tych problemow nabiera szczegolnego znaczenia. Podjecie refleksji nad tymi problemami jest wiec uzasadnione.

Problem skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych stanowi przede wszystkim przedmiot naukowych dociekań, co znajduje swoje odzwierciedlenie w licznych publikacjach poświęconych temu zagadnieniu. W opracowaniach z zakresu resocjalizacji autorzy podejmują kwestie dotyczące efektywności oddziaływań resocjalizacyjnych, warunków resocjalizacji instytucjonalnej, diagnozy i realizowanych indywidualnych programów korekcyjnych (Machel 2004, Szałański 2008, Pospiszyl 1998). W obszarze szczególnego zainteresowania badaczy znajdują się również zagadnienia dotyczące funkcjonowania personelu resocjalizacyjnego, jego zadań, kwalifikacji i szczególnej odpowiedzialności. W licznych publikacjach autorzy koncentrują się także na zagadnieniach skupionych wokół metod pracy resocjalizacyjnej, zasad, form i stosowanych środków (Górski 1985, Kossowska 2008, Pytka 2008, Konopczyński 2008, Konopczyński 1996). Problematyka resocjalizacji znalazła również odzwierciedlenie w licznych publikacjach w artykułach zamieszczonych w specjalistycznych periodykach. Autorzy zamieszczanych tekstów prezentują dorobek badawczy, referują wyniki uzyskanych badań empirycznych, podejmują refleksję nad aktualnymi wydarzeniami i problemami resocjalizacji, przedstawiają aktualne publikacje z tej dziedziny.

W prezentowanym opracowaniu podejmuję próbę zdefiniowania zagadnień, które stały się przedmiotem zainteresowania autorów publikacji prasowych. Dokonuję również krótkiej prezentacji zawartych w wybranych artykułach treści. Reportaże cytowane w publikacji zostały zebrane w oparciu o kryterium związane z poruszaną tematyką. Poruszany zakres skupiony był wokół wszystkich kwestii związanych z resocjalizacją. Materiał został zgromadzony w przedziale czasowym obejmującym lata 2012 – 2014. Pomimo dużej dynamiki zachodzących zmian można przyjąć, że są to publikacje aktualne. Periodyki, z których zaczerpnięte zostały opracowania postrzegane są przez wielu czytelników jako czasopisma opiniotwórcze, znaczące, poruszające ważne kwestie społeczne. Wśród odbiorców artykułów mogą być osoby, które nie dysponują wykształceniem specjalistycznym i nie posiadają wiedzy z zakresu resocjalizacji. Wskazanie określonych problemów, obszarów, tematów, spornych kwestii może być dla nich okazją do refleksji, pogłębiania wiedzy, stawiania pytań i poszukiwania na nie odpowiedzi. Materiał został zebrany w oparciu o metodę analizy treści (Babbie 2009). Dociekania skupione zostały wokół problemu: Jakie problemy z obszaru resocjalizacji znajdują odzwierciedlenie w tekstach zamieszczonych w niespecjalistycznych publikacjach prasowych?.

2. PROBLEMATYKA RESOCJALIZACJI I PRZESTĘPCZOŚCI W PUBLIKACJACH NIESPECJALISTYCZNYCH – PRZEDSTAWIENIE ZGROMADZONEGO MATERIAŁU

W obszarze zainteresowań autorki znalazły się publikacje dotyczące resocjalizacji, które nie zostały opublikowane w naukowych periodykach i opracowaniach. Artykuły ukazały się w czasopismach publicystycznych, które prezentują zagadnienia z obszaru życia społecznego, polityki, kultury, edukacji. Przywoływane w tekście publikacje nie są branżowymi tytułami prasowymi. Ze względu na odbiorców prezentowanych treści niektóre z czasopism mogą mieć jednak charakter opiniotwórczy. Mając na uwadze znikomą – w przypadku wielu odbiorców – znajomość podstaw resocjalizacji – obszar zainteresowań autorów tekstów znacząco poszerza wiedzę czytelników i kieruje ich uwagę na określone problemy.

Wśród publikacji niespecjalistycznych znajdują się artykuły poświęcone zagadnieniom oddziaływań resocjalizacyjnych. K. Kopocz w swoim tekście wprowadza czytelnika w podstawowe zagadnienia związane z jednym z realizowanych programów resocjalizacyjnych (Kopocz 2012). Zgromadzony przez badaczkę materiał został zebrany w oparciu o rozmowę z koordynatorką programu a także informacje zebrane w trakcie pobytu w Zakładzie Karnym w Warszawie-Białołęce. Obecność autorki tekstu w więzieniu wiązała się z asystowaniem w warsztatach.

Artykuł zawiera krótką charakterystykę programu, co pozwala czytelnikom na zapoznanie się z jego założeniami i przyjętymi oraz realizowanymi zasadami. Autorka porusza kwestie techniczne dotyczące projektu Prison Smart, co umożliwia przeciętnemu odbiorcy zrozumienie jego istoty i przybliżenie sensu podejmowanych działań. W krótkim tekście czytający znajdzie informacje dotyczące tego, kto prowadzi program, od kiedy jest realizowany w Polsce (od 1999 roku) oraz ile programów zostało już zrealizowanych (745) a także ilu osadzonych wzięło w nich udział (8,7 tysiąca osób w 65 zakładach karnych). W artykule nie brakuje cytowanych wypowiedzi prowadzącej program i jego uczestników. B. Jurkonis mówi o swojej pracy ze skazanymi: „Czy ich kocham? Nie, lubię. Nie ma znaczenia, czy siedzi przede mną recydywista, zabójca, czy złodziej. Akceptuję ich. W ciągu tych dziesięciu lat było może trzech facetów, z którymi się umęczyłam. Ordynarni, agresywni, paskudni. Jeśli ktoś rozwała mi grupę, to po dwóch ostrzeżeniach wylatuje. Zwykle jedna, dwie osoby odpadają. Momentami się złączę, ale szybko mi przechodzi. Pracuję bez strażników, ale zazwyczaj jest kamera. Czasami jeżdżę sama, ale często pomaga mi asystent lub inny trener. Najważniejszy jest spokój” (Kopocz 2012: 34-35).

Wydaje się, że przywołany tekst pokazuje inne, niejako „ludzkie” oblicze resocjalizacji. Za realizowanym działaniem stoją ludzie, którzy w swoją pracę wkładają ogromny trud, ponoszą wysiłek. Jednocześnie dzięki lekturze artykułu możliwe jest poszerzenie wiedzy na temat stosowanych rozwiązań, ich autorów, zapoznanie się z danymi liczbowymi dotyczącymi ilości realizowanych programów i ich uczestników. Tekst pozwala zatem wzbogacić wiedzę odbiorców i – być może – skłonić do jej poszerzenia. Ma więc znaczenie edukacyjne.

Podobny charakter mają inne teksty opublikowane w tym samym tygodniku. K. Domagalska w swoim artykule zwraca uwagę na osadzone kobiety (Domagalska 2013). Bohaterkami tekstu są panie, które weszły w konflikt z prawem i przebywają w areszcie śledczym. O swoich przeżyciach opowiadają w formie pisemnych wypowiedzi. Zgromadzony przez autorkę tekstu materiał pozwala czytelnikowi poznać życie więzienne, codzienność wychowawców i osadzonych. W tekstach skazane opisują swoją sytuację rodzinną, dzień aresztowania, przyczyny znalezienia się w zakładzie karnym. Jedna z osadzonych pisze: „Siedzę w celi, nie pracuję, nie uczę się. Maluję, czytam książki i oglądam telewizję. Tak, bo tu się leży i ogląda telewizję, ale nie dlatego, że nie mamy innych możliwości, chociaż chciałybyśmy, żeby było inaczej. Zresocjalizowałam się sama” (Domagalska 2013: 12-19).

Autorka opracowania koncentruje swoją uwagę także na zatrudnionych wychowawcach. Sprawująca funkcję wychowawczynie do spraw sportu i biblioteki Arleta uważa, że resocjalizacja „działa całkiem sprawnie. Jest możliwość pracy, tylko trzeba na nią zasłużyć. Są kursy zawodowe, tylko trzeba na nie zasłużyć wzorowym zachowaniem, wypełnianiem obowiązków i poleceń. Na wyjście dostaje się zapomogę, ubrania zgodnie z porą roku, protezę, dowód. Jak ktoś nie ma gdzie mieszkać, to też odpowiednie papiery idą tam gdzie trzeba. Co się dzieje dalej, nikt nie wie, bo obowiązki zakładu karnego kończą się wraz z wypuszczeniem osadzonego na wolność” (Domagalska 2013: 12-19).

Przedstawione w publikacji treści dopełnia bogata dokumentacja fotograficzna, która przedstawia bohaterki tekstu i specyfikę miejsca, w jakim mieszkają w warunkach pozbawienia wolności. Tekst skłania do podjęcia lektury wypowiedzi osadzonych kobiet. Zdaniem autorki odkrywa również przez czytelnikiem i przeciwnym odbiorcą więzienną codzienność skazanych.

Ważną przestrzeń zainteresowań dziennikarskich stanowi kadra resocjalizacyjna. Czytelnik może zapoznać się z zapisem wywiadu przeprowadzonego z W. Brzoską – poetą i autorem książek poetyckich, ale przede wszystkim wychowawcą w Areszcie Śledczym w Katowicach (Surmiak-Domańska 2012).

Bohater wywiadu odkrywa przed czytelnikiem te czynniki, które przesądziły o wyborze przez niego drogi zawodowej. Z wypowiedzi wynika, że chociaż jego zawodowe plany ewoluowały w zupełnie inną stronę to od 11 lat kontynuuje rodzinne tradycje. O decyzji przesądziły problemy ze znalezieniem pracy. Najtrudniej było przestać się bać osadzonych. W wypowiedzi pojawia się także kwestia zbudowania sobie wśród więźniów autorytetu. Ważna okazuje się umiejętność wykorzystywania w pracy resocjalizacyjnej zdolności, umiejętności, dorobku z odmiennego tematycznie zakresu – w tym wypadku twórczości poetyckiej.

W wywiadzie pojawia ważne pytanie o wiarę w resocjalizację. W. Brzoska odpowiada: „Wierzę, że jeden na ileś przypadków przy stworzeniu mu odpowiednich warunków jest w stanie odbyć resocjalizację. Najważniejsza jest motywacja. Trzeba im pokazywać inne światy poza tym, w którym utknęli” (Surmiak-Domańska 2012: 44-47).

Autorzy publikacji kierują więc uwagę czytelnika na instytucjonalny wymiar resocjalizacji, zwracają się w stronę problemów, metod, środków, programów resocjalizacji. Ujawniają także nieznaną zapewne opinii publicznej informację, przybliżają specyfikę pracy personelu psychokorekcyjnego, prezentują regulacje prawne i opinie ekspertów.

O problemie związanym z warunkami odbywania kary piszą inni autorzy artykułów niespecjalistycznych. W swoich publikacjach J. Ćwieluch dziennikarz porusza kwestie wyżywienia osób skazanych i podejmowanych przez nich ucieczek (Ćwieluch 2013). Autor koncentruje uwagę na posiłkach przygotowywanych dla osadzonych. Na stanowiącym ilustrację do tekstu zdjęciu postawny mężczyzna za kratami trzyma ogromną chochlę. Z artykułu czytelnik może się dowiedzieć, jakie dania znalazły się w więziennym menu przez cały tydzień. Z pisanych przez osadzonych skarg wynika, że jedzenie w zakładzie karnym jest monotonne i złej jakości. W konsekwencji więźniowie zaczęli zmieniać dietę, masowo deklarować zamiar przejścia na dietę dla cukrzyków. Pod koniec 2011 roku w placówce został zatrudniony nowy szef kuchni. J. Ćwieluch pisze: „W ciągu kilku miesięcy więzienne menu w ZK we Włocławku z 15 potraw powiększyło się do 280 dań. Samych zup jest 25 rodzajów. A wszystko to w ramach tej samej stawki żywieniowej co poprzednio – 4,80 zł na stawce P (podstawowej) i 5,70 zł na stawce L (dieta)” (Ćwieluch 2013: 31-33).

Czytelnik ma okazję wzbogacić swoją wiedzę o informacje dotyczące dziennej stawki żywieniowej, serwowanych dań, oczekiwań osadzonych, innowacyjnych pomysłów kucharzy. Pozostaje jednak ważne pytanie o to, czy w kraju, w którym tak wiele rodzin zmaga się z problemem bezrobocia, staje przed koniecznością dokonania rewizji własnych potrzeb, zmuszonych jest do rezygnacji z przyjemności życia i wprowadzenia restrykcyjnych ograniczeń finansowych przedstawiony tekst spotka się ze zrozumieniem i pozytywnym wydźwiękiem. Dotykając tego problemu trudno również pominąć kwestie tak znaczące jak społeczne pochodzenie osadzonych. Czy w środowisku rodzinnym przestrzegane były określone standardy i normy żywieniowe? Czy w rodzinach – nie tylko tych patologicznych – ważna była jakość posiłków, sposób podania, ich wartości odżywcze? Pozostaje wreszcie istotne pytanie, czy niezależnie od przysługujących osadzonym praw uzasadnione jest, aby więźniowie mogli składać skargi?

W sytuacji, kiedy wielu Polaków dotkniętych jest problemem bezrobocia, zagrożonych utratą pracy i źródeł zarobkowania skazani przebywają w znakomitych warunkach i piszą skargi na nieświeże jedzenie. W opracowaniu R. Drzewiecki i E. M. Radlińska piszą o sanatoryjno-wczasowych warunkach odbywania kary pozbawienia wolności (Drzewiecki, Radlińska 2014).

Osadzeni przebywają w Krzywańcu. Zakład karny usytuowany jest w środku lasu, odseparowany od świata, jednak panujące w nim warunki powodują, że wielu więźniów przebywających w innych placówkach chciałoby swoją karę odbyć właśnie w tym zakładzie. W placówce przebywa 882 osadzonych w dwu, trzy i czteroosobowych celach. Nie ma przeludnienia, nadmiernego zagęszcze-

nia, tłoku. W kompleksie znajdują się zakład otwarty, półotwarty i zamknięty dla osób odbywających karę po raz pierwszy, dla recydywistów, młodocianych, kobiet z dziećmi. Jest także areszt śledczy. Więźniowie mają zapewnione bogate i zróżnicowane posiłki, w domu dla matek z dziećmi panują znakomite warunki. Autorzy tekstu piszą: „Kolorowe sale pełne zabawek. I to tych z górnej półki. Płaski telewizor z wideo, stopy książeczek, klocków i misiów. Cele... To nie cele, tylko pokoiki z Ikei” (Drzewiecki, Radlińska 2014: 52-54).

Przebywający w Krzywańcu skazani mogą brać udział w zajęciach ze specjalistami, którzy wspierają ich w odreagowaniu stresu i uczą jak poradzić sobie w problemowych sytuacjach. Więźniom udzielana jest pomoc psychologiczna, wszyscy mogą uczestniczyć w zajęciach sportowych w hali i ćwiczyć pod okiem trenera grę w siatkówkę czy koszykówkę, jeździć na rowerze, łowić ryby, zbierać grzyby. Zdaniem osadzonych tak dobre warunki wywalczyli sobie sami więźniowie, którzy demonstrują jednocześnie nieustannie zastrzeżenia. W akapitach kończących autorzy publikacji podsumowują i retorycznie pytają: „Po zakończeniu odbywania kary skazani mogą także liczyć na pomoc. Urzędy pracy to im dają w pierwszej kolejności oferty. Są zobowiązane szukać im zatrudnienia nawet w innych regionach. Urzędnicy dzwonią i żebrzą o etat dla opuszczających zakłady karne. niesprawiedliwe?” (Drzewiecki, Radlińska 2014: 52-54).

W założeniu kara pozbawienia wolności ma być pewną dolegliwością a stosowane oddziaływania doprowadzić do zmiany. Tymczasem osadzonym stworzono bardzo dobre warunki odbywania kary. Czytelnicy mogą się dowiedzieć, że nierzadko lepsze od tych na wolności.

Ważnym problemem poruszonym przez dziennikarzy jest sprawność funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości. Publicyści piszą o ludziach – ofiarach wymiaru sprawiedliwości, niesłusznie skazanych za przestępstwa, których nie popełnili. Odbyli karę pozbawienia wolności, na którą nie zasłużyli, bo nie są sprawcami czynów, za które zostali skazani. Z powodu proceduralnych niedopatrzeń, czyichś błędów czy zaniedbań spędzili trudny czas w izolacji. Czas, którego nie można już odzyskać (Pytlakowski 2014). P. Pytlakowski pisze w pierwszych słowach swojego tekstu: „Pomyłki są nieuniknione. Gorzej, że system sprawiedliwości nie zawsze naprawia własne błędy. Skazuje niewinnego, wszyscy o tym wiedzą i odwracają się tyłem. Jak w sprawie Adama Dudały” (Pytlakowski 2014: 33-35).

Mężczyzna został skazany w Białymstoku za udział w dwóch morderstwach na 25 lat pozbawienia wolności. Jego alibi nie zostało sprawdzone, nie uznano również za wiarygodne złożone na jego korzyść zeznanie. Jedyny mocny dowód jego winy stanowiły obciążające go zeznania przestępcy walczącego o złagodzenie własnej kary.

Powołując się na realizowane badania i dostępne dane cytowane przez innego badacza autor publikacji zwraca uwagę, że takich spraw jest znacznie więcej i podaje przykłady innych sądowych pomyłek. Ł. Chojniak podaje, że w 2008 roku podobnych spraw było 22, w 2010 aż 33. W świetle statystyk w latach 2007-2010

wypłacono 83 odszkodowania. Zdaniem Ł. Chojniaka w tym okresie liczba niesłusznych skazań to przynajmniej 750 przypadków (Pytlakowski 2014: 33-35).

W ostatnich słowach wypowiedzi P. Pytlakowski trafnie konkluduje: „Pól biedy, jeżeli takie przypadki dotyczą spraw drobnych – ofiary pomyłek ponoszą szkody, ale nie tak dotkliwe, jak niewinni skazani na wieloletnie więzienie. Wymiar sprawiedliwości łatwiej i chętniej naprawia wyrządzone przez siebie krzywdy skazanym na wyroki krótkotrwałe. Niestety, przewrotna reguła mówi, że im poważniejszy wyrok, tym bardziej ślepnie później Temida” (Pytlakowski 2014: 33-35).

W innym poświęconym temu problemowi tekście M. Stańczyk opisuje historię aresztowania, skazania i uniewinnienia Pawła Guza. Przeprowadza z nim również wywiad (Stańczyk 2014). Mężczyzna został skazany za morderstwo, po półtorarocznym pobycie opuścił zakład karny, został uniewinniony i oczyszczony z postawionych mu zarzutów. Prawomocnym wyrokiem uznano go za niewinnego Bohater tekstu mówi dziennikarzowi: „Odzyskałem wolność, zostałem oczyszczony z zarzutów, ale już do końca życia będę postrzegany jako morderca, przynajmniej przez niektórych ludzi, przez rodzinę Pawła” (Stańczyk 2014: 32-33). P. Guz został prawomocnym wyrokiem uznany za niewinnego. Domagał się od państwa pięciu milionów złotych odszkodowania i zadośćuczynienia. Ostatecznie sąd uznał jednak, że mężczyzna powinien otrzymać rekompensatę finansową w wysokości około 300 tysięcy złotych.

Dziennikarz cytuje inną wypowiedź domniemanego mordercy. Wydaje się, że stanowi ona lapidarne podsumowanie treści tekstu i przekonań jej bohatera, który mówi: „Sąd udowodnił, że nie potrafi zrekompensować doznanej krzywdy komuś, kto spędził półtora roku w więzieniu z zarzutami przestępstwa, którego nie popełnił. Ten wyrok pokazuje, że w naszym kraju liczą się tylko ci, co mają władzę i znajomości, że prawa człowieka tak naprawdę nic nie znaczą” (Stańczyk 2014: 32-33).

Krzywdą dotknęła wiele osób – niewinnie osadzonych, skazanych, ich rodziny, bliskich tych, którzy zostali poszkodowani. Z oczywistych względów poniesie karę także społeczeństwo – materialną i nieekonomiczną. Finansową, bo konieczne będzie pokrycie kosztów postępowania karnego i odszkodowania, być może przez wiele lat udzielanie psychologicznego i finansowego wsparcia niesłusznie skazanej osobie i jej bliskim. Niewykluczone, że po takich doświadczeniach niewinnie osądzeni nie będą już w stanie podjąć zawodowej aktywności. Społeczeństwo poniesie również konsekwencje niematerialne, bo zrujnowany ekonomicznie i psychicznie człowiek nie będzie już zapewne wnosił swojego wkładu i dzielił się swoim potencjałem twórczym i zawodowym. Istnieje również prawdopodobieństwo, że zaburzone zostaną relacje międzyludzkie i zdolność do ich nawiązywania i podtrzymywania.

Trafne podsumowanie tych treści może stanowić wypowiedź cytowanego wcześniej P. Pytlakowskiego, który pisze: „Więzienia pełne są niewinnych – tak się mówi o taktyce przyjętej przez doświadczonych kryminalistów. Ale w masie takich „niewinnych” gubią się ci, którzy za kraty trafili rzeczywiście przez pomył-

kę. Piszą listy do całego świata (ministra sprawiedliwości, rzecznika praw obywatelskich, prokuratora generalnego, Fundacji Helsińskiej, radia i telewizji), ale najczęściej odbijają się jak od muru. To trudne sprawy, wielowątkowe, wyroki już zapadły – nikt nie chce się pochylić nad losem takich osób” (Pytlakowski 2014: 33-35).

Zgromadzony materiał skłania do następujących wniosków:

1. W opracowaniach niespecjalistycznych autorzy poruszają między innymi takie problemy jak warunki odbywania kary, ustawodawstwo, oddziaływania resocjalizacyjne, służba personelu resocjalizacyjnego, funkcjonowanie i doświadczenia osób niesłusznie skazanych, efektywność procesu resocjalizacji;
2. Niektóre postępowania sądowe prowadzone są po to, żeby potwierdzić przyjęte już wersje i udowodnić winę oskarżonych, co powoduje, że do więzienia trafiają niewinne osoby;
3. Osadzeni mogą uczestniczyć w różnych zajęciach i formach wspierających proces resocjalizacji, pozwalających na redukcję napięcia, zdobycie nowych umiejętności, umożliwiających atrakcyjne wypełnienie czasu;
4. Ważną rolę odgrywa personel więzienny; od jego zaangażowania, cech osobowych, kreatywności zależy w wielu przypadkach rzeczywisty efekt oddziaływań resocjalizacyjnych; w swojej zawodowej aktywności pracujące z osadzonymi osoby narażone są na zagrożenie zdrowia, życia, bezpieczeństwa; to jest bardzo trudna i wymagająca praca;
5. Więzienne warunki sprzyjają dbaniu o zdrowie i rozwijaniu własnych zainteresowań, poszerzaniu wiedzy, zdobywaniu nowych sprawności i umiejętności skazanych;
6. Proces resocjalizacji nie zawsze jest skuteczny; zdarza się, że pomimo podejmowanych przez stosowne służby starań osadzeni popełniają przestępstwo po opuszczeniu zakładu karnego i wracają do więzienia.

3. ZAKOŃCZENIE

W opracowaniach niespecjalistycznych trudno odnaleźć wnikliwą i wartościową analizę omawianych zjawisk – materiał ma być raczej załącznikiem dyskusji, społecznej debaty, okazją do podjęcia badań lub wzbudzenia zainteresowania potencjalnego czytelnika. Poruszane przez autorów tekstów problemy dotyczą służby personelu resocjalizacyjnego, warunków odbywania kary, ustawodawstwa, zagrożenia bezpieczeństwa społecznego, znaczenia i wartości procesu resocjalizacji, efektywności stosowanych rozwiązań, konsekwencji czynów karalnych, funkcjonowania osób poszkodowanych w wyniku błędów popełnianych przez wymiar sprawiedliwości.

Ze względu na konsekwencje społeczne zagadnienia resocjalizacji i naprawy skazanych budzą ogromne zainteresowanie. Nie wszyscy czytelnicy mają możliwość zdobycia komplementarnej i rzetelnej wiedzy z zakresu resocjalizacji zawartych

w opracowaniach naukowych. W związku z tym szczególnego wymiaru nabierają artykuły publikowane w niespecjalistycznych tytułach prasowych.

W świetle publikacji w polskich zakładach karnych nie odbywa się resocjalizacja. Instytucje te są fatalnie funkcjonującymi strukturami, w których przebywają osoby świadome swoich praw, roszczeniowe, stanowiące zagrożenie dla życia społecznego. Więźniowie znają przepisy prawa, mają czas na naukę i sport, otrzymują pomoc są na utrzymaniu społeczeństwa. Jeden z autorów w konkluzji swojej wypowiedzi dotyczącej resocjalizacji w Zakładzie Karnym Krzywaniac pisze tak: „Ze statystyk wynika, że resocjalizacja w Polsce to fikcja. Ponad połowa skazanych po raz pierwszy wraca za kraty. Fikcją jest też pomoc dla ofiar przestępstw. Gdy patrzymy na warunki, jakie zobaczymy w Krzywańcu, nasuwa się pytanie: czy prawa człowieka należą się sprawcom, czy ofiarom? Pewnie i tym, i tym. Tylko co w tym wszystkim jest karą?” (Drzewiecki, Radlińska 2014: 52-54).

Podjęta w tekście tematyka jest istotna i zdaniem autorki warto nieustannie podejmować nad nią refleksję, poszerzać wiedzę.

LITERATURA

1. Babbie, E., Podstawy badań społecznych, Warszawa 2009.
2. Ćwieluch, J., Paróweczki w płatkach cebuli, „Polityka”, 40(2927)/2013, ss.31-33.
3. Domagalska, K., Wolność w więzieniu, „Wysokie Obcasy”, 9(716)/2013, ss. 12-19.
4. Drzewiecki, R., Radlińska E. M., Skazani na wczasy, „Dziennik Gazeta Prawna”, 198/2014, w: „Angora”, 42/2014, ss. 52-54.
5. Górski, S., Metodyka resocjalizacji, Warszawa 1985.
6. Jaworska, A., Wprowadzenie, w: Resocjalizacja. Zagadnienia prawne, społeczne i metodyczne, red. A. Jaworska, Kraków 2009, s. 9.
7. Konopczyński, M., Twórcza resocjalizacja. Kształtowanie nowych tożsamość, w: Resocjalizacja, red. B. Urban, M. Stanik, Warszawa 2008.
8. Konopczyński, M., Twórcza resocjalizacja. Wybrane metody pomocy dzieciom i młodzieży, Warszawa 1996.
9. Kopocz, K., Wszystko mogę jeszcze zmienić, „Wysokie Obcasy”, 35(690)/2012, ss. 34-35.
10. Kossowska, A., Współczesna przestępczość – uwarunkowania i konsekwencje. Dylematy reakcji społecznej, w: Resocjalizacja, red. B. Urban, M. Stanik, t. 2, Warszawa 2008.
11. Machel, H., Wprowadzenie do pedagogiki penitencjarnej, Gdańsk 2004.
12. Pospiszyl, K., Resocjalizacja. Teoretyczne podstawy oraz przykłady programów oddziaływań, Warszawa 1998.
13. Pytka, L., Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne, Warszawa 2008.
14. Pytlakowski, P., Ślepa, głucha i zapiekła, „Polityka”, 15(2953)/2014, ss. 33-35.
15. Stańczyk, M., Odszkodowanie za więzienie. www.onet.pl; w: „Angora”, 21/2014, ss. 32-33.
16. Surmiak-Domańska, K., Wychowawca w masce spawacza, „Wysokie Obcasy”, 50(705)/2012, ss. 44-47.
17. Szałański, J., Kryteria i mierniki efektywności resocjalizacji, w: Efektywność oddziaływań resocjalizacyjnych, red. F. Kozaczuk, Rzeszów 2008.
18. Ustawa z dnia 22 listopada 2013 r. o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób, Dz. U. 2014 r. poz. 24.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE:

1. <http://www.policja.pl>. Accessed 3 September 2014.
2. <http://www.statystyka.policja.pl/st/opinia-publiczna/86968,Polacy-czuja-sie-bezpiecznie-w-miejscu-zamieszkania.html>. Accessed 3 September 2014.
3. <http://www.policja.pl/pol/form/1,Statystyki-dnia.html?page=0>. Accessed 3 September 2014.

Ramiro Délio Borges de Meneses

Instituto Universitário de Ciências da Saúde, CESPU, Gandra, Paredes – PORTO
E-mail: borges272@gmail.com

Lex moralis in memet sicut libertas as modus agenda: according to Kant

Abstract

Judgment presupposes it. Freedom is a regulator idea of reason that serves an indispensable practical function as *modus agendi* of practical reason. Without the assumption of freedom according to Kant reason cannot act.

We cannot help but think of our actions as the result of an uncaused cause if we are to act at all and employ reason to accomplish ends and understand the moral world, that is the *agendi modus* of reason.

Keywords: Kant, reason, freedom, *modus agendi*, act, regulator function and *modus essendi*.

INTRODUCTION

The concept of Freedom say Kant constitutes the keystone (*Schlussstein*) of the whole system of pure reason even of the speculative reason.¹ Such a system of concepts of pure reason is what Kant calls transcendental philosophy. Thus for Kant “freedom” constitutes the center of the new philosophy, a place it still continues to hold. The subsequent courses of transcendental idealism far from rejecting this place given by Kant to freedom did but deepen and develop it.² Fichte, seeking to overcome the Kantian opposition between speculative and practical reason, between the transcendental apperception and the categorical imperative, renders the *Tathandlung* (action) of the absolute ego the principle of the entire philosophical deduction. However, the non-ego it self is only as in function of the self-positing of the Ego. According to Fichte, the *Tathandlung* of the ego is pure freedom. Hence for Fichte all that is in function of “freedom” (*Freiheit*).

1 Cf. I. KANT – Kritik der praktischen Vernunft, Preussische Wissenschaft Akademie, in: Gesammelte Schriften, Band V, Berlin, Verlag von G. Reimer, 1911, Vorrde, A 4.

2 Cf. I. KANT – Kritik der reinen Vernunft, Akademie Taschentext, Band IV, Berlin, Walter de Gruyter, 1968, B 25, A 12.

But Fichte expresses it succinctly in a letter to Reinhold: My system is from beginning to end only an analysis of the concept of Freedom (*Freiheit*).³

Schelling, reacting to Fichte's reduction of nature to mere non-ego, as merely relative to the ego, and seeking to restore to nature its in-itselfness, nevertheless conceives this in-itselfness of nature as undeveloped "egoness" or as undeveloped freedom. So that for Schelling too "freedom" (*Freiheit*) is the fundamental determination of being. It is from this point of view that Schelling seeks to determine the specific nature of human freedom (*Freiheit*).⁴ Finally, for Hegel, "truth" (*Wahrheit*) is the movement in itself – unity of opposites of the spirit, which is for itself or properly spirit only as exteriorizing itself as nature and thence returning to itself and so to its freedom (*Freiheit*). For freedom is presence to self. It is the substance of the will and hence of the spirit. Thus the essence of truth is freedom. This concept, therefore, is developed by Kant's successors into the being itself of "being".⁵

Freedom retains its central position in philosophical thinking right down to our day. Kierkegaard's philosophy is entirely in function of the radical personal decision, i. e., of the exercise of fundamental freedom. Again, for Nietzsche being is conceived as the will to power, or will that wills itself, that is as "freedom" (*Freiheit*).⁶

Finally, for Heidegger the transcendence of Man, which is letting being in its totality be, and the ontological difference occur, is freedom itself, which freedom (*Freiheit*) is *Freiheit zum Grunde*.⁷

So understood, Freedom is the essence itself of truth.

This constancy of Freedom (*Freiheit*) as central in philosophical thinking from Kant onwards, however differently "freedom" has been understood, is sufficient to characterize philosophy of Kant. The words then of Kant "The concept of Freedom" (*Freiheit*) is the keystone of the whole system of pure reason *reine Vernunft* announce the change to the point of view proper to modern philosophy. This is not a change in the fundamental concern of philosophy, the concern of which remains as it always was the grounded knowing of the truth, but a change as regards what is central in the grounded knowing of the "truth".⁸ This change however raises a number of far reaching problems, which the study of Kant's concept of *Freiheit* must face and which show its importance for understanding our world which it heralded. Since the change to *Freiheit* as fundamental in philosophical

3 Cf. J.G.FICHTE – Brief 518 in der Ausgabe der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Band IV, Stuttgart – Bad Cannstatt, Frommann-Verlag, 1973,p.182.

4 Cf. F.W.J.SCHELLING – Philosophische Untersuchungen über das Wesen der menschlichen Freiheit und die damit zusammenhängenden Gegenstände, in: M.HEIDEGGER – Schellings Abhandlung über das Wesen der menschlichen Freiheit, (1809), Tuebingen, Niemeyer, 1971,pp.10-16..

5 Cf.G.W.F..HEGEL – Vorlesungen über die Philosophie der Religion, 1, Band 16, Frankfurt-am-Main, Suhrkamp, 1969, p. 65.

6 Cf. M.HEIDEGGER – Nietzsche, Band I, Pfullingen, Neske, 1961, p. 27sq, p. 46, p. 609-611.

7 Cf. M.HEIDEGGER – Vom Wesen des Grundes, Frankfurt-am-Main, Klostermann-Verlag, 1949, p. 45-46.

8 Cf. M.HEIDEGGER – Vom Wesen der Wahrheit, Wegmarken, Frankfurt-am-Main, Klostermann-Verlag, 1967, p. 83sq.

thinking occurs for the first time in the philosophy of Kant, it is as regards his concept of *Freiheit* that these problems properly arise and to which the study of his concept of *Freiheit* must provide the answer. Besides, being the first for whom *Freiheit* occupies this place in philosophy, his concept of *Freiheit* will have the marks of this transition: its newness will still be in relationship to “freedom” as it was formerly conceived and at the same time it will contain in germ the further developments it was to have in his successors, and which development is largely unintelligible except it is brought back to this source from which it springs. His concept of freedom (*Freiheit*) aims a fruitful field of study, not only to treat the serious problems inseparable from the concept of *Freiheit* as central in transcendental system of Kant as *modus agendi*, but not the *modus essendi*. But the foundation of Freedom as *modus agendi* is the *lex moralis in memet*.

1 KANT'S CONCEPT OF “FREEDOM” IN THE KRITIK DER REINEN VERNUNFT

According to the Critique of Pure Reason, the freedom is a pure transcendental idea – *eine reine transzendente Idee* -, that opposes the central principle from *Feld der Erfahrung*, as natural causality according – *eine Kausalität durch Freiheit* with the free spontaneity. For the practical philosophy, the freedom (*Freiheit*) is the vertebral column of the transcendental idealism of Kant. This *Aufklärung* philosopher say in the Critique of Pure Reason: *der Begriff der Freiheit so fern dessen Realität durch ein apodiktisches Gesetz der praktischen Vernunft bewiesen ist, macht nun den Schusstein von dem ganzen Gebäude eines Systems der reinen, selbst der spekulativen, Vernunft aus.*⁹

By the practical situation, Kant gets above the freedom in the fundamental condition or the *modus agendi*.¹⁰

The introduction to the internal moral experience there is not the freedom, but your *ratio cognoscendi* as the moral law. The freedom will be realized the sufficient condition to speak about the “practical reason”. According to the *Grundlegung*, the Good Will and the categorical imperative demands the freedom as your foundations.

Since the Critique of Pure Reason investigates the self thinking subject as founding the certitude of truth, it considers our knowing in so far as it is of itself and hence *a priori* related to object as such. Our knowing as *a priori* related to object as such – our knowing as transcendental – gives the complex of the conditions of necessity and universality for an object of consciousness. The complex is constituted by the forms of the understanding (*Verstand*) or the categories synthesizing the manifold of sensation, ordered according to the receptive forms of space and time, as pure intuition *a priori* of extern and internal sensibility respectively. Under the transcendental unity of self-consciousness, of the *Ich denke*, I engender no

9 Cf. I. KANT – Kritik der reinen Vernunft, Akademie Taschentext, Berlin, Walter de Gruyter, Band IV/B 25- B 26.

10 Cf. R.D.BORGES DE MENESES, D. – “O princípio da Autonomia de Kant: entre os fundamentos e as aplicações, in: Enfermagem Oncológica, 30/31 (2004) pp.42-46.

other concepts than those which serve to bring the sensible representations under rules and so unite them objectively in consciousness, as object of experience. But over and above the self-activity of the understanding is the faculty of reason, they faculty of pure self-activity, whose pure spontaneity brings forth the transcendental ideas and which stretches far beyond anything which the sensibility can provide and distinguishes the world of sense from that of the understanding and so prescribes to the understanding its proper limits.¹¹

It is in this pure spontaneity that the idea of “freedom” arises as a necessary but problematic concept of pure reason. How does reasoning or concluding the self-activity of reason, give rise to the idea of “freedom”? Reasoning is the activity which brings what is conditioned back to a higher condition from which it depends and continuing this process bringing this higher condition back to or synthesizing it with a still higher condition from which it depends and so on as far back as possible, therefore back towards the absolute totality of conditions. Its activity, therefore, can end only with what is in every respect unconditioned.¹²

Kant, however, excludes the freedom of the phenomenal world, so far as the experience’s unity. With the bond to the phenomena by causality. But the practical reason refers the – *Verbindlichkeit* –, that formulated by the Freedom as a reason’s determination. Naturally, freedom plays a central role in Kant’s ethics because the possibility of moral judgments presupposes it. Freedom is an idea of reason that serves an indispensable practical function. Without the assumption of freedom, reason cannot act. So reason (*Vernunft*) has an unavoidable interest in thinking of itself as free. That is, theoretical reason cannot demonstrate freedom (*Freiheit*), but “practical reason” (*praktische Vernunft*) must assume for the purpose of action. Having the ability to make judgments and apply reason puts us outside that system of causality necessitated events. Reason (*Vernunft*) creates for itself the idea of a spontaneity that can, on its own, start to act without, i. e., needing to be preceded by another cause by means of which it is determined to action in turn, according to the law of causal connection, Kant says.¹³ In its intellectual domain reason (*Vernunft*) must think of itself as “free”. But Reason (*Vernunft*) seeks to bring the synthetic unity thought in the categories, the unity of understanding, right up to the totally unconditioned which unconditioned constitutes the unity of reason (*Vernunft*). Hence it is the idea of the unconditioned which is the condition itself of possibility of this activity of reason (*Vernunft*), and so is a necessary idea of reason (*Vernunft*). The unconditioned has three forms which arise from the three formal functions of reasoning the psychological, the cosmological and the theological ideas.

But in thus seeking the unconditioned corresponding to these categories reason gives rise to antinomies: to these and antithesis each of which seems necessarily true. For the dynamic categories, on the contrary, since they do not exclude

11 Cf. I. KANT – Grundlegung zur Metaphysik, Akademie Taschentext, Band IV, Berlin, W. de Gruyter, 1968, BA 108.

12 Cf. I. KANT – Kritik der reinen Vernunft, Band IV, B 328, A 326.

13 Cf. I. KANT – Kritik der praktischen Vernunft, in: Gesammelte Schriften, Band V, Berlin, Verlag von G. Reimer, 1911, A 533 / B 561.

a condition of a different kind than the conditioned, both thesis and antithesis can be true.¹⁴

It is as the absolute totality of the series of causes for a given effect that the transcendental idea of "Freedom" (*Freiheit*) arises in reason (*Vernunft*).

It is transcendental and not transcendent because it is reached as the condition of possibility of phenomena and so it is not by abandoning the thread of empirical conditions that one places it.¹⁵ The antinomy of transcendental freedom, i. e., causality which is not under the influence of another cause in accordance with the laws of nature determining it in time consists in this: since everything that happens is conditioned necessarily by something preceding it in time, if there were no causality by freedom, nature would constitute a series of conditioned events without an *a priori* condition, which contradicts the laws of nature. On the other hand, causality by freedom (*Freiheit*) being an absolute beginning would break the necessary conditioning of successive events by preceding events which constitutes the unity of nature, and thus contradict the laws of nature.¹⁶

It is to be noted that the absolute beginning which causality by freedom (*Freiheit*) denotes for an event is not an absolute beginning in time, but according to causality, i. e., an event which follows another according to the laws of nature, but not from the laws of nature.¹⁷ The antinomy is reduced to the problem, whether every event in the world must arise either from nature or from freedom (*Freiheit*). And Kant resolves it by showing that the disjunction is false, because both can be true under different aspects for the same event. Since phenomena are not things in themselves (*Dinge an sich*), but mere representations connected together according to empirical laws, they must have grounds which are not themselves phenomenal but noumenal or intelligible. Such an intelligible cause as regards its causality will not be determined by phenomena, and hence will be free, though its effect be phenomenal. It, together with its causality, will be outside the series of phenomena although its effects arise within the series. The effect therefore can be, as regards its intelligible cause, free, and at the same time as regards phenomena, result according to the laws of nature as continuation of the series of nature effects.

If therefore a being, which in the world of sense is phenomenon, has in itself a capacity which is not the object of sensible intuition but by which it can be the cause of phenomena, the causality and the law of causality of such a being can be considered under two aspects: as intelligible according to its action as a thing in itself, and as sensible according to the effect of the same as a phenomenon in the world of sense.

Its action as phenomenon would be entirely in continuity with other phenomena according to the necessary laws of nature and be derived from them as its condition and so be a member of a one series of empirical events. But at the same

14 Cf. I. KANT – Kritik der reinen Vernunft, Band IV, B 556; A 528.

15 Cf. Ibidem, B 592; A 564.

16 Cf. Ibidem, B 472sq; A 444sq.

17 Cf. Ibidem, B 478; A 450.

time as subject acting according to the law of intelligible causality, it itself and its action would not be conditioned by time and would not begin and disappear.

This solution of antinomy however does not show the reality of freedom (*Freiheit*) and not even the real possibility of freedom, but only that causality by freedom (*Freiheit*) does not contradict nature.¹⁸

And hence it only shows that such freedom (*Freiheit*) is not impossible or is negatively possible. Nevertheless this negative possibility of transcendental freedom (*Freiheit*) is of the greatest importance for Kant, because were transcendental freedom impossible, at the same time all practical or moral freedom would be eliminated. For practical freedom presuppose that, though something did not happen it ought to have happened and hence that its cause in the phenomenal order was not so determining that it was not in our power to begin from ourselves independently of the cause of nature a series of events.¹⁹ Since the concept of *praktische Freiheit* bases itself on that of transcendental freedom, it is useful before tournament our attention to Kant's concept of practical freedom to gather together the characteristics he give us of transcendental freedom (*transcendentalische Freiheit*). Freedom as a transcendental idea is an idea of pure reason, because it has its origin in reason by raising the category of causality by which the understanding (*Verstand*) unifies phenomena as existing into the continuous spelt out unity of experience according to the laws of nature, up to the totalizing unconditioned as the ground of possibility of this unity of experience. Hence Freedom (*Freiheit*) is conceived as a mode of causality, but a mode of causality which is unconditioned.

However, the conditioning which the unconditioned negates is that by empirical conditions or more particularly that of the necessary connection of successive events by preceding ones, in a word the conditions of the laws of nature. Thus, the concept of Freedom (*Freiheit*) is determined negatively by opposition to nature as causality independent of and beyond all causal connection of nature. But positively the concept of Freedom (*Freiheit*) is seen as the faculty (*Vermögen*) to commence from itself and of itself a series of events, but so that in the faculty itself nothing commences, but the faculty is in its actions and in all conditions of time present as one and the same, and yet its effect is in the series of phenomena where therefore, it can never be the simply first event.²⁰

As the faculty or power to begin from itself or with full spontaneity a series of events, it is undeterminable but determining; it is the power of absolute or unconditioned beginning or causing.

Hence the faculty of unconditioned causality belongs to a being not as phenomenal, i. e., not as part of the sensible world or as subject to the empirical conditions of time and space, but it belongs to a being as noumenal and hence as purely intelligible and as it is in itself. As purely intelligible, unconditioned causality it is cau-

18 Cf. *Ibidem*, B 586; A 558.

19 Cf. *Ibidem*, B 562; A 534.

20 Cf. *Ibidem*, B 582; A 554.

sality by reason.²¹ Hence this mode of unconditioned causality can belong only to a being with the faculty of reason or to a rational being and as it is in itself. But because Freedom (*Freiheit*) as unconditioned causality is conceived as the condition itself of the totality of experience, its concept can never be derived from nor its reality shown by experience and experience as phenomenal is fully explained by the laws of nature. But, on the other hand, neither can the laws of nature disprove the possibility of Freedom (*Freiheit*). If Freedom (*Freiheit*) as transcendental idea, i. e., as the unconditioned condition of possibility of the totality of experience, is a problematic concept, the same Freedom (*Freiheit*) as practical idea, i. e., as the condition of possibility of unconditioned action, is a real concept.

2 THE FREEDOM IN THE KRITIK DER PRAKTISCHEN VERNUNFT

Just as the Critique of Pure Reason establishes the conditions of possibility of the theoretical reason and the extend of its validity, the *Critique of Practical Reason* defines the conditions of possibility of the practical reason.

The theoretical reason and the practical reason are not of course, two different ways of using one and the same reason. By the theoretical use of reason one knows *a priori* or as necessary that something, is by the practical use of reason, one knows *a priori* or as necessary that something ought to be. What ought to be is a possible action, it is what should be done. Or the practical use of reason represents *a priori* the possible ought to be action. Because theoretical and practical reasons are different uses of the same reason, the Critique of Practical Reason cannot contradict the findings of the Critique of Pure Reason, but rather presupposes and completes them in so far as they are related to action. In this sense, the Critique of Practical Reason completes Kant's concept of Freedom (*Freiheit*) by proving transcendently its reality and determining exactly its positive sense. It is impossible to establish the Freedom (*Freiheit*) as psychological property found by empirically investigating the nature of the soul or by the supposed experience of human nature, because the Freedom use are dealing with is the transcendental predicate of a being that belongs to the world of sense and Freedom (*Freiheit*) can be known only *a priori*.²² Yet theoretical reason as we saw cannot show the reality of Freedom (*Freiheit*), because *Freedom* is a concept of the unconditioned whose reality, therefore, cannot be empirically given or cannot be an object of experience. Therefore, can Freedom (*Freiheit*) be concluded from experience, for experience gives only the necessary laws of nature, which are the very opposite of Freedom (*Freiheit*). However, can Freedom be an object of psychological reflexion, by which man knows himself not as he is in himself, but only as he is for the inner sense which is empirical.

²¹ Cf. *Ibidem*, B 580; A 552.

²² Cf. I. KANT – *Kritik der praktischen Vernunft*, in: *Gesammelte Schriften*, Band V, Berlin, Verlag von G. Reimer, 1911, A 168; A. VIALATOXX – *La Morale de Kant*, Paris, Presses Universitaires de France, 1936, pp. 30-32.

But neither can we be immediately conscious of Freedom (*Freiheit*), because its first concept is negative.²³ If the reality of Freedom, *in stricto sensu*, cannot be known by itself nor by inner experience nor by being concluded from experience, and since it is antinomical for the theoretical reason, it can be known as certain only by knowing its necessary connection with something else not derived from experience that is known by itself. And Freedom is unconditioned causality, the something else with which it is necessarily connected must be *a priori*, and unconditional and can be nothing else than the unconditional law of its causality, the unconditional determination, according to which it acts.

Thus it is the moral law alone which is the *ratio cognoscendi* for freedom (*Freiheit*) and hence ethics deal with the laws of freedom (*Freiheitsgesetz*).²⁴

Reason as representing the moral law, or reason as the unconditional objective determination of the Will (*Willer*) or of Freedom (*Freiheit*) is practical reason.²⁵

Just as the Critique of Pure Reason investigating the conditions of possibility of objective knowing, in a critique of the knowing subject as the theoretical reason, crystallized in the problem. How are the synthetic *a priori* judgments possible? Like wise the Critique of Practical Reason investigating the conditions of possibility of “moral action” in a critique of the acting subject, formulates itself in the problem.

How is a synthetic practical proposition possible *a priori*?

For the moral law or categorical imperative is a synthetic practical proposition *a priori*?

However, I unite the action *a priori*, and hence necessarily but objectively with the Will, but as an action that is not contained in the concept of the Will. Hence it is an *a priori* synthesis of the ought to be action with the Will. Mean while a synthetic proposition is possible only by both terms of the proposition being united with a third in which they are united with one another. This third is provided by the positive concept of freedom (*Freiheit*).²⁶ Thus freedom (*Freiheit*) is the condition of possibility of the *moral law*.²⁷ Also, the reality of freedom (*Freiheit*) for Kant is the “moral freedom” of the Will.

3 THE “FREEDOM” ACCORDING TO THE GRUNDLEGUNG ZUR METAPHYSIK DER SITTEN

The *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* aims the Freedom (*Freiheit*) as the autonomy of reason. And that is the very important role played by the Freedom. With this formulation, we can now accept the formulation of freedom as a *modus*

23 Cf. I.KANT – K. p. V., Band V, A 53.

24 Cf. I.KANT – Grundlegung zur Metaphysik der Sitten, Band IV, Akademie Taschenlexikon, Berlin, W. de Gruyter, BA 100.

25 Cf. I.KANT – Schriften zur Ethik und Religionsphilosophie, Band II, Darmstadt, W. Buchgesellschaft, 1981, pp. 74-75.

26 Cf. I.KANT – Grundlegung der Metaphysik der Sitten, Band IV, BA 99.

27 Cf. I. KANT – Kritik der praktischen Vernunft, Band V, A 5.

agendi, and not defined as *modus essendi*. However, this is the very important foundations of the freedom by the autonomy as end and principle. The Freedom depends from the autonomy, and autonomy comes from the very meaning of Freedom according the Kant's transcendental idealism. This positive concept of freedom (*Freiheit*) as autonomy, which merits unreserved praise from Hegel as the decisive progress in the understanding of Freedom (*Freiheit*)²⁸ is, says Kant, rich and "fruitful".²⁹

We want to see why Freedom (*Freiheit*) must be conceived by Kant as the autonomy of the Will and then develop the meaning implied in this concept of autonomy. The universal form of the moral law, i. e., the law in abstraction from *a priori* to all objects of the Will and purely as it can be law for every rational being, is the sole objective determination of the practical reason, i. e., of the Will as Will the principle by which the practical reason itself is practical. This universal form delimits the objects the Will is to Will and is the reason (*Vernunft*) or sole motive for willing them.

So that in all the Will's actions its motive, the determination which it gives itself is the universal form of the law or in all its actions it is a law for itself, or it gives itself its law, which is nothing else than the autonomy of the Will. Hence, freedom (*Freiheit*) as the necessary condition of the moral law cannot be conceived otherwise than as "autonomy". Where the moral law to be founded in a necessary object of the Will, which could only be an object of desire, whether it be happiness or anything else, i. e., were such an object of the Will to be joined to the moral law as its condition of possibility, the result would be heteronomy of the Will. For it would mean dependence on the laws of nature to follow an inclination and the Will would not give itself the law, but only a percept to follow rationally sense laws. But if it were so, the moral law could not be unconditionally necessary, because it would not be purely *a priori*. Hence heteronomy of the Will would render the moral law impossible. According to Kant, the moral law and the autonomy of the Will are inseparable.

The opposition indicated by Kant between autonomy and heteronomy of the Will helps to elaborate the sense of autonomy. In heteronomy (other-law), the Will, it is true, determines itself, but it takes the law, the determination according to which it determines itself from what is other than the subject willing, from what is object to the subject willing, and hence from the object of desire. It is not the Will which gives itself the law, but it is the object through its relation to the Will (as object of desire) which gives the law to the Will.³⁰ Thus the Will determines itself as dependent on other than itself, on the object of desire, and hence as dependent on empirical laws. The Will as heteronomes is the Will as empirically conditioned and not the Will as Will, not the Will as practical reason.

28 Cf. G.W. F. HEGEL – Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie, III, Band 20, Frankfurt-am-Main, Surkamp, p. 367.

29 Cf. I. KANT – K. p. V., AK, V, A 61; H. G. ACTON – Kant's Moral Philosophy, London, Mac-Milan, 1970, pp. 35-37.

30 Cf. I. KANT – G. M. S., BA 83; M. LEGGAM – La philosophie morale de Kant, Paris, Editions du Seuil, 2001, 242-244.

As autonomous self-ruling, the Will not only determines itself, but in determining itself it is independent of everything other than itself. It does not take its determination from any where else but from itself. However, the determination it takes from itself is the universal law as the form of whatever is object for it. It gives itself the law, it legislates for itself. The Will as giving itself its law is reason in its practical use or practical reason.³¹ The law, therefore, in autonomy does not destroy, but on the contrary constitutes the Freedom of the Will; because the Will is the faculty of determining itself to action according to the representation of certain laws, and the law represented can come only from man's freedom (*Freiheit*), so that the law springs from his own Will. Whatever, says Kant does not come from man himself and his Freedom (*Freiheit*) can give no substitute for morality.³²

Arbitrariness, therefore, lawlessness would be irrational and could not be Freedom for Kant. Arbitrariness is determining oneself according to the representation of the whim of the moment. Meanwhile, arbitrariness expresses the Will as empirically conditioned, as submitting itself to empirical conditions, as alienating its freedom (*Freiheit*). If the determination of the Will comes fully from within independently of all outside influence, it comes solely from practical reason. It is true, that acting morally man obeys the law but he obeys it not as imposed on his Will, but as what he himself, as reason in opposition to the inclination of his sensibility, imposes on himself. And hence his obeying is the consciousness of the free submission of his Will to the law.³³

That law less freedom (*Freiheit*) would be contradictory, a no-thing, as Kant says, follows from the consideration of freedom as action or causality. But the necessary connection of a result with its condition is a law. Hence causality without law is impossibility and therefore freedom (*Freiheit*) without law is contradictory. And freedom's law would be contradictory where was it not "autonomous". Freedom (*Freiheit*) therefore as "autonomy" is inseparable from the necessity which law denotes. Autonomy is a synthesis of necessity and Freedom. Since the Will or "practical reason" is autonomous, its Freedom is absolute spontaneity, an absolute beginning, determining itself to act from itself alone.³⁴

And since freedom (*Freiheit*) is self -determination by representing to itself its own law, it is the conscious beginning of action as fully from itself and thus as inalienably its own, for which it alone is fully responsible and merits in its own eyes praise or blame. Thus practical reason constitutes itself its own court to which it is responsible.

Again, the freedom (*Freiheit*) of practical reason, because it is unconditional causality, is the activity of man in so far as he is in himself, or man as he is in himself is autonomous or is practical reason. It is man as he is himself who gives himself

31 Cf. I.KANT – Metaphysik der Sitten Rechtslehre, AK, AB 5.

32 Cf. I.KANT – Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft, Band III, Akademie Taschentext, Berlin, Walter de Gruyter, 1968, 16-76; G. M. S., AK, BA 73

33 Cf. I.KANT – G. M. S., BA 98; O. H ÖFFE – Introduction a la Philosophie Pratique de Kant, tradução do alemão, Albeuve, Castella, 1985, 135.

34 Cf. I.KANT – K. p. V., A 84; Idem- K. r. V., B 474 ; A 446.

the law. He is the *autôs* (proper) in autonomy, and the *nomôs* is his own reason in its universality, or his own intelligible being as it is universally. The *nomôs* is the law of his being as he is in himself. Because autonomy is freedom (*Freiheit*) willing itself in its universality and thus determining what is good for man, his good is good not from a particular point of view, but universally from every point of view, i. e., his good is good not in opposition to others but as the same for all. But all that man wills and only what he wills according to practical reason, all that he wills autonomously is objectively good. For the moral law is the principle of the Will's autonomy, and the moral law determines what is objectively good. Besides, since autonomy is the pure active self-identity of man as he is in himself, willing himself, he himself in his totality is present to himself in his free willing, is present as giving to himself the sense of his whole life, the sense his life as a whole ought to have. And this sense is morality.³⁵

Were freedom (*Freiheit*) interpreted not as autonomy but merely as freedom (*Freiheit*) of indifference, i. e., freedom (*Freiheit*) in relation to what I can judge as not necessarily connected with good *in genere*, freedom would not be serious nor decisive. Because it would be freedom in relation to something I can be without. Real freedom is to give meaning to my life as a whole, i. e., to give it its true meaning, the meaning I ought to give it. Real freedom is moral freedom, that ethically defines your *modus agendi* of practical reason. Finally, because the autonomy of the Will is the condition of possibility of the moral law and of the *modus agendi* of Freedom (*Freiheit*), it is the supreme condition of possibility of practical reason; and because autonomy is intelligible being as such willing itself, the self-willing of practical reason is the supreme condition of possibility of practical reason or practical is possible only as reason willing itself. On the other hand, the supreme condition of possibility of theoretical reason is the transcendental apperception, the transcendental unity of self-consciousness. However, theoretical and practical reasons are for Kant but two usages of the same reason. He should therefore conclude that reason itself is possible only as self-willing self-consciousness or as autonomous self-consciousness. He did not go so far but remained in the opposition of theoretical and practical reason, and left it as the task for his successors to overcome this opposition by developing reason as autonomous self-consciousness.³⁶

According to the *Grundlegung der Metaphysik der Sitten*, the freedom (*Freiheit*) is autonomy, and autonomy is freedom.

Kant explains the transcendental formulation of freedom by the *a priori* sense of autonomy. There is, however, the possibility to define the freedom as *modus agendi* of practical reason, that is forever a "real freedom" as a complement and foundation of practical and transcendental freedom, according to the critique from Allison.³⁷ However, the autonomy of the Will which is the condition of pos-

35 Cf. I.KANT – Kritik der Urteilskraft, Akademie Preussische Wissenschaft, Band VI, Berlin, Walter de Gruyter, 1968, B 381.

36 Cf. I.KANT – Kritik der Urteilskraft, B 396; A 392.

37 Cf. J. SCUMUCKER – Die Ursprünge der Ethik Kants, Meisenheim, Verlag A. Hain, 1961, 382-406.

sibility of the moral law implies for Kant that man is an end in himself. But does not this render end and hence teleology the condition of possibility of the moral law, a position Kant constantly rejected as contradictory. It would be contradictory according to Kant to seek to found moral obligation (*Verbindlichkeit*) in the tendency to an end, since the end of a tendency is as such empirically conditioned but moral obligation is the unconditional ought, the ought without condition. To seek to bound the ought without condition in the conditioned is to seek a contradiction. On the other hand, the Will is the faculty of ends: it moves itself or determines itself to action by the representation of the end. That which distinguishes rational nature from all else is that it itself sets itself the end. Nothing can be end for it which it does not itself set as end: it is the exercise of its autonomy by freedom, as a *modus agendi* according the very real freedom. But if the Will is good by the end intended and the Will is unconditionally or simply good by conformity to the unconditional ought of the categorical imperative independently of and in precision from every subjective end, from every object proposed end of willing, an end which is not subjective and relative but objective and absolute.

An end of willing, which is not an end to be effected and which is objective and absolute, is a subsisting end, or a being which exists as end in itself for every act of willing in every one who wills.³⁸ But subsisting end in every act of willing is the supreme condition conditioning and limiting the willing of every end to be effected or of every means by everyone who wills, in such a way that one must never act against it as end and hence in every action by everyone whatsoever ought never to be treated merely as a means, but must at all times and in every act of willing be regarded and valued as an end. Man, therefore, as subject of the moral law, humanity in him according to Kant, is holy, because the moral law is holy, and therefore inviolable. All rights of man are expressions of him as end in himself. Therefore, man is subject of the moral law as giving to himself the moral law as universal form of free willing of every rational being, and he is subject of the moral law only as autonomous.³⁹ Hence it is as autonomous that man is end in himself. All his rights therefore express the inviolability and absolute value of his autonomy.⁴⁰ Since man thinks himself as autonomous, and end in himself precisely as subject of the universal moral law, he must think himself as member of a world of ends in themselves.⁴¹ The universal law as which is the law he gives himself, and so he must at the same time think every other subject of the moral law as autonomous, and end in himself and recognize and respect the same inviolability and dignity in every human being.

38 Cf. I.KANT – Grundelung der Metaphysik der Sitten, AK, BA 66.

39 Cf. I.KANT – G. M. S., BA 83; S. LANDUCCI – Sull' Etica di Kant, Milano, Guerini, 1994, 242-256.

40 Cf. I.KANT – G. M. S., BA 65.

41 Cf. I.KANT – G. M. S., BA 74sq.

4 FREEDOM AS *MODUS AGENDI* OF PRACTICAL REASON

By sense of the consciousness of the categorical imperative as fact of “pure reason”, we think ourselves *a priori* as giving ourselves our law, and so our being as autonomous and end in itself and as member of the intelligible world.⁴²

Thus the categorical imperative reveals the reality of man’s freedom, and its nature as “autonomy”, so that autonomy is the law of man’s intelligible being and defines him as *noumenon* or as he is in himself. But there are two reservations concerning Kant’s concept of freedom not yet considered, namely that freedom (*Freiheit*) is a postulate of practical reason, and that freedom is inconceivable.

However, a postulate of practical reason has not this apodictic theoretical certitude, because it postulates not the operation for necessarily given object, but rather the possibility of an object on the basis of apodictic practical laws. Kant defines a postulate of practical reason as a theoretical, but not provable proposition in so far it is inseparably connected with an *a priori* unconditional practical law.⁴³ It is a theoretical proposition and hence object of knowing or of theoretical reason; but which is not provable, which therefore lacks the justification of the objective validity of its concept through the intuition of the senses, and so it is an improvable noumenal concept. Where is probable it would have apodictic speculative certitude, and would not appertain to a postulate. On the other hand, were it disprovable it would have no theoretical value whatsoever, but would be a mere chimera. Hence it is a problematic noumenal concept, which corresponds to a subjective exigency of theoretical reason, the exigency, that is, of knowing systematically. This problematic concept, this nonprovable theoretical proposition is therefore of itself an hypothesis, because its object can be neither affirmed nor denied. But in so far as this problematic concept, this hypothesis is connected inseparably with an *a priori* unconditional law of action, and thus corresponds to an absolute and objective exigency of practical reason, the hypothesis becomes entirely necessary. We have necessarily to accept it, or it becomes a postulate the real object of the problematic concept. The postulates are theoretical presuppositions of the action commanded unconditionally by the moral law. But this law itself is not a postulate but an absolute law which makes itself known by itself as fact of pure reason determining immediately the Will as Will. Naturally, the Will thus determined demands the postulates as the necessary theoretical conditions of following the command of the moral law. However, the moral law guarantees the real possibility of the object postulated, but only for the practical reason not for its speculative use, i. e., they are objectively real only through the mediacy of moral action, and for moral action, not therefore directly as objects of speculative reason.⁴⁴

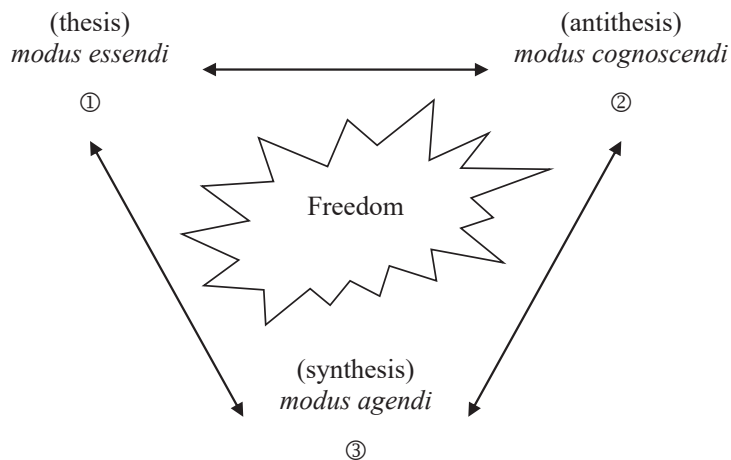
Since, the problematic concepts of pure theoretical reason are the only way in which we can think the possibility of moral action, theoretical reason is com-

42 Cf. I. KANT – Kritik der praktischen Vernunft, in: Gesammelte Schriften, Band V, Berlin, Verlag von G. Reimer, 1911, B 430-431.

43 Cf. Ibidem, A 220.

44 Cf. Ibidem, A 5-6.

pleted to accept the reality of these concepts without seeing how they are real. It gets therefore, certainty without the insight of its problematic concepts. The absolute and objective reality of the moral law shows us through the practical reality of freedom (*Freiheit*), that these concepts really have a possible object, have objective reality, but not how these concepts are related to object. And they do not become for us properly objects of knowing or objects of speculative reason,⁴⁵ because an object of knowing is a concept as determining intuition. Therefore, the theoretical element of the postulate is a problematic noumenal concept of pure reason, the theoretical element of the postulate of freedom (*Freiheit*) is the concept of transcendental freedom, i. e., the concept of unconditional causality with an effect in the world of sense, or the concept of the causality of a being in so far as it belongs to be intelligible or noumenal world.⁴⁶ The transcendental freedom is called a *modus essendi* freedom. There is a practical freedom as *modus cognoscendi*. Interpreters have noted a development in Kant's aspects of freedom (*Freiheit*) within the critical period itself.⁴⁷ However, this development is said to parallel the development of Kant's ethical theory. The very important point is the discovery of the principle of autonomy, which is first clearly announced in the – *Grundelegung der Metaphysik der Sitten* (1785), that this principle characterizes the discovery as Kant's second Copernican revolution. Prior to this discovery, and thus in the *Kritik der reinen Vernunft*, both the sense and foundation of Human freedom (practical freedom) are held to be determinable independently of any specifically moral considerations. We become aware of our Freedom through reflection on the spontaneity of our reason (*Vernunft*) in thought and action. After this discovery, from the time of the *Kritik der praktischen Vernunft*–, freedom is claimed by Kant to stand in an essential connection with “morality”. The moral law is now characterized as the *modus cognoscendi* of freedom (*Freiheit*), and the transcendental freedom as the *essendi modus* of the moral law, and, according to our lecture of Kant's freedom concept, the freedom's exercise, as practical practical reason, with the name: Freedom as *agendi modus*. Dialectically, I said the Freedom:

45 Cf. I.KANT – K. p. V., AK, V, A 243; Idem - K. r. V., AK, IV, B 431, 452.

46 Cf. I.KANT – K. p. V., A 238, 239, 240.

47 Cf. B. CARNOIS – *La cohérence de la Doctrine Kantienne de la Liberté*, Paris, Éditions du Seuil, 1973, 10-36.

The freedom as *modus agendi* is the exercise freedom with the practical practical sense. Not only is freedom thus seen as a necessary presupposition of morality, but its very meaning is determined by the moral law. We are conscious of being free in and through our consciousness of standing under such a law. However, freedom (*Freiheit*) so construed is characterized both as “practical freedom”, the Will’s independence of everything except the moral law, and as “transcendental freedom” the independence from everything empirical and hence from nature.⁴⁸ This is now said to be the genuine sense of Freedom, without which there would be no moral law and no responsibility. Any other conception of Freedom is dismissed as merely comparative or psychological as no better than the Freedom (*Freiheit*) of a turnspit. While there can be little doubt that Kant’s point of view on Freedom did develop at least roughly along the lines just suggested, a serious question remains concerning the way which the situation of freedom in the *Kritik der reinen Vernunft* fits into this general picture. The best known of these is in the *Dialectic*, in connection with the analysis and resolution of the third antinomy; but the other, and frequently ignored account, is in the *Canon*, in connection with the attempt to provide a canon, i. e., set of *a priori* principles, for the practical employment of reason (*Vernunft*). In the former account Kant seems to argue for the inseparability of practical and transcendental Freedom in manner which anticipates the doctrine of the *Kritik der praktischen Vernunft*. In addition he introduces the apparatus of transcendental philosophy from Kant to explain and defend the concept of transcendental freedom.

By contrast, he maintains that the reality of practical freedom is established empirically, apart from any concern with the transcendental variety. This has led many of the interpreters who have concerned themselves with the *Canon* at all to find two distinct and incompatible theories of Freedom at work in the *Kritik der reinen Vernunft*. From this standpoint, the *Canon* account is “pre-critical”, reflecting an early stage in the development of Kant’s moral theory, while the *Dialectic* account is fully critical, and perhaps even contains an anticipation of the doctrine of the – *Kritik der praktischen Vernunft*.⁴⁹ Coming close to the interpretation of Allison, it is defended thesis of that the ambiguity of the treatment given for Kant to the notions of transcendental freedom and practical freedom is due to a conception still unsatisfactory of morality of the *Kritik der reinen Vernunft*.⁵⁰ According to Allison, contrary to the general opinion, the two accounts are compatible with one another, and that it is possible to find a consistent theory of Freedom in the *Kritik der reinen Vernunft*. However, by this philosopher from United States in virtue of the location of the essence of morality in autonomy, Kant came regard his original theory of freedom as inadequate. In his analysis of the third antinomy Kant quite approaches the problem of Freedom from a cosmological perspective. Freedom, in the cosmological sense, is a expression of causality opposed to causality through nature. Whereas every natural cause is

48 Cf. I. KANT – *Kritik der praktischen Vernunft*, in: *Kants Gesammelte Schriften*, Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften, Band V, Berlin, Walter de Gruyter, 1908, A 3, p. 4.

49 Cf. G. VAN RIET – “Liberté et espérance chez Kant”, in: *Revue Philosophique de Louvain*, 78 (Louvain, 1980), pp. 191-195.

50 Cf. A. PAVÃO – “Liberdade Transcendental e Liberdade Prática na Crítica da Razão Pura”, in: *Sintesis*, 29/94 (S. Paulo, 2002), pp. 171-173.,

itself defined by antecedent conditions, and is thus as much effect as cause, freedom is determined as the *Vermögen* of beginning a state spontaneously *von selbst*. However, Kant maintains that freedom is a pure transcendental idea, neither derivable from nor referable to any object that can be given in experience. Practical freedom, by contrast according to Allison, is the sense of freedom that is directly relevant to human actions.⁵¹

By the Allison position, the denial of transcendental freedom must, therefore, involve the elimination of all practical freedom.⁵² But dialectically the very important formulation of freedom is the practical practical, that is revealed by the *modus agendi*, as a remainder of the transcendental and practical Freedom, according to my critique of Kant's reading. In the *Canon*, Kant explains practical freedom in substantially the same terms. As before, he introduces the conception by distinguishing between animal and human will. The former is characterized as one which can be pathologically determined, and the latter is one which can be determined independently of sensuous impulses and therefore through motives which are represented by the *Vernunft*. He further adds that everything which is bound up with this Will, whether as ground or consequence entitled practical. The only apparent difference between the formulations is that the *Canon* makes specific reference to the determining reason with regard to a practically free will.

The difference, however, is apparent, for when Kant further develops his account of practical freedom. In *Dialectic*, he gives to reason precisely the same function. It is therefore, safe to concern that there is a single conception of practical freedom at work in both sections of the *Kritik der praktischen Vernunft*.⁵³

Although it is not so obvious, the same can be said about Transcendental freedom noted above. Transcendental freedom is described in the *Dialectic* as absolute spontaneity as such it is contrasted with natural causality. In the *Canon*, Kant is concerned with practical rather than transcendental freedom. Nevertheless, in contrasting it with the former conception, he does note that Transcendental freedom demands the independence of this reason in respect of its causality in beginning a series of appearances from all determining causes in the sensible world. However, in addition, he remarks that such Freedom is contrary to the laws of natural, and, therefore, to possible experience. The difference between these formulations is entirely to the fact that Transcendental freedom, which is introduced in the *Dialectic* within a cosmological context, is applied in the *Canon* to the human will and defines the causality through reason. Therefore, the absolute spontaneity and independence from everything sensible, which is the essence of Transcendental freedom, is though very specifically as the spontaneity and independence of reason in determining the Will. What we have, therefore, is an application or specification of the *Dialectic* conceptions of Transcendental freedom, and not an alternative conception.

51 Cf. H. ALLISON – Kant's Theory of Freedom, Chicago, At the University Press, 1978, pp. 55-56.

52 Cf. *Ibidem*, pp. 274-275.

53 Cf. O. CARPI – "Letica della ragione in Kant", in: Sapienza, 61 (Neapoli, 1988), pp. 284-285.

The question of compatibility only arises when we turn to the question of the relationship between these two senses of Freedom. In the *Dialectic*, Kant states that the practical concept of Freedom is based on this transcendental Idea, and that the denial of Transcendental freedom must, therefore, involve the elimination of all practical freedom.⁵⁴ Meanwhile, in the *Canon*, Kant just as explicitly divorces these two conceptions. Since he is concerned with Practical freedom, he casually states that he will simply leave aside that other transcendental meaning which cannot be empirically made use of in explanation of appearances, but is itself a problem for reason. Such neglect is possible, he claims, because we are demanding of reason nothing but the rule of conduct. Kant further claims that the fact of Practical freedom can be proved through experience. An again drawing the contrast with Transcendental freedom, he asserts: We thus through experience know Practical freedom to be one of the causes in nature, namely, to be the causality of reason (*Vernunft*) in the determination of the Will.⁵⁵

It will be recalled that in the *Dialectic* Kant introduces the apparatus of Transcendental idealism, with the phenomenal – noumenal distinction. The sense of this distinction, together with the close linkage of practical and transcendental freedom seems to result in the location of both kinds of freedom in the noumenal world, but this directly contradicts the *Canon*, which not only makes no reference to the distinction, but also claims that Practical freedom is one of the causes in nature.

It therefore becomes quite tempting, if not actually irresistible, to see these two sections of the *Kritik der praktischen Vernunft* as concerning two distinct theories of Freedom, which reflect two stages in Kant's development.⁵⁶ Kant develops this account of rational, practically free action in terms of an analysis of the role of an imperative in determining choice. In both the *Canon* and the *Dialectic*, Kant maintains that a practically free action is one that is performed in virtue of the recognition of an ought, that is a rule or action. According to Kant, the ought expresses a possible action the ground of which cannot be anything but a mere concept; whereas in the case of merely natural action the ground must be an appearance.⁵⁷ In the *Canon* Kant distinguishes between moral laws, which refer to our duty, and pragmatic laws, which dictate the means necessary to the ends desired by sensibility, but he claims that both count equally as objective laws of freedom, which tell us what ought to happen although it never does happen, and the fact of practical Freedom can be proven empirically.⁵⁸

Reason is here functioning explicitly at the prudential level (practical wisdom) – *phronesis*, providing what Kant later called hypothetical imperatives. Nevertheless, these the sense of freedom as *modus agendi* –, that describes the *recta ratio agibilium* of practical reason (*praktische Vernunft*). All that is required for such

54 Cf. I. KANT – *Kritik der praktischen Vernunft*, A 535 ; B 562.

55 Cf. *Ibidem*, A 803, B 83.

56 Cf. A. PAVÃO – “Liberdade Transcendental e Liberdade Prática da Crítica da Razão Prática”, in: *SINTESE, revista de filosofia*, 29/94 (2002), p. 174.

57 Cf. F. GUIBAL – “Kant y la crítica de la Ética”, in: *Revista de Filosofía*, 26 (Madrid,1993), pp. 3-4.

58 Cf. I. KANT – *Kritik der reinen Vernunft*, A 802; B 830.

freedom is the capacity attributed to reason to adopt principles of action, and to resist immediately inclination in light of them. Anytime that we do this, we can be said to have acted on the basis of an *ought* or by means of the causality of reason, and thus to be free in the practical sense. It is a fact that we have this capacity and our experience of this fact is our experience of practical Freedom.

The Freedom as *modus agendi* plays a very important role to define the evolution of practical practical reason in exercise or action and defines in exercise the very significant sense of the *recta ratio agibilium*. Finally, although this is a much more controversial matter, it even seems that at the time of the original conception of the *Kritik der reinen Vernunft*, Kant held that the ultimate reducibility of freedom to nature is not incompatible with morality. To be sure, he does distinguish between moral and pragmatic laws, and he does maintain that the former but not the latter are pure and determined completely *a priori*.⁵⁹ This latter doctrine, which is the keystone of Kant's fully developed ethical theory is incompatible with any reduction of freedom to nature, and thus with the denial of transcendental freedom. But far from maintaining any such doctrine in the *Kritik der reinen Vernunft*, Kant asserts that apart from the postulation of God, and a future life, reason would have to regard moral laws as empty fragments of the brain. Thus without a God and without a world invisible to us now but hoped for the glorious ideas of morality are indeed objects of approval and admiration, but not springs of purpose and action.⁶⁰ Given this ethical position, it is no wonder that Kant was not concerned about the reality of transcendental freedom. However, the connection between this conception of causality and practical freedom is already suggested, but not explained in the observation on the thesis. Kant there indicates that the psychological concept of freedom, which is presumably equivalent to practical freedom, is mainly empirical, but that it also involves a transcendental aspect, and this moment is the source of all the difficulties.

Kant's account turns on the connection between a practically free action and an ought. Since such spontaneity is precisely what is thought in the transcendental idea of freedom, Kant contends that the practical concept of freedom is based on this transcendental Idea, and that the denial of transcendental freedom must involve the elimination of all practical freedom. Consequently the human will can be said to be free in the practical sense if and only if it can also be truly said to be free in the transcendental aspect. First, it is obvious that on this reading the *Dialectic* is incompatible with the *Canon*, and this is what is usually maintained by those who appeal to the patchwork thesis. Second, on this reading the *Dialectic* itself is internally inconsistent. As Kant points out at the conclusion of his discussion of the third antinomy, it had not been his intention to establish the reality or even the possibility of freedom. Instead, freedom has been treated only as a transcendental Idea, and the goal was only to show that this antimony rests on an illusion, and that causality through freedom is at least not incompatible with nature.⁶¹ But since Kant maintains in the *Dialectic*, as in the *Canon*, that practical

59 Cf. *Ibidem*, A 800; B 828.

60 Cf. *Ibidem*, A 813; B 841.

61 Cf. *Ibidem*, A 556; B 586.

freedom is manifested in actions performed in virtue of an ought, he certainly does seem to assume the reality of practical freedom. At the very least he assumes its real possibility. If, however, practical freedom is either real or possible, it follows, on the standard interpretation that transcendental freedom must be either real or possible, and this contradicts Kant's own conclusion. There is, however, a second possible interpretation of Kant's claim. It is equally compatible with the text and has the advantage of avoiding the above mentioned difficulties. On this interpretation, the necessary connection which Kant is affirming in the *Dialectic* is between the concept of practical freedom, and the Idea of transcendental freedom, rather than between the reality of these two types of freedom. So construed, Kant's point is that the conceivability of practical freedom necessarily involves a reference to the transcendental Idea, not that its empirical reality presupposes the reality of transcendental freedom.⁶² Two things are necessary in order to make such an interpretation plausible. It must be shown that practical freedom does not in fact presuppose the reality of transcendental freedom and that the *Idea* of transcendental freedom, nevertheless had necessary regulative function with respect to the conception of practical freedom.

The first of these should be evident from the previous analysis of Kant's account of practical in the *Canon*. We saw there that it is a clear implication of this account the practical freedom could stand, even if there were no freedom in the transcendental sense. The point, of course, is not that Kant actually denies the reality of transcendental freedom, but merely that such a denial is not incompatible with the reality of practical freedom. Therefore, with regard to the second point, the essential thing is the element spontaneity which, as we have just seen, is a necessary ingredient in our conceptions practical freedom or agency. Conceiving of someone as an agent or as free in the practical sense, necessarily involves conceiving of that person as capable of acting on the basis reason (oughts) and thus independently of any immediate determination by serious inclination. Kant maintains in the *Canon* that experience ourselves as agents in this sense, and thus as practically free. But since as in antithesis of the third antinomy clearly shoes this conceptions of agency, which in the point of view of the *Canon* is unproblematic, conflicts with the conceptions of causality established in the *Transcendental Analytic*, its conceivability requires appeal to another model of causality. This is provided by the Idea of transcendental freedom, which captures just the notion of spontaneity or self-determination at work, our ordinary understanding of agency. This position of the *Kritik der reinen Vernunft* with regard to the question of transcendental Freedom can thus be characterized as the combination of a critical agnosticism concerning the reality common to both the *Canon* and the *Dialectic* with the affirmation of a necessary regulative function for the *Idea* of such Freedom, contained in the *Dialectic*.⁶³ The first and explicit concern is to demonstrate the compatibility of the transcendental Idea with causality according to the laws of nature. The need to do so stems directly from the problematic of

62 Cf. H. RÖTTGES – "Kantsauflösung der Freiheitsantinomie", in: *Kant-Studien*, 65, 1 (New York, 1974), pp. 33-38.

63 Cf. A. M. ROVIELLO – *L'Institution Kantienne de la Liberté*, Bruxelles, Éditions Gusia, 1984, pp. 104-106.

the third antinomy, wherein the conflict between these two conceptions of causality is presented in a cosmological context. Kant's general move here is to argue that transcendental idealism establishes this compatibility by providing a space or transcendental location for the Idea in the noumenal realm and, at the same time, allowing for the possibility of considering one and the same event from two points of view. Although Kant confuses matters by dividing his analysis into what amounts to a preliminary sketch and a more detailed, definitive treatment, the argument actually consists of three steps of these, the first two relate specifically to the first concern, and the third to the second.

The first step consists simply in nothing that on the common view, which affirms the absolute reality of appearances, the problem is insoluble. For if appearances are things in themselves, freedom cannot be upheld. Here it is assumed that all appearances, i. e., events are subject to the causality of nature or the universal law of natural necessity, which holds that every event follows from its antecedent conditions in accordance with a rule. Since the common view quite rightly will not allow any exceptions to this principle, and since it also does not allow for the possibility of considering one and the same action/event from two points of view, as subject to two conceptions of causality, it does not provide room for the conception of freedom.⁶⁴

The next step involves showing how transcendental idealism might allow for such a possibility. For present purposes, transcendental idealism can be characterized as the doctrine that the objects of human experience are merely appearances not things as they are in themselves. As has been often noted, the distinction between appearances and things as they are in themselves refers primarily to two ways in which objects can be considered, not to two kinds of object. But the objects so considered can be characterized as intelligible, non-sensible, or simply as "noumenal".

Kant makes this point by claiming that an object so considered is merely a transcendental object or a "noumenon" in the negative sense, that is, a thing in so far as it is not an object of our sensible intuition.⁶⁵

The key move in Kant's resolution of the antinomy is the application of the distinction to the causality of a being. Like objects, causes also can be considered from two points of view, or taken under two descriptions. But although in principle this can be said of every cause, Kant suggests that this distinction becomes relevant when the conceivability of a given cause requires the reference to type of causality that cannot itself be characterized in empirical terms.⁶⁶ Obviously, the faculty that Kant has in mind is the human will; but instead of proceeding directly to the will and its peculiar mode of causality, Kant introduces the distinction between an empirical and an intelligible character. An adequate account of Kant's conception of character, and of the way in which he construes

64 Cf. J. MUGUERZ (ed.) – Kant después de Kant, Madrid, Tecnos, 1986, pp. 24-26.

65 Cf. A. W. WOOD – Kant's Ethical Thought, Cambridge, At the University Press, pp. 1999, 26-30.

66 Cf. V. DELBOS – La Philosophie Pratique de Kant, Paris, Presses Universitaire de France, 1969, pp. 157-200.

this distinction in various texts would itself require a lengthy analysis. Here we must content ourselves with no thing that in the *Kritik der reinen Vernunft* the distinction functions roughly as the causality or agency version of the phenomenal – noumenal distinction. According to the official account, character refers to a universal property of efficient causes namely a law of its causality, without which it would not be a cause. The contrast is thus between two distinct laws of the causality of an agent, in effect, means two distinct ways in which its causal activity can be considered or two descriptions under which it can be taken. Kant also applies this distinction to the causal agent – the subject of causality –, but here again or subject is not elaborated in psychological terms.⁶⁷

Kant suggests that we proceed here just as we do when we are constrained to think a transcendental object as underlying appearances, though we know nothing of what it is in itself. Given in Kantian account of the conception of the transcendental object, this means that we form our conception of the putative intelligible character of a subject by stripping away all of those features which pertain to its empirical character. So construed, or, if one prefers, taken under its intellectual description, the subject would not stand under any conditions of time. These claims about an intelligible character and a subject possessed thereof are merely analytic. They tell us such a character must be conceived by contrasting it with the concept of an empirical character. Naturally, at this stage of the analysis we know neither whether there really is a subject with the appropriate faculty, nor what the law of its causality would be like. But even if the assumption of the existence of a subject with such a faculty be a mere fiction, a possibility with Kant explicitly acknowledges, the introduction of the notion of an intelligible character suffices to resolve the antinomy. It does so because it allows for the logical possibility of attributing intelligible causality, and hence spontaneity to some empirically given subject without contravening the transcendental conditions of the possibility of experience. It does not, however, suffice to show that the Idea of transcendental Freedom, thus given a home in the intelligible character of some putative subject, has any relation to experience, and is anything more than an *ens rationis*.

According to Kant's critical doctrine, through the I think that is, through reflection on the self merely *qua* thinking being, we become aware the power of thought as it is made manifest in the activities of conceptualization do judgment. This power or activity is intelligible just in the sense that it cannot regarded as sensibly determined. A sequence of representation which was so determined would be at best a mere association, yielding a subjective unity of consciousness. What we thus gain through apperception an awareness of this activity – judgment – and in this sense of spontaneity.

Kant goes on to add that this spontaneity is even more evident to the activity of reason, with its use of Idea, than in understanding; but this in no way conflicts with Kant's standard doctrine. The fact remains that in order for this though consciousness or knowledge of spontaneity to yield knowledge of an individual

⁶⁷ Cf. F. GUIBAL – "Kant y la critica de la ética", in: *Revista de Filosofia*, 24/74 (Madrid,1992), pp.160-163.

object, that is of ourselves as transcendently free, noumenal beings, it is necessary that we be given to ourselves in intuition. In short, we need some access to particular I of which the activity of thinking is to be predicated. Since, the I of apperception is not given in intuition, it remains merely the thought of an I in general or transcendental subject, that is a merely intelligible or logical subject of thought.⁶⁸ Although Kant tends to give ethical examples, e. g., the malicious lie the analysis of the causality of reason offered in the *Kritik der reinen Vernunft* is equally applicable to actions that are attributed to moral and to prudential grounds. In a word, it is not merely the moral law but any rule or law of reason which reveals to us that we ought to do and therefore could have alone otherwise. Although Kant does claim the former in the *Kritik der praktischen Vernunft*, in the *Kritik der reinen Vernunft* he is concerned only to establish the latter claim, which is the only one that is justified by what I have called the metaphysics of the resolution of the third antinomy.

Kant's intentions can be gleaned from his account of the malicious lie, which the offers as an empirical illustration of the regulative principle of reason. The operating assumption is that the empirical character of the action can be adequately explained in terms of conditions such as defective education, bad company the viciousness of a natural disposition as well as other occasional causes that may have intervened.⁶⁹

This account of human freedom might seem to have a good deal to recommend. For one thing, it captures much of what is included in our ordinary conception of agency, for another, it is perfectly compatible with the agnostic thrust of Kant transcendental idealism, and the general outlines of the resolution of the third antinomy. Nevertheless, the fact remains that in the *Kritik der praktischen Vernunft* and in this subsequent writings on ethics Kant completely rejected this theory, even though this rejection is at least partially masked by his continued reliance upon similar terminology, e. g., the distinctions between transcendental and practical freedom and intelligible and empirical character.

Moreover, the reason for this rejection is not hard to find. It lies essentially in the recognition that the ultimate presupposition of morality is the autonomy of the Will. The conception of freedom (*Freiheit*) contained in the – *Kritik der reinen Vernunft* – is simply not adequate to explain the possibility of such autonomy. Obviously, if a moral agent is to conceive of himself in this manner, Kant must also conceive of his Will as free. The question then concerns the sense of freedom (*Freiheit*) that is presupposed by this conception. In considering this, we must keep in mind that *autonomy* requires not merely that we have the capacity to act on the basis of general rules or principles, but also that we have the capacity to act out of pure respect for a law which we impose upon ourselves. This, in effect, means that we must be capable of determining ourselves to act on the basis of purely rational considerations, in virtue of the mere recognition that something is right, and thus completely independently of, and even contrary to, any interest,

68 Cf. A. M. MACBEATH – “Kant Moral Feeling”, in: *Kant-Studien*, 64/3 (New York, 1973), pp. 284-296.

69 Cf. I. KANT – *Kritik der reinen Vernunft*, A 554; B 582.

incentive or desire. Kant puts the matter succinctly in the *Kritik der praktischen Vernunft*, when he points out that what is required is not merely that reason be practical, but that pure reason be practical, i. e., that it can be sufficient of itself to determine the Will.⁷⁰

Now such a capacity is clearly not a part of the conception of practical freedom (*Freiheit*) contained in the *Kritik der reinen Vernunft*. As we have seen, this conception assumes only the capacity to act on the basis of general rules. It makes no distinction in this regard between moral and pragmatic rules. Moreover, as we have also seen, such freedom is compatible with the possibility that reason (*Vernunft*), in prescribing laws to the Will, may itself be determined by other influences, so that what we call freedom as may in relation to higher and more remote operating causes be nature again. All of this, however, is explicitly excluded by the conception of autonomy, which presupposes a total independence of nature.

Indeed, it should be easy to see that what this conception requires is precisely transcendental freedom as described in the *Canon* of the *Kritik der reinen Vernunft*. Prior to the development of the conception of autonomy, the question on of the reality of transcendental freedom could be viewed as a purely speculative matter, of no direct practical concern. Subsequent to the development⁷¹ of this conception, it became the practical concern; for on it hangs the very possibility of morality. Kant, however, could no longer rest content with the mere Idea of transcendental freedom; for his moral theory requires the assumption of its reality.

The very important formulation from freedom calls the *modus agendi* because she describes according to Kant the sense of practical practical reason to the freedom in exercises. How does practical reason attain the systematic unity which reason of itself demands, and which its speculative use is incapable of reading? Through and only through the reality of “freedom”. It is solely the reality of freedom revealed through the moral law, which mediates the objective reality of the idea of God, and that of the immortality of the soul, since these ideas are conditions not of the moral law, but of the necessary object of the Will determined by the moral law, i. e., of freedom in exercise.⁷²

Further, freedom is the only concept of the suprasensible, which by causality in the world demonstrates its reality in nature, and thereby renders possible the connection of the idea of God, and immortality with nature, and the connection of freedom itself, God and immortality with one another to form the religion of pure reason. For morality tends inevitably to Religion, to the idea of an Almighty moral Lawgiver, in whose will the final end of creation, which is the final end of man, lies, and hence to the systematic unity of a community of the people of God founded on the law of freedom.⁷³ Thus for Kant man’s Freedom, revealed by the moral law, is the only possibility of transcending the phenomenal order, of medi-

70 Cf. H. PATON – The Categorical Imperative: a study in Kant’s Moral Philosophy, New York, Hutghinson’s University Library, 1965, pp. 52-56.

71 Cf. J. GOMES CAFFARENA – El Teísmo Moral de Kant, Madrid, Ediciones Cristiandad, 1984, 163-164.

72 Cf. I.KANT – Kritik der Urteilskraft, B 467; A 462.

73 Cf. I.KANT – Die Religions innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft, AK, Band VI, B 110sq.

ating the systematization of the phenomenal with the noumenal. Man's freedom is the only possibility of an opening on the intelligible world, the world of the noumenon. Freedom, therefore, is essential to the "noumenon" as "noumenon" to reality as it is in itself. This implies that freedom is the reality of the real in itself or the being of being or that the selfness of reality is freedom. For the supra-sensible or noumenon is known only as a being which exists according to the law of autonomy.⁷⁴ With Kant's concept of freedom as the autonomous noumenal subject freedom and hence the absolute "right of the subject", and subjectivity has become the center of philosophy. Freedom is for Kant the only absolute, but with three modalities: *modus essendi*, *modus cognoscendi*, and *modus agendi*. The Freedom as *modus agendi* from reason is the new lecture about the keystone of the system of pure reason *a priori*. Certainly, the freedom is for Kant the first, and the last concept of the transcendental idealisms, and she plaies the very important role to the reason (*Vernunft*).

CONCLUSION

The change in the permanent concern of philosophy to which Kant's concept of Freedom should correspond is that which characterizes the modern cultural world presaged by happenings like the Renaissance and the Reformation. We noticed how this change to what is proper to the modern world meant the inseparability of truth from its known certitude and thus the need to find an unshakeable foundation for truth, which need articulated itself into the *cogito ergo sum* of Descartes. The self-conscious subject has become the foundation of truth's certainty. Hence if the change characteristic of the modern world has meant the inseparability of certainty from truth, it involves necessarily too the inseparability of certainty for the good. Meanwhile, the search for the certainty of truth and the finding it in the self-thinking subject implies the search for the certainty of the good and the finding it in the self-willing subject. Since, therefore, the self-certainty of the subject is not complete merely as self-consciousness without self-willing, the self-certainty of the subject is conscious self-willing.

What is the conscious self-willing subject? It is the conscious subject purely as willing itself, so that it alone independently of everything else is the object or determination of its willing. It is the subject as taking from itself alone the determination of its willing, or it is the subject as free and freedom (*Freiheit*) as autonomous. Thus the self-certainty of the subject in function of which the real is real for the modern world is "freedom" as autonomy, or man as "autonomous".

It is Kant that has rendered conscious Freedom as autonomy and this is the enduring value of his concept of Freedom (*Freiheit*) corresponding to and justified by the exigencies of the modern world and modern man. But the way he was led to understand and hence to interpret "autonomy" is in conflict with these exigencies, and constitutes the invalidity of his concept of freedom (*Freiheit*). Kant's way of understanding freedom (*Freiheit*) as autonomy follows inevitably from the deficiencies of the critique of pure reason. As a result of the Critique of

74 Cf. I. KANT – Kritik der praktischen Vernunft, AK, V, A 74.

Pure Reason the real is in function of the self-thinking subject only through the synthetic judgment *a priori*. As a consequence of this, the real in relation to the self-thinking subject is the phenomenal :it is not the real as it is in itself, but only as it appears to the senses.⁷⁵

The pure determination of the Will's autonomy, the form of the moral law must prescind from love just as it prescinds from all object of desire. Hence the oft noted cold rigorism of Kant's ethics, where duty is purely for duty's sake. By reason of the determination of the Will's autonomy being the categorical imperative in abstraction from all content, the good itself can be interpreted by Kant only as the perpetual ought to be or the good itself can be only as an ought to be and in this sense is not. Thus the union between being, and good falls apart. Because the real in function of the self-thinking subject is only the phenomenal, our knowing for Kant cannot attain what is true, or cannot attain the truth. The Will's autonomy cannot therefore be determined by the knowledge of the truth or its autonomy abstracts from the knowledge of the truth.

Hence autonomy for Kant is necessarily abstract and without content, as abstracted from knowing it is blind and inexplicable or inconceivable, and can provide only postulates for knowing. This autonomy is nothing else than the self-certainty of willing in abstraction from truth: it separates certainty from truth. This abstract autonomy is freedom as it is practiced by Illuminism. Hence abstract autonomy corresponds to the spirit of Kant's time. But it does not correspond to the modern world as it is in its truth.⁷⁶ Kant arrives, as we have seen, at this notion of the abstract autonomy of Freedom with all its consequences as direct result of the Critique of Pure Reason. Freedom as abstract autonomy therefore expresses the unbridgeable hiatus between reason as knowing and reason as acting, between the self-conscious subject and the self-willing subject, and thus between the true and the good.⁷⁷

But this position is untenable, not only because it destroys the unity of reason which Kant himself affirms so strongly but also and more radically because it is excluded by the very exigency of the modern world it seeks to meet. If for the modern world the real is real in function of the conscious self-willing subject, the real can be real in relationship to the self-willing subject only in so far as and because it is in relations with to the self-thinking subject, only in so far therefore as the real in relation to self-thinking is the real in relation to self-willing, only in so far as there is no hiatus between the self-conscious and the self-willing subject. Kant's argument for the moral law is complex and difficult to interpret. The argument he presents in the *Grounwork* was obviously unsatisfying to him by the time he wrote the *Kritik der praktischen Vernunft* three years later. Insofar as it involves speculative issues about transcendental freedom, this argument also lies outside the intended

75 Cf. A. LAMBERTINO – Il rigorismo ético in Kant, Parma, Maccari, 1970, pp.16-48.

76 Cf. H. RÖTTGES – "Kants Auflösung der Freiheitsantinomie", in: Kant-Studien, 65/1 (New York,1974), pp. 33-39.

77 Cf. A. CORTINA – "El legado poético de Kant: La huella de Kant en nuestra ética política", in: I. Kant nos 200 anos da sua morte, Lisboa, Universidade Católica Portuguesa, 2006, pp.24-26.

scope of this book. It makes no pretense of being a close reading of any single text but tries instead to call attention to the elements of Kant's argument in the *Groundwork*, that seem most characteristic of his thinking throughout the critical period and also have the greatest lasting interest for moral philosophy. I will focus attention chiefly on what Allison has called the preparatory argument of Section three of *Groundwork*. The basis of Kant's deduction of the moral law is what Allison calls the reciprocity thesis. The reciprocity is a mutual entailment between the following two propositions:

- The rational will is free;
- The moral law is unconditionally valid for the rational will.

For short, we will refer to the reciprocity thesis as *Freedom* (F) ↔ *Morality* (M). The reciprocity between F and M is especially emphasized in the *Kritik der praktischen Vernunft*.⁷⁸ Where Kant seems to have abandoned the hope of deriving the moral law from the practical postulate of freedom. In the *Grundlegung*, on the other hand, the emphasis is on the inference from freedom of Will as a presupposition of the practical standpoint to the validity of the moral law. Thus, in the second *Kritik*, Kant appears to hold that the moral law needs no deduction of any kind, but must be accepted as a self-evident "fact of reason".⁷⁹ In this respect, the argument as I present it will be closer to the procedure of the *Grundlegung*, since it will attempt to ground the moral law on $F \rightarrow M$, and on F as an indispensable presupposition of all rational judgment.

I propose a new philosophical formulation to the sense of freedom as *modus agendi*, that she defines a very important reality to the moral situation as a complementary: $F \equiv M$. If and so the freedom, than I have the morality as *modus agendi*.⁸⁰ Kant distinguishes several senses of freedom. But, transcendental freedom is the capacity of a cause to produce a state spontaneously or from itself (*von selbst*).

A transcendently free cause is a first cause, one that can be effective independently of any prior cause. This is distinguished from "practical freedom", which we attribute to ourselves as agents. Kant's metaphysical contention is that the will can be practically free only if it is transcendently free, and transcendental freedom could exist only in a noumenal world, not in the empirical world. Here, we will be mainly concerned with practical freedom, which even Kant himself sometimes thinks can be treated independently of speculative issues about transcendental freedom.

Practical freedom is in turn taken in two distinct senses:

In the negative sense, a Will is practically free if it acts independently of external causes determining how it act; in the positive sense, it is practically free if it has the power to determine itself in accordance with its own law.⁸¹ The key to

78 Cf. I. KANT – Kritik der praktischen Vernunft, AK, V, A 28-29.

79 Cf. Ibidem, AK, V, A 31-32.

80 Cf. A. W. WOOD – Kant's Ethical Thought, Cambridge, At the University Press, 1999, 172-173.

81 Cf. I. KANT – Kritik der reinen Vernunft, A 534;B 562.

understanding the “reciprocity thesis” is Kant’s conception of Freedom as a special kind of causality to the moral life. From this he infers that it must operate according to a *law*. Since a Will acts not only according to laws, but according to their representation, the law of a free cause must be one it represents to itself. But this does not mean merely that a free will is aware of the laws it follows. The law is one under which it considers its actions from a practical standpoint. In the case of an imperfectly rational will, which does not always act as reason directs, the law is represented as a principle according to which it ought to act. We could describe such a law, in contrast to a natural law, as an imperative, or a normative law. According our critique, the Freedom as normative law is the truth face of the human being.

The notion of a cause acting according to the normative laws may strike us so odd, but it is not. We often explain human actions by reference to norms the agent recognizes. Explanations of actions according to the agent’s intentions are normative law explanations. Intentions are constituted by the normative principles the agent adopts in forming the intention. It is only because intentions are norms that people can bungle intended actions or fail to carry through their intentions. We even use normative laws as part of explanations of action that contravenes them, by describing the actions as failed attempts to comply with the norm.

We might think that normative law explanations could make no sense because, depending on what ought to happen rather than what does happen, they would be divorced entirely from the actual occurrences we are trying to explain. Normative law explanations are highly appropriate to voluntary rational actions because rational actions are by their very concept freely chosen and norm-guided. Kant is convinced that natural cause explanations require the natural necessitation of an event by preexisting states of the world independently of the adoption of any intention or normative principle by the agent.⁸² However, the freedom as *modus agendi*, according to Kant, is the center of transcendental idealism by the practical reason. In conclusion, the Freedom according to Kant as *modus agendi* there is *lex moralis in memet*, that notes the Koeningberg’s philosopher in the *Kritik der praktischen Vernunft*.

82 Cf. I. KANT – K. p. V, V, A 94-96; R.D.BORGES DE MENESES – “O princípio da Autonomia: entre os fundamentos e as aplicações”, in: *Enfermagem Oncológica*, 30/31 (Porto, 2004), pp. 42-48.

Michal Cibere

VSZaSP s. Elizabeth in Bratislava, Slovakia

Vplyv finančnej gramotnosti na akceptáciu poisťovacích podvodov / *The impact of financial literacy on the acceptance of insurance fraud*

Abstract

The main aim of the paper is to find out the impact of financial literacy on the acceptance of insurance fraud on the sample of 363 respondents in the Slovak republic. This study shows the results of the questionnaire monitoring of the level of financial literacy of respondents, acceptance rate of insurance fraud models and their mutual influence. The results of the theses indicates that the financial literacy is not the main factor influencing the acceptance of insurance fraud.

Keywords: financial literacy, insurance fraud, acceptance, questionnaire survey

ÚVOD

Komerčné poistenie má na finančnom trhu silné postavenie. Poskytovanie poisťnej ochrany, čo je primárny cieľ poisťovníctva, sa paralelne prekrýva s ďalšou z podnikateľských činností a tou je investovanie. Významu a dôležitosti poistenia pridáva aj finančné vzdelávanie ľudí, ktoré sa stáva stále viac dostupnejším. Dôvodom na rozvoj finančného vzdelávania sú aj nepriaznivé výsledky stavu finančnej gramotnosti obyvateľstva zistených na základe rôznych prieskumov zaoberajúcich sa problematikou v tejto oblasti. Finančná gramotnosť je nezanedbateľným faktorom pri uvedomovaní si potreby poistenia. Poistenie klasifikujeme tiež ako finančný produkt, kde podstatou je zabezpečenie práve finančného krytia klientom v prípade vzniku nepriaznivých udalostí.

Spolu s poistením vznikli aj poisťovacie podvody, a aj napriek dokonalejším vyšetrovacím praktikám sú pre páchatelov stále lákavé. Hoci sa to na prvý pohľad ako trestný čin vôbec nemusí zdať, opak je pravdou. Ide o spôsobenie finančnej škody poisťovateľovi a v konečnom dôsledku to má vplyv aj na samotného klienta poisťovne. Žijeme v uponáhľanej dobe a o nič menej konzumnej spoločnosti.

Hodnotám materiálnych vecí venujeme stále viac našej pozornosti a zdá sa, že podvody, krádeže a nelegálne obohacovanie sa nie sú žiadnym spoločenským tabu, ktoré spoločnosť nejakým zvláštnym spôsobom odsudzuje a v niektorých prípadoch ich svojim prístupom dokonca akceptuje. To môžeme považovať za jeden z hnacích motorov rozrastajúcej sa trestnej činnosti v oblasti poisťovníctva.

Práve akceptovaním poisťovacích podvodov sa zaoberám vo svojom výskume. Cieľom bolo zistiť vplyv finančnej gramotnosti na akceptáciu rôznych modelových poisťovacích podvodov.

V dnešnej modernej dobe, keď sa celý svet prepája a neustále napreduje, existuje veľké množstvo rôznych finančných inštitúcií, ktoré ponúkajú rozsiahle množstvo finančných produktov a bojujú tak o klientov, aby si vybrali práve ich produkt. Spotrebiteľ má preto dosť často problém orientovať sa vo svojich financiách a čoraz častejšie sa stáva, že sa nevie rozhodnúť správne.¹ Všeobecne môžeme finančnú gramotnosť definovať ako schopnosť efektívneho využívania vedomostí a zručností pre riadenie finančných zdrojov pre svoje celoživotné zabezpečenie.

Definície finančnej gramotnosti vládnyimi a súkromnými organizáciami sú početné. Ministerstvo financií Slovenskej republiky spolu s Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky definujú finančnú gramotnosť ako „*schopnosť využívať poznatky, zručnosti a skúsenosti na efektívne riadenie vlastných finančných zdrojov s cieľom zaistiť celoživotné finančné zabezpečenie seba a svojej domácnosti. Finančná gramotnosť nie je absolútnym stavom, je to kontinuum schopností, ktoré sú podmienené premennými ako vek, rodina, kultúra či miesto bydliska. Finančná gramotnosť je označením pre stav neustáleho vývoja, ktorý umožňuje každému jednotlivcovi efektívne reagovať na nové osobné udalosti a neustále meniace sa ekonomické prostredie*“², ktorá je v druhej časti totožná s definíciou americkej neziskovej organizácie Jump\$tart, ktorá popisuje finančnú gramotnosť rovnako.³

V. Piovarčiová tvrdí, že finančná gramotnosť je schopnosť robiť odborne kvalifikované úsudky a efektívne rozhodnutia o použití a správe finančných prostriedkov a je nevyhnutnou pre existenciu v dnešnej modernej spoločnosti.⁴

Z mnohých definícií v Spojených štátoch amerických neformálne označujú za smerodajnú tú, ktorá je definovaná Oddelením zodpovednosti vlády (United States Government Accountability Office) a finančnú gramotnosť definuje ako „*schopnosť urobiť okamžité a efektívne rozhodnutia pri súčasnom a budúcom pou-*

1 MAJTÁNOVÁ, A. – SNOPKOVÁ A., 2012: Potreba finančného vzdelávania a finančnej gramotnosti k zvýšeniu kvality života, In Sociálny rozvoj a kvalita života v kontexte makroekonomickej rovnováhy. Bratislava, 2012, 733 s. ISBN 978-80-225-3398-0.

2 MINISTERSTVO ŠKOLSTVA, VEDY, VÝSKUMU A ŠPORTU SR. 2008. Národný štandard finančnej gramotnosti verzia 1.0. [online]. 2008. s 2. [cit. 2015-07-01]. Dostupné na internete: <http://www.mpc-edu.sk/library/files/narodny_standard.pdf>

3 JUMP\$TART COALITION FOR PERSONAL FINANCIAL LITERACY. National Standards in K-12 Personal Finance Education. [online] 2007, s. 1. [cit. 2015-07-15]. Dostupné na internete: http://jumpstart.org/assets/files/standard_book-ALL.pdf

4 PIOVARČIOVÁ, V. 2008. Finančná gramotnosť - podmienka rozvoja kapitálového trhu. In Ekonomické znalosti pro tržní praxi: mezinárodní vědecká konference. - Olomouc: Lešingrová Romana, 2008. ISBN 978-80- 87237-00-5, s. 504-509. VEGA c. 1/0478/08.

žití a spravování peňazí.“ Byť finančne gramotný neznamená len rozumieť finančným vzťahom a záležitostiam, znamená to tiež využívať znalosti pri okamžitom rozhodovaní sa, vyhýbaní sa nástrahám a robenie jednotlivých krokov k zlepšeniu svojej súčasnej aj dlhodobej finančnej situácie a celkového blahobytu.⁵

Finančná negramotnosť v oblasti poisťovníctva balancuje takmer na úrovni finančnej gramotnosti.⁶ Prijímanie rozhodnutí o vlastnej finančnej budúcnosti nie je jednoduché a vyžaduje si odborné vedomosti. Spotrebiteľia však v zásade nedisponujú požadovanými znalosťami, nevedia, nemajú čas alebo nedokážu spracovať dostupné informácie a rozhodujú sa iba sugestívne, bez pochopenia podstaty a rizík týkajúcich sa týchto produktov.⁷ Na poisťnom trhu dochádza často k asymetrii informácií.

Poisťný trh uvažuje o finančne gramotných klientoch, ktorí vedú identifikovať svoje potreby, popísať ich a na základe toho im ponúknuť najvhodnejší produkt zo svojho portfólia. Čo si však klienti poisťovní často neuvedomujú je, že poisťné je cena za poisťnú ochranu ako službu a získanie poisťného plnenia je podmienené návratnosťou. Hodnotenie poisťných udalostí je pre poisťovateľov tiež nie menej komplikovanou záležitosťou. Najmä v prípadoch, kde sú klienti presvedčení o svojej pravde, neprihliadajú na všeobecné a osobitné poisťné podmienky, ktoré sú stanovené poisťovňou, sú vopred známe a klient by sa s nimi mal oboznámiť pred podpisom poisťnej zmluvy. Ak je plnenie v klientov neprospech, klient v niektorých prípadoch šíri zlú povest' poisťovne. Nastáva aj situácia, kedy je klient ochotný porušiť súbor spoločenských, etických a obchodných pravidiel vyplývajúcich z poisťnej zmluvy pre vlastné obohatenie sa, prípadne, získanie ním zaplatenej časti poisťného späť. Ide o poisťovací podvod, ktorý je trestným činom, ale v momente konania si to spotrebiteľ vôbec nemusí takto vyhodnocovať.

Vo všeobecnosti môžeme poisťovací podvod charakterizovať ako latentný kriminálny delikt, ktorého podstatou je vylákание poisťného plnenia bez zjavného právneho nároku. Ide o to, že uvedením nepravdivých údajov, ktoré majú vplyv na celkové plnenie (klient žiada plnenie a nárok na plnenie predstiera) alebo na výšku plnenia (klient nárok na plnenie má, ale v nižšom rozsahu), sa páchatel' snaží od poisťovne získať finančné prostriedky.⁸ Poisťovací podvod môže byť spáchaný poisťníkom alebo treťou stranou, ktorá si uplatňuje nárok na poisťné plne-

5 UNITED STATES GOVERNMENT ACCOUNTABILITY OFFICE. FINANCIAL LITERACY: The Federal Government's Role in Empowering Americans to Make Sound Financial Choices [online]. 2011, s. 4. [cit. 2015-07-03]. Dostupné na internete: <http://www.gao.gov/assets/130/125996.pdf>

6 Zistené na základe prieskumu zisťovania finančnej gramotnosti na Slovensku Slovenskou bankovou asociáciou v roku 2007.

7 Pastoráková, e. 2011. Finančná gramotnosť na základných a stredných školách. In Výzvy a prekážky finančnej gramotnosti v oblasti poisťovníctva [online]. 2011.[cit. 2015-06-02]. Dostupné na internete: http://nhf-new.euba.sk/zborniky-z-konferencii-a-seminarov/doc_view/228-finanna-gramotnos-ako-suas-ekonomickeho-vzdelavania?tmpl=component&format=raw.

8 Poisťovacie podvody. 2009. Stop magazín. [online]. 2009 [cit. 2015-06-05]. Dostupné na internete: https://www.ko.sk/_Files/Poisťovacie_podvody.pdf

nie. Môže to siahať od oportunistických nárokov až k organizovanému zločinu.⁹ Poisťovacie podvody majú od roku 1870 stále rastúcu tendenciu.¹⁰

Poisťovací podvod je na Slovensku legislatívne definovaný podľa §223 zákona č. 300/2005 Z. z. Trestného zákona nasledovne:¹¹

„Ods. 1: Poisťovací podvod spácha ten kto vyláka od iného poistné plnenie tým, že ho uvedie do omylu v otázke splnenia podmienok na jeho poskytnutie, a tak mu spôsobí malú škodu, potrestá sa odňatím slobody na jeden rok až päť rokov.

Odseky 2-5 spomenutého paragrafu zákona sa venujú jednotlivým trestom podľa konkrétneho rozsahu spáchania poisťovacieho podvodu.

Česká asociácia poisťovní definuje poisťovací podvod ako „*konanie, ktorého sa dopúšťajú fyzické alebo právnické osoby za účelom získania prospechu alebo obohatenia sa na úkor poisťovne.*“ Poisťovací podvod spácha každý, kto pri dohode poistnej zmluvy alebo uplatnení nároku na poistné plnenie uvedie nepravdivé alebo hrubo skreslené údaje, alebo podstatné údaje zamlčí, alebo vyvolá poistnú udalosť alebo stav vyvolaný poistnou udalosťou udržuje v úmysle zvýšiť vzniknutú škodu.¹²

Spomenutá definícia českej asociácie poisťovní bola smerodajným podkladom pre môj výskum.

Ľudia vnímajú pokus o poisťovací podvod menej spoločensky nebezpečný ako napríklad spreneveru. K poisťovacím podvodom ľudí často núti ich životná situácia. Podľa zhodnotenia oddelenia kontroly a špeciálnych činností slovenskej poisťovne Allianz - Slovenská poisťovňa, a. s. atraktivita páchania trestných činov v oblasti poisťovníctva vzrástla vplyvom dopadov krízy na samotných klientov poisťovní. Tlačová správa poisťovne ďalej uvádza, že motívom páchania poisťovacích podvodov je dôvod, že ľudia sú nezamestnaní a príjem z poistenia je často veľký.¹³

Veľmi dôležitý je prístup klienta poisťovne k poisťovacím podvodom, ktorý môže ovplyvňovať množstvo týchto udalostí vytvorením sociálneho stimulu alebo rôznych psychických podnetov podieľať sa na páchaní takejto trestnej činnosti. Tento prístup je reflektovaný sociálnymi normami, ktoré poukazujú na to, že jedinci sa správajú podľa toho v akej spoločnosti (sociálnej skupine) sa pohybujú. Ak sú poistné podvody akceptované jedným jedincem, ďalší jedinci nebudú mať tiež problém považovať poisťovací podvod za prijateľný. Väčšia tolerancia verejnosti akceptovania poisťovacích podvodov alebo vnímania, že takýto podvod je v po-

9 Insurance Europe. 2015. The impact of insurance fraud. [cit.2015-06-20]. Dostupné na <http://www.insuranceeurope.eu/facts-figures/statistical-publications/european-insurance-in-figures>

10 Derrig, R.A. 2002. Insurance fraud. In Journal of Risk and Insurance, vol. 69, no. 3, 2002, s. 271-287.

11 §223 zákona č. 300/2005 Z. z. Trestného zákona.

12 Česká asociace pojišťoven. 2015. Pojistný podvod. [cit. 2015-08-12]. Dostupné na internete: <http://www.cap.cz/vse-o-pojisteni/pojisteni-v-praxi/pojistny-podvod>

13 Trend. 2013. Poisťovne sa sťažujú na podvody zúfalcov postihnutých krízou. [online]. 2013 [cit. 2015-06-05]. Dostupné na internete: <http://www.etrend.sk/firmy/pocet-poistnych-podvodov-stupol-zrejme-na-maximum.html>

riadku a dá sa iba ťažko odhaliť, vedie k nepriamému nabádaniu ďalších jedincov zapojenia sa do trestnej činnosti v podobe poisťovacieho podvodu.

Medzi kľúčové faktory, ktoré ovplyvňujú rozhodnutie klienta spáchať poisťovací podvod, patrí napríklad negatívny vzťah medzi klientovou skúsenosťou s poistením a jeho toleranciou voči poisťovacím podvodom. Taktiež zákazníkove celkové vnímanie poisťných spoločností je úzko spojené s jeho postojom a tendenciou prístupu k poisťovaciemu podvodu.¹⁴ Poisťovacie podvody boli, sú a budú analyzované odborníkmi z rôznych oblastí okrem poisťovníctva, napríklad aj z oblasti sociológie, psychológie, práva alebo obchodnej etiky.

V ekonomickej teórii sa spomína morálny hazard. Ide o pojem, ktorý charakterizuje asymetriu informácií medzi dvoma stranami, v poisťnom vzťahu medzi poisťovateľom a poisteným. Ak ide o nahlasovanie fiktívnej poisťnej udalosti alebo nárokovanie si na vyššie poisťné plnenie, hovoríme o ex-post morálnom hazarde. Ak sa poistený nevie rozhodnúť, či takýto poisťovací podvod spáchať, rozhoduje sa na základe toho, či predpokladaný výnos bude vyšší ako prípadná strata (pokuta, strata reputácie, prípadne odňatie slobody). Dá sa však povedať, že páchatelia neakceptujú logiku princípov poisťovníctva, kde patria solidárnosť, podmienená návratnosť a neekvivalentnosť.

Tlačová správa poisťovne Allianz - Slovenská poisťovňa, a. s. uvádza, že pokusy o poisťné podvody spoločnosť zaznamenala hlavne v regiónoch s vysokou nezamestnanosťou na strednom a východnom Slovensku. Celkovo v roku 2014 poisťovňa aktívne prešetrovala podozrivé okolnosti pri 2 354 škodách, pričom objem potenciálneho plnenia predstavoval viac ako 8,2 milióna eur. Počet potvrdených podozrení sa vyšplhal na 2 109 škôd, čo je až 89 percent zo všetkých prešetrených škôd a nárast v odhalených prípadoch oproti predchádzajúcemu roku 2013 je o 21% vyšší. Až v deviatich z desiatich prešetrovaných prípadov sa tak v minulom roku preukázal pokus o poisťovací podvod.¹⁵

Poisťovacie podvody sa označujú za druhý najväčší úradnícky kriminálny čin v Spojených štátoch amerických (prvým sú daňové úniky).¹⁶ ¹⁷ Najbežnejšou praktikou v poisťovacích podvodoch, ktorá značne prispieva k finančným stratám, je takzvané "využívanie" poisťného nároku. Jeden z najzávažnejších problémov, ktorému musia poisťovacie spoločnosti v súčasnosti čeliť je, že klienti poisťovne nevnímajú využívanie poisťného nároku na náhradu škody ako neetické správanie. V práci autora Anthony D. Miyazaki¹⁸ sa potvrdili hypotézy, že pre-

14 Lu-Ming Tseng, Wen-Pin Su. 1983. Customer orientation, social consensus and insurance salespeople's tolerance of customer insurance frauds.[online]. In International Journal of Bank Marketing. 1983. s. 38-55. [cit. 2015-08-03]. Dostupné na internete: <http://www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/02652321311292047>.

15 Slovenská asociácia poisťovní. 2014. Poisťovacie podvody ako národný šport? [online]. 2014. [cit. 2015-06-05]. Dostupné na internete: https://www.slaspo.sk/tmp/asset_cache/link/0000044755/40213%20ASP%20Pois%BBovacie%20podvody%20ako%20n%E1rod-n%FD%20B9port.pdf.

16 Carris, R. and Colin, M. A. 1997. Insurance Fraud and the Industry Response. In CPCU Journal vol.50. (summer). 1997. s. 92-103.

17 Dean, D. H. 2004. Perceptions of the Ethicality of Consumer Insurance Claim Fraud. In Journal of Business Ethics. vol. 54. 2004 (september). s. 67-79.

18 Miyazaki, A.D. 2009. Perceived Ethicality of Insurance Claim Fraud: Do Higher Deductibles Lead to Lower Ethical Standards?. In Journal of business ethics, vol. 87, no. 4, 2009, s. 589-

zenia vyšších odpočítateľných položiek z poistenia pri daniach (verzus nižšie odpočítateľné položky), ovplyvňuje a pôsobí na konzumentovo rozhodovanie sa pri pokuse o "využitie" poisťného nároku tak, že toto počínanie považuje za menej nemorálne a považuje ho zároveň za spravodlivejšie voči poisťovacej spoločnosti (napríklad uvažuje o sume poisťného, ktorú doteraz už zaplatil a chce ju istým spôsobom dostať späť) a dosiahne aj vyššiu vyplatenú čiastku a to bez ohľadu na to, či má klient striktnejšie morálne zásady alebo nie. Inštitúcie bojujúce proti poisťným podvodom vydali správu o tom, že až 30% poisťných nárokov sa "stratí" v malých podvodoch, ktoré definujú ako "malé podvádzanie obvyčajne úprimných ľudí", zatiaľ čo iba zlomok strát je spôsobený závažnejšími podvodmi.¹⁹ Prieskum zorganizovaný Sharon Tennysonovou²⁰ podal dôkaz o tom, že 73,8% respondentov si myslí, že navyšovanie poisťného nároku na plnenie (teda zámerné nafúknutie a preháňanie skutočnej hodnoty straty) je celkom bežné. Správy z poisťného priemyslu zasa naznačujú, že iba 25% - 35% spotrebiteľov považuje takéto využívanie navyšovania poisťného plnenia za prípustnú prax.^{21, 22}

Spotrebiteľia sa bežne snažia obhájiť svoje podvodné konanie z pohľadu spravodlivosti. Existujú predpoklady, ktoré hovoria, že morálne úsudky sú spojené s niektorými demografickými charakteristikami jedinca (napríklad pohlavie, vek, príjem, vzdelanie, náboženstvo a pod.). Aj literatúra zaoberajúca sa správaním jedincov naznačuje, že tieto faktory hrajú dôležitú úlohu pri podvodoch v mnohých finančných oblastiach, napríklad pri správaní sa daňových poplatníkov. Aj takéto faktory môžu mať tiež vplyv na akceptovateľnosť poisťovacích podvodov.

Morálny názor by mohol naznačovať, že postupné navyšovanie straty v prípade poisťnej udalosti je zlé, bez ohľadu na okolnosti. Predchádzajúce vedecké štúdie spomínané autormi Deanom²³, Barnett a kol.²⁴ naozaj ukazujú, že približne tretina klientov je silno presvedčená o tom, že akceptovanie poisťovacieho podvodu je neetické, čo istým spôsobom popiera správu z poisťného priemyslu, ktorú sme spomenuli vyššie. Zvyšok (čiže väčšina) klientov sú buď tolerantní voči takémuto správaniu alebo svoje správanie odôvodňujú na základe buď situačných okolností alebo kvôli negatívnemu vnímaniu poisťovníctva.²⁵

---

598. ISSN 1573-0697.

- 19 CAIF. 2007. Insurance Fraud: "The Crime You Pay for". [online]. Coalition Against Insurance Fraud [cit. 2015-08-22]. Dostupné na internete: http://www.insurancefraud.org/fraud_backgrounder.htm.
- 20 Tennyson, S. 2002. Claims Auditing in Automobile Insurance: Fraud Detection and Deterrence Objectives. vol. 69, no. 4, 2002, s. 289-308, [cit. 2015-08-03]. Dostupné na internete: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1539-6975.00024.full>.
- 21 CAIF. 2003. One-Fourth of Americans Say It's Acceptable to Defraud Insurance. [online]. 2003. [cit. 2015-08-15]. Dostupné na internete: <http://www.insurancefraud.org/study021303.htm>.
- 22 Smith, B. D. 2000. Insurance Fraud Should be Everyone's Concern. In CPCU Journal 53 (fall). [online]. 2000. s. 137-138. Dostupné na internete: <http://connection.ebscohost.com/c/articles/3615497/insurance-fraud-should-be-everyones-concern>.
- 23 Dean, D. H. 2004. Perceptions of the Ethicality of Consumer Insurance Claim Fraud. In Journal of Business Ethics. vol. 54 (september.). 2004. s. 67-79. ISSN 0167-4544.
- 24 Barnett, T. K., Bass and Brown, G. 1994. Ethical Ideology and Ethical Judgment Regarding Ethical Issues in Business. In Journal of Business Ethics. 13 (june). 1994. s. 469-480.
- 25 CAIF. 1997. Four Faces: Why Some Americans Do - and Do Not - Tolerate Insurance Fraud. Coalition Against Insurance Fraud. [online]. 1997. Washington, DC. [cit. 2015-08-20]. Dostupné na internete: http://www.insurancefraud.org/four-faces-study.htm#.Ve20nXhu_pA.

Nehľadiac na vyššie spomenutú etickú stránku poisteného, Tennysonová²⁶ zistila, že spáchanie poisťovacieho podvodu pri poistení s vyššou spoluúčasťou bol pre poistených najviac akceptovateľný z rôznych ponúkaných možností. Je dôležité uvedomiť si, že ak ide o vyplácanie poisťných plnení poisťovateľom alebo zaplatením spoluúčasti poisťníkom, niečia skutočná strata to určite je.²⁷ Na túto skutočnosť môže mať vplyv aj výška dosiahnutého vzdelania, resp. úroveň finančnej gramotnosti.

V ekonomickej teórii je vzťah medzi dosiahnutým vzdelaním a kriminálnym správaním negatívny. Avšak, vzdelávanie má iba veľmi malý pozitívny vplyv na hospodársku kriminalitu vrátane poisťovacích podvodov.²⁸

S. Tennyson²⁹ pozorovala, že veľmi vzdelaní jedinci sú menej tolerantní k poisťovaciemu podvodu. Či je rozhodujúca práve rola vzdelávania pri vnímaní poisťovacieho podvodu spotrebiteľom, je ťažké jednoznačne určiť. Problémy sú spôsobené predovšetkým meraním, napríklad, ako vzdelanie ovplyvňuje dosiahovanie cieľov, kde vyššia úroveň vzdelania nemusí znamenať vyššiu úroveň finančnej gramotnosti. Zistenia v oblasti tolerancie poisťovacieho podvodu, kde rolu zohráva pohlavie, nie sú až tak náročné na meranie ako pri meraní vplyvu vzdelania, resp. finančnej gramotnosti. Predpoklady vplyvu pohlavia pri akceptovaní poisťovacieho podvodu sa potvrdili experimentálnym ekonomickým výskumom, kde Dean³⁰, rovnako ako Miyazaki³¹ zistili, nižšiu úroveň poisťnej tolerancie podvodov u žien.

Podľa Dionne a Wang³² sa poisťovací podvod týka morálky jednotlivca, ktorý sa môže meniť s meniacou sa úrovňou príjmov. Okrem toho, ako poisťné nároky môže zvýšiť príjmy jednotlivcov, existujú predpoklady, že respondenti s nižšími príjmami by mohli byť viac tolerantní voči poisťným podvodom.³³

Pri poisťovacích podvodoch, niektoré tvrdenia dokazujú, že ich páchajú práve staršie osoby a sú o to závažnejšie, no v rámci akceptácie sa starší jedinci prikláňajú skôr k neakceptovaniu poisťovacieho podvodu.³⁴ Vzťah medzi vekom a toleranciou poisťných podvodov je preto, inverzný.³⁵

26 Tennyson, S. 2008. Moral, social, and economic dimensions of insurance claims fraud. *Social Research: An International Quarterly*, vol. 75, no. 4, 2008, s. 1181-1204. ISSN 0037-783X.

27 Miyazaki, A.D. 2009. Perceived Ethicality of Insurance Claim Fraud: Do Higher Deductibles Lead to Lower Ethical Standards?. In *Journal of business ethics*. vol. 87, no. 4, 2009, s. 589-598. ISSN 1573-0697.

28 Lochner, L. Education and crime, Working paper, University of Western Ontario, 2007.

29 Tennyson, S. 2008. Moral, social, and economic dimensions of insurance claims fraud. *Social Research: An International Quarterly*, vol. 75, no. 4, 2008, s. 1181-1204. ISSN 0037-783X.

30 Dean, D.H. 2004. Perceptions of the ethicality of consumer insurance claim fraud. In *Journal of Business Ethics*. vol. 54, no. 1, 2004, s. 67-79. ISSN 0167-4544.

31 Miyazaki, A.D. 2009. Perceived Ethicality of Insurance Claim Fraud: Do Higher Deductibles Lead to Lower Ethical Standards?. In *Journal of business ethics*. vol. 87, no. 4, 2009, s. 589-598. ISSN 1573-0697.

32 Dionne, G. and K.C. Wang. 2013. Does insurance fraud in automobile theft insurance fluctuate with the business cycle?. In *Journal of Risk and Uncertainty*, vol. 47, no. 1, 2013, s. 1-26.

33 Tennyson, S. 2002. Claims Auditing in Automobile Insurance: Fraud Detection and Deterrence Objectives. vol. 69, no. 4, 2002, s. 289-308, [cit. 2015-08-03]. Dostupné na internete: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1539-6975.00024/full>.

34 Tennyson, S. 2002. Insurance Experience and Customer's Attitudes Toward Insurance Fraud. In *Journal of Insurance Regulation*. vol.21, no. 2. 2002. s. 35-55.

35 Lesch, W. and B.R. Baker. 2013. Balancing the Insurance Equation: Understanding the Climate for Managing Consumer Insurance Fraud and Abuse. In *Journal of Insurance Issues*. vol.

Existuje mnoho faktorov, ktoré jednoznačne zohrávajú dôležitú úlohu pri formovaní postojov spotrebiteľov ohľadom poisťovacieho podvodu.

Okrem toho, pochopenie ich úlohy pri akceptácii poisťovacích podvodov by tiež umožnilo vytvoriť typológiu páchatelov poisťovacích podvodov a ich sklony k podvodu, ktoré by mohli pomôcť v procese včasného identifikovania páchatelov poisťovacích podvodov.

METÓDY SKÚMANIA

Na zber údajov som použil dotazník - výskumnú metódu - v papierovej aj elektronickej verzii. Dotazníkový prieskum bol robený na prelome roku 2014 a 2015. Prijatých bolo spolu 626 dotazníkov. Aby mal však dotazník správnu vypovedaciu hodnotu, vzorku respondentov som prispôbil aktuálnej percentuálnej štruktúre obyvateľstva nad 18 rokov vykazovanú Štatistickým úradom Slovenskej republiky ku koncu predchádzajúceho kalendárneho roka (t. j. rok 2013). Dve pätiny prijatých dotazníkov boli náhodným výberom odstránené práve kvôli správnej vypovedacej hodnote. Po úprave zostalo použiteľných 363 dotazníkov.

Využil som metódu škálovania, konkrétne Likertovo škálovanie^{36,37}, ktoré je jedným z najspôľahlivejších techník merania postojov.³⁸

V práci som si zároveň stanovil hypotézy. Prvá mnou stanovená nulová hypotéza (H_{01}) je: *Finančne gramotný respondent nebude akceptovať poisťovací podvod, nezávisiac na tom, či ide o oblasť životného alebo neživotného poistenia*. V druhej zostavenej nulovej hypotéze (H_{02}) predpokladám, že: *Finančne gramotný respondent nebude akceptovať poisťovací podvod v oblasti životného poistenia*. Treťou sformulovanou nulovou hypotézou (H_{03}) predpokladám, že: *Finančne gramotný respondent nebude akceptovať poisťovací podvod v oblasti neživotného poistenia*. Stanovené hypotézy sme zostavili po preštudovaní už uskutočnených zahraničných výskumov a teda predpokladám, že finančne gramotní jedinci si uvedomujú možné riziká a následky spojené s páchaním poisťovacích podvodov. Na základe testovania som mnou stanovené hypotézy prijal, resp. zamietol. V tomto prípade, druhou použitou štatistickou metódou v záverečnej práci je Pearsonov Chi-kvadrát test nezávislosti. Vychádza z kontingenčnej tabuľky a testuje nulovú hypotézu, ktorá vyjadruje nezávislosť premenných. Na prehľadnejšiu komparáciu, lepšie vyobrazenie a analýzu sledovaných údajov som používal tabuľky vytvárané v programe Numbers, ktoré som vyhodnocoval a interpretácie vytváral pomocou deskriptívnej štatistiky.

36, no. 1. 2013, s. 82-120.

36 Pomenované po americkom psychológovi a vedcovi Rensisovi Likertovi

37 Likertovo škálovanie je metóda, ktorá je používaná pre určenie miery stupňa súhlasu či nesúhlasu s tvrdením, s ktorým sú respondenti výskumu konfrontovaní.

38 Hayes, N. 2003. Základy sociální psychologie, překlad: Štěpaníková. I. vyd. Praha, Portál 2003, ISBN 80-7178-198-3.

VÝSLEDKY A DISKUSIA

ÚROVEŇ FINANČNEJ GRAMOTNOSTI RESPONDENTOV

Pre objektívne zhodnotenie a overenie finančnej gramotnosti vzorky respondentov dotazníkového prieskumu mi pomohla časť dotazníkového prieskumu, ktorá bola zistená na základe siedmich odlišných výrokov uvedených v dotazníku. Po zistení jednotlivých odpovedí k daným výrokom som zosumarizoval stav skutočnej miery finančnej gramotnosti. Tieto hodnoty boli následne nápomocné pri zisťovaní vzájomnej závislosti pri postojoch akceptácie poisťovacích podvodov. Na základe toho som verifikoval, resp. falzifikoval stanovené hypotézy súvisiace s riešením problematiky aj z oblasti finančnej gramotnosti.

Prvý uvedený výrok *“Ak si poistím dom, (bez akýchkoľvek pripoistení), automaticky mám poistené aj všetky veci, ktoré sa v tomto dome nachádzajú.”* S týmto výrokom nesúhlasilo spolu 257 respondentov, súhlasilo 75 respondentov (20,7%) a nevedelo odpovedať 31 respondentov (8,5%). Tento výrok je však nesprávny, takže s ním bolo potrebné nesúhlasiť. Úspešnosť správnej odpovede je 70,80%, ktorá je zároveň najvyššia zo všetkých správnych odpovedí jednotlivých výrokov.

Druhým uvedeným výrokom dotazníkového prieskumu bol: *“Pri investičnom životnom poistení mi poisťovňa vždy garantuje dosiahnutie finančného zhodnotenia.”* Tento výrok nie je pravdivý. Nesúhlasom o správnosti tohto výroku potvrdilo svojou správnou odpoveďou 163 respondentov, čo je menej ako polovica (44,9%). O pravdivosti výroku sa nevedelo vyjadriť 104 respondentov (28,7%) a s výrokom súhlasilo 96 respondentov, čo predstavuje 26,4% zo všetkých opýtaných.

S tretím uvedeným výrokom: *“Ak nastane škoda na mojom vozidle a mám uzatvorené povinné zmluvné poistenie motorových vozidiel (bez akýchkoľvek pripoistení) moja poisťovňa mi túto škodu/opravu vozidla preplatí.”*, súhlasilo ako pri predchádzajúcom výroku tiež, presne 96 respondentov (26,4%), vyjadriť sa nevedelo 53 (14,6%) opýtaných a s nepravdivosťou výroku súhlasilo takmer 59%, čo je 214 opýtaných. Tento výrok je tiež nepravdivý.

Štvrtý dotazníkový výrok: *“Ak mám v poistení dohodnutú spoluúčasť vo výške 150 EUR a vznikne mi škoda vo výške 300 EUR. Poisťovňa mi zaplatí 300 EUR.”* Ide o nepravdivý výrok. Úspešnosť správnej odpovede je 70,52%, celkovo 256 správnych odpovedí, vyjadriť sa nevedelo 71 respondentov (19,6%) a s výrokom súhlasilo 9,9% opýtaných (36 respondentov).

Piaty výrok: *“Ak si uzatvorím havarijné poistenie auta, v prípade ak mi vznikne na aute škoda, ktorá je krytá v poistnej zmluve, poisťovňa mi ju vždy bude hradiť v plnej výške.”*, je znova nepravdivý výrok. S týmto výrokom správne nesúhlasilo 148 respondentov, čo predstavuje 40,8%-ný podiel respondentov. Ešte vo vyššom počte, a to 150 respondentov, predstavujúcich 41,3% s týmto výrokom súhlasilo a zvyšných 65 (17,9%) sa nevedelo vyjadriť.

S predposledným výrokom, ktorý je tiež nepravdivý: „Ak vycestujem do inej krajiny EÚ a stane sa mi úraz s nutnou hospitalizáciou, kryje mi výdavky na hospitalizáciu moje zdravotné poistenie.“ nesúhlasilo 159 (43,80%), súhlasilo 138 (38%) a nevedelo sa vyjadriť 66 (18,2%) respondentov.

Zisťovanie finančnej gramotnosti na základe uvedených výrokov uzavrel siedmy výrok: „Ak mám uzatvorené životné poistenie spolu s úrazovým poistením, v prípade pracovného úrazu mi bude vyplatené poistné plnenie z tohto poistenia.“ Úspešnosť správnej odpovede bola v tomto výroku najnižšia zo všetkých uvedených výrokov, a to 14,88%, celkovo 54 ľudí zúčastnených dotazníkového prieskumu. K výroku sa nevedelo vyjadriť rovných 100 respondentov (27,5%) a zvyšných 209 (57,6%), viac ako polovica, s výrokom súhlasilo.

Úspešnosti správnych odpovedí pri jednotlivých výrokoch sú rôzne, avšak vo viacerých prípadoch úspešnosť nepresiahla hranicu ani nad 60%, čo predstavuje 4 a viac správnych odpovedí. Priemerná úspešnosť správnych odpovedí na jednu otázku je 49,23%, čo predstavuje 3,45 správnych odpovedí z celkového počtu 7.

Pre jednoduchšie rozdelenie respondentov som si aj v tomto prípade kategorizoval 4 skupiny finančnej gramotnosti podľa počtu správnych tvrdení pri jednotlivých výrokoch, ktoré zobrazuje tabuľka č. 1 nižšie.

Tabuľka č. 1: Rozdelenie respondentov dotazníkového prieskumu do skupín fin. gramotnosti podľa úspešnosti správnych tvrdení

skupina	počet správnych odpovedí	počet	percentil
(1) finančný expert	7 - 6	63	17,36 %
(2) finančne gramotný	5 - 4	132	36,36 %
(3) menej finančne gramotný	3 - 2	84	23,14 %
(4) finančne negramotný	1 - 0	84	23,14 %
spolu	-	363	100,00 %

Zdroj: autor³⁹

Z tabuľky č. 1 možno čítať, že podľa mojej kategorizácie na základe vyhodnotenia správnych tvrdení predložených výrokov v dotazníkovom prieskume je najpočetnejšia skupina (2) *finančne gramotný*.

MIERA AKCEPTÁCIE POISŤOVACÍCH PODVODOV RESPONDENTMI

Mieru akceptácie poisťovacích podvodov respondentmi som v dotazníkovom prieskume zisťoval na základe štyroch predložených modelov poisťovacích podvodov spolu s uvedeným príkladom, ktorí mali na stupnici od 1 do 6 vyjadriť súhlas s akceptovaním, resp. neakceptovaním jednotlivého poisťovacieho podvodu. Hodnota 1 vyjadrovala, že respondent daný poisťovací podvod úplne akceptuje a hodnota 6 zase naopak, vyjadrovala neakceptovateľnosť poisťovacieho podvodu. Túto mieru akceptácie som zisťoval, aby som ju mohol neskôr porovnať s mie-

³⁹ Spracované podľa distribuovaného dotazníka

rou finančnej gramotnosti a zistiť ich vzájomnú závislosť. Najprv som si, kvôli lepšiemu a presnejšiemu spracovaniu, stupnicu akceptovateľnosti kategorizoval, takže z pôvodných šiestich stupňov akceptovateľnosti vznikli 3 skupiny, kde skupina 1 (respondenti, ktorí označili na stupnici v dotazníkovom prieskume stupeň akceptovateľnosti 1 alebo 2) predstavuje časť respondentov, ktorí akceptujú modelový poisťovací podvod, skupina 2 (respondenti, ktorí označili na stupnici v dotazníkovom prieskume stupeň akceptovateľnosti 3 alebo 4) vyjadruje neutrálny postoj a teda nevie sa vyjadriť, či by daný poisťovací podvod akceptovala alebo neakceptovala a a 3. skupina (respondenti, ktorí označili na stupnici v dotazníkovom prieskume stupeň akceptovateľnosti 5 alebo 6) predstavuje respondentov, ktorí považujú daný poisťovací podvod za neakceptovateľný.

Prvý uvedený modelový poisťovací podvod v distribuovanom dotazníku bol: *„Ak klient uvedie neúplné alebo nesprávne informácie pri uzatváraní poisťovnej zmluvy, aby získal nižšie poisťné. Príklad: Pri uzatváraní životného poistenia, klient uvedie, že je nefajčiar hoci fajčí.”* Ide o podvod v oblasti životného poistenia. Môžem povedať, že veľa ľudí pri uzatváraní poisťovacích zmlúv neprikladá práve tejto skutočnosti veľkú pozornosť. Práve poskytnutie informácie o tom, či budúci klient poisťovne je fajčiar alebo nie je, môže byť pre poisťovateľa kľúčová.

Z celkového počtu 363 respondentov, však iba 35 respondentov, čo tvorí necelých 10% z dotazníkovej vzorky, vyjadrilo svoj súhlas a daný poisťovací podvod by akceptovali. 83 respondentov (22,9%), čo je takmer štvrtina, má k uvedenému poisťovaciemu podvodu neutrálny postoj a až 245 respondentov (67,5%) neakceptuje takýto typ poisťovacieho podvodu.

Ako druhý modelový poisťovací podvod, ktorý bol v dotazníku uvedený bol z oblasti neživotného poistenia: *„Ak klient zahrnie škodu, ktorá vznikla mimo poisťovnej udalosti do hlásenia pre poisťovňu. Príklad: Pri havarijnom poistení klient nahlási spolu s poisťovou udalosťou aj škrabanec v laku na dverách auta, ktorý mu ale vznikol už pre niekoľkými mesiacmi.”* Pri tomto príklade poisťovnej udalosti pri poistení motorového vozidla z celého súboru 363 respondentov, 38 respondentov by tento poisťovací podvod akceptovalo, čo tvorí 10,5%. Počet respondentov, ktorí zaujali neutrálny či nerozhodný postoj pri tomto modelovom poisťovacom podvode je 109, čiže rovných 30% a takmer 70% respondentov, čo v našom prípade predstavuje 216 ľudí zúčastnených dotazníkového prieskumu, nie je stotožnených s akceptovaním uvedeného poisťovacieho podvodu.

Tretím uvedeným modelom poisťovacieho podvodu bol z oblasti neživotného poistenia, konkrétne pri vzniku poisťovnej udalosti pri poistení motorového vozidla: *„Ak klient poskytne nepravdivé informácie o priebehu poisťovnej udalosti poisťovní resp. informácie o okolnostiach vzniku škody, ktoré by mohli viesť k strate nároku na poisťné plnenie (náhradu škody od poisťovne). Príklad: V zime dostane klient na zladovatej vozovke šmyk a spôsobí škodu pričom na aute má ale letné pneumatiky. Do hlásenia o škode však túto informáciu neuvedie.”* Tento poisťovací podvod by akceptovalo 24 respondentov, čo je zo všetkých štyroch uvedených modelov v dotazníkovom prieskume najmenší počet a tvorí len 6,6%. Neutrálny

postoj zaujalo 80 respondentov, čo predstavuje 22% a neakceptovalo by ho až vyše 71,3% zo všetkých respondentov, čo predstavuje 259 ľudí.

Posledným, štvrtým uvedeným modelom poisťovacieho podvodu bol tiež z oblasti neživotného poistenia pri poistení domácnosti: „Ak klient úmyselne zmení hodnoty (ceny) alebo doklady s cieľom zvýšiť poisťné plnenie (náhradu škody od poisťovne). Príklad: Po tom ako klientovi vykradli domácnosť si do súpisu škôd uvedie aj susedov počítač, pričom tento stav samozrejme doloží dokladom o kúpe.“ Tento poisťovací podvod by neakceptovalo až 263 respondentov (72,5%), čo je naväčšia početnosť o všetkých uvedených modelov v dotazníkovom prieskume. Neutrálny postoj k akceptácii, resp. neakceptácii zaujalo 72 respondentov (19,8%) a k akceptovaniu by pristúpilo 28 respondentov (7,7%).

Pri súhrnnej analýze všetkých respondentov na základe priemeru hodnôt akceptovateľnosti, resp. neakceptovateľnosti všetkých mnou zadaných modelových poisťovacích podvodov v dotazníkovom prieskume naraz, som dospeli k záveru, že v priemere až 246 respondentov, čo predstavuje 67,77% neakceptuje uvedené modely poisťovacích podvodov, 86 respondentov (23,69%) zaujalo neutrálny postoj a počet respondentov, ktorí by navrhnuté poisťovacie podvody akceptovali bolo v priemere 31, čo predstavuje 8,54%. Konkrétne početnosti respondentov pri jednotlivých modeloch poisťovacích podvodov zobrazuje tabuľka č. 2 nižšie.

Tabuľka č. 2: Súhrnná analýza postoja respondentov k poisťovacím podvodom

	1. modelový PP*	2. modelový PP	3. modelový PP	4. modelový PP	Σ	priemer**	percentil (%)
Akceptovanie PP	35	38	24	28	125	31	8,54 %
Neutrálny k PP	83	109	80	72	344	86	23,69 %
Neakceptovanie PP	245	216	259	263	983	246	67,77 %

* PP - poisťovací podvod

** Priemer je zaokrúhlený na celé čísla z dôvodu, že sa berú do úvahy respondenti ako celky

Zdroj: autor⁴⁰

MIERA VPLYVU FINANČNEJ GRAMOTNOSTI NA AKCEPTÁCIU POISŤOVACÍCH PODVODOV

Finančnú gramotnosť respondentov, ktorú som skúmal ako prvý v dotazníkovom prieskume a následne akceptáciu modelových poisťovacích podvodov. Ich zlučením som sledoval vzájomný vplyv, čo bolo hlavným cieľom výskumu.

Prvý modelový poisťovací podvod uvedený v dotazníku bol z prostredia životného poistenia a znel nasledovne: „Ak klient uvedie neúplné alebo nesprávne informácie pri uzatváraní poisťnej zmluvy, aby získal nižšie poisťné. Príklad: Pri uzatváraní životného poistenia, klient uvedie, že je nefajčiar hoci fajčí.“

⁴⁰ Vlastné spracovanie podľa distribuovaného dotazníka v štatistickom softvéri SPSS Statistics 17.0

Postoj respondentov k akceptovaniu prvého uvedeného modelového poisťovacieho podvodu v dotazníkovom prieskume je nasledovný. Z celkového počtu 363 respondentov, iba 35 respondentov, čo tvorí necelých 10% z dotazníkovej vzorky, vyjadrilo svoj súhlas s akceptovaním poisťovacieho podvodu, 83 respondentov (22,9%), čo je takmer štvrtina, má k uvedenému poisťovaciemu podvodu neutrálny postoj a až 245 respondentov (67,5%) neakceptuje takýto typ poisťovacieho podvodu.

O pozornosť sa postarala skupina menej finančne gramotných a negramotných respondentov, ktorí v dostatočne veľkej miere, konkrétne spolu tvoria skupinu takmer 29% respondentov neochotných akceptovať poisťovací podvod uvedeného typu, čo som nepredpokladali až v takej vysokej miere. Ide takmer o polovicu všetkých respondentov, ktorí zaujali negatívny postoj akceptovania tohto modelu poisťovacieho podvodu.

Podľa môjho predpokladu, najpočetnejšou skupinou, ktorá akceptuje mnou uvedený prvý modelový poisťovací podvod sú respondenti zaradení do skupiny "finančne negramotný". Z celkovo 84 respondentov radených do skupiny finančne negramotných by tento poisťovací podvod akceptovalo 13 ľudí (3,6%).

Ak to zhrniem, celkový postoj respondentov k prvému uvedenému poisťovaciemu podvodu v dotazníkovom prieskume v oblasti životného prostredia je skôr negatívny, čo znamená, že tento poisťovací podvod nie sú ochotní akceptovať.

Druhý modelový spôsob spáchania poisťovacieho podvodu bolo v dotazníku uvedené: „*Ak klient zahrnie škodu, ktorá vznikla mimo poisťnej udalosti do hlásenia pre poisťovňu. Príklad: Pri havarijnom poistení klient nahlási spolu s poisťnou udalosťou aj škrabanec v laku na dverách auta, ktorý mu ale vznikol už pre niekoľkými mesiacmi.*” Ide o poisťovací podvod z oblasti neživotného poistenia, ktoré sú štatisticky páchané vo väčšom množstve ako v oblasti životného prostredia.

Zo súboru 363 respondentov, 10,5%, čo predstavuje 38 respondentov by tento poisťovací podvod akceptovalo. Avšak počet respondentov, ktorí zaujali neutrálny či nerozhodný postoj pri tomto modelovom poisťovacom podvode je 109, čiže rovných 30% a takmer 70% respondentov, čo v našom prípade predstavuje 216 ľudí zúčastnených dotazníkového prieskumu, nie je stotožnených s akceptovaním uvedeného poisťovacieho podvodu.

Prakvapivo, tento druh poisťovacieho podvodu by bolo ochotných akceptovať 14 respondentov, ktorí sú kategorizovaní do skupiny "finančne gramotný", rovnako ako 14 respondentov z kategorizovanej skupiny "finančne negramotný" a iba 3 respondenti zo skupiny "finančný expert".

V každej skupine v oblasti finančnej gramotnosti narástol počet respondentov, ktorí zaujali neutrálny či nerozhodný postoj. Najpočetnejšou skupinou však ostáva tá, ktorá neakceptuje daný poisťovací podvod. V rámci nej najväčšiu časť tvorí kategorizovaná skupina finančne gramotných, konkrétne 22,3%, z celkového súčtu 69,5% respondentov, ktorí by poisťovací podvod neakceptovali.

Pri sumarizácii postoja respondentov k druhému modelu poisťovacieho podvodu v oblasti neživotného poistenia, uvedeného v dotazníku, môžem konštatovať, že opýtaní respondenti zaujali väčšinový postoj neakceptovania poisťovacieho podvodu.

Tretím vyobrazeným poisťovacím podvodom tiež z oblasti neživotného poistenia v dotazníku bol: „*Ak klient poskytne nepravdivé informácie o priebehu poistnej udalosti poisťovni resp. informácie o okolnostiach vzniku škody, ktoré by mohli viesť k strate nároku na poistné plnenie (náhradu škody od poisťovne). Príklad: V zime dostane klient na zľadovatenej vozovke šmyk a spôsobí škodu pričom na aute má ale letné pneumatiky. Do hlásenia o škode však túto informáciu neuvedie.*”

Vzorka opýtaných ľudí sa najviac prikláňa k neakceptovaniu uvedeného poisťovacieho podvodu, ktorý je tiež z oblasti neživotného poistenia. Až 259 respondentov, čo predstavuje 71,3% všetkých opýtaných, vyslovilo svoj nesúhlas s akceptáciou uvedeného poisťovacieho podvodu. Neutrálny postoj zaujalo 22%, čiže rovných 80 respondentov. S akceptáciou poisťovacieho podvodu súhlasila opäť najmenšia vzorka respondentov v počte 24.

Keď si akceptáciu uvedeného poisťovacieho podvodu rozdelím podľa kategorizovaných skupín v oblasti finančnej gramotnosti, je možnosť vidieť, že najpočetnejšou skupinou akceptujúcu tento podvod je skupina finančne gramotných respondentov, konkrétne 11 (3,0%) ľudí z celkového počtu 24 (6,6%). Čo sa týka neutrálneho postoja respondentov k akceptácii predstaveného poisťovacieho podvodu z pohľadu kategorizácie podľa finančnej gramotnosti, sú hodnoty takmer identické a kulminujú približne od takmer 4% do necelých 7%. To isté platí aj pri zaujatí postoja neakceptovania nami daného tretieho vzorového poisťovacieho podvodu s rozdielnou hodnotou percentilu a výnimkou najpočetnejšej skupiny finančne gramotných respondentov, ktorá predstavuje až 27% respondentov neakceptujúcich poisťovací podvod.

Postoj väčšiny respondentov k tretiemu modelovému poisťovaciemu podvodu bol rovnaký ako pri predošlých dvoch, kde respondenti vyjadrili svoj negatívny postoj k akceptácii poisťovacieho podvodu.

Posledným, štvrtým príkladom poisťovacieho podvodu bol v dotazníku uvedený nasledovný, tiež z oblasti neživotného prostredia, kde konkrétny príklad sa presnejšie sústreďuje na poistenie majetku: „*Ak klient úmyselne zmení hodnoty (ceny) alebo doklady s cieľom zvýšiť poistné plnenie (náhradu škody od poisťovne). Príklad: Po tom ako klientovi vykradli domácnosť si do súpisu škôd uvedie aj susedov počítač, pričom tento stav samozrejme doloží dokladom o kúpe.*”

Vzťah medzi postojom respondenta k nami uvedenému štvrtému vzorovému poisťovaciemu podvodu a úrovňou finančnej gramotnosti je možnosť vidieť, že percentuálne je veľmi podobná výsledku predošlého modelového poisťovacieho podvodu. Štvrtý modelový poisťovací podvod v oblasti neživotného poistenia by akceptovalo 28 opýtaných (7,7%), neutrálne stanovisko zaujalo 72 respondentov

(19,8%) a značnú časť, až 72,5% (263 respondentov) tvorili respondenti neakceptujúci uvedený poisťovací podvod.

Podľa kategorizácie jednotlivých skupín v oblasti finančnej gramotnosti je pri postoji akceptovania štvrtého modelového poisťovacieho podvodu opäť najpočetnejšou skupina finančne gramotných respondentov s počtom 13, čo predstavuje 3,6% z celkových 7,7% respondentov akceptujúcich poisťovací podvod.

Pri zachovaní neutrálneho postoja sú podľa kategorizácie najpočetnejšie skupiny "menej finančne gramotný" a "finančne negramotný". Okrem rovnakej celkovej početnosti týchto skupín (84 respondentov), bol rovnaký počet respondentov - 21, ktorí zaujali neutrálny postoj pri otázke akceptovania uvedeného poisťovacieho podvodu.

Najpočetnejšou kategorizovanou skupinou podľa finančnej gramotnosti pri vyslovení neakceptovania poisťovacieho podvodu bola skupina finančne gramotných. Ostatné skupiny - finančný expert, finančne gramotný a finančne negramotný, mali početnosť v rozmedzí od 48 až do 59 respondentov.

Pri celkovom zhodnotení posledného modelového poisťovacieho podvodu môžeme znovu konštatovať, že respondenti dotazníkového prieskumu zaujali väčšinový postoj neakceptovania poisťovacieho podvodu aj napriek tomu, že poisťovacie podvody v oblasti neživotného poistenia a konkrétne pri poistení majetku sú veľmi lákavé.

Na potvrdenie resp. vyvrátenie týchto skutočností pristúpime k vyhodnoteniu nami stanovených hypotéz.

Prvou hypotézou H_{01} predpokladám, že finančne gramotný respondent nebude akceptovať poisťovací podvod, nezáležiac na tom, či ide o oblasť životného alebo neživotného poistenia. Na to, aby som získal konkrétnu početnosť respondentov (uvedená v tabuľke č. 7, nižšie), ktorí akceptujú, resp. neakceptujú poisťovacie podvody, som vyrátal priemernú hodnotu odpovede (postoja) respondenta zo všetkých modelov poisťovacích podvodov uvedených v dotazníkovom prieskume v štatistickom softvéri SPSS Statistics a následne dal do vzťahu s vybranou skupinou kategorizovanou podľa finančnej gramotnosti.

Tabuľka č. 3: Podiel finančne gramotných respondentov pri akceptácii, resp. neakceptácii poisťovacieho podvodu

		Stav finančnej gramotnosti		Spolu
		(1) finančný expert	(2) finančne gramotný	
Priemerný postoj respondenta k modelovému poisťovaciemu podvodu	akceptuje	6 3,1%	18 9,2%	24 12,3%
	neutrálny postoj	5 2,6%	9 4,6%	14 7,2%
	neakceptuje	52 26,7%	105 53,8%	157 80,5%
Spolu		63 32,3%	132 67,7%	195 100,0%

Zdroj: autor⁴¹

Na základe tabuľky č. 3 a konkrétnych početností v nej môžeme povedať, že s vyše 80%-ným podielom finančne gramotní respondenti neakceptujú poisťovací podvod. Iba 14 respondentov zaujalo neutrálny či nerozhodný postoj a 24 respondentov by poisťovací podvod akceptovalo. Aj na základe údajov v tabuľke, ktoré vygeneroval štatistický softvér SPSS statistics, je známe, že hodnota Chi - kvadrátu pri 2-tom stupni voľnosti je 0,708, pričom kritická hodnota na hladine $\alpha = 0,05$ je 5,99. Signifikácia nadobúda hodnotu 0,702 a koeficient kontigencie vypočítaný štatistickým systémom nadobúda hodnotu 0,060. Po týchto zisteniach prijímame hypotézu s 95% pravdepodobnosťou, kde tvrdím, že finančne gramotný respondent nebude akceptovať poisťovací podvod.

Pri druhej hypotéze H_{02} som zisťoval, či finančne gramotný respondent nebude akceptovať poisťovací podvod v oblasti životného poistenia. Na oblasť poisťovacieho podvodu v životnom poistení poukazoval prvý a jediný modelový poisťovací podvod v dotazníkovom prieskume. Nasledujúca tabuľka zobrazuje percentuálny podiel akceptácie poisťovacieho podvodu v oblasti životného poistenia respondentmi v kategorizovaných skupinách finančne gramotných respondentov.

⁴¹ Vlastné spracovanie podľa distribuovaného dotazníka v štatistickom softvéri SPSS Statistics 17.0

Tabuľka č. 4: Podiel finančne gramotných respondentov pri akceptácii poisťovacieho podvodu v oblasti životného prostredia

		Stav finančnej gramotnosti		Spolu
		(1) finančný expert	(2) finančne gramotný	
Postoj respondenta k 1. modelovému poisťovaciemu podvodu	akceptuje	4 2,1%	8 4,1%	12 6,2%
	neutrálny postoj	13 6,7%	30 15,4%	43 22,1%
	neakceptuje	46 23,6%	94 48,2%	140 71,8%
Spolu		63 32,3%	132 67,7%	195 100,0%

Zdroj: autor⁴²

Ako je možnosť vidieť, 140 respondentov nie je ochotných akceptovať daný poisťovací podvod, čo tvorí 71,8% a akceptovanie poisťovacieho podvodu je zastúpené iba 12 respondentmi, čo predstavuje 6,2% zo všetkých finančne gramotných respondentov dotazníkového prieskumu. Výpočtom v štatistickom softvéri SPSS statistics, sme dostali údaje a konštatujem, že hodnota Chi - kvadrátu pri 2-tom stupni voľnosti je 0,110, kritická hodnota na hladine $\alpha = 0,05$ je 5,99. Signifikácia nadobúda hodnotu 0,947 a kontingenčný koeficient má hodnotu 0,024, kde stupeň závislosti je takmer zanedbateľný. Po zosumarizovaní hypotézy, kde tvrdím, že finančne gramotný respondent nebude akceptovať poisťovací podvod v oblasti životného prostredia, môžem povedať, že sa potvrdila a danú hypotézu prijímam.

Poslednou, treťou hypotézou H_{03} sa pokúšam zistiť, či finančne gramotný respondent nebude akceptovať poisťovací podvod v oblasti neživotného poistenia. Poisťovacie podvody v oblasti neživotného poistenia obsahoval 2., 3., a 4. nami zadaný model poisťovacieho podvodu. Nasledujúca tabuľka vyobrazuje percentuálny podiel akceptácie poisťovacieho podvodu v oblasti neživotného poistenia respondentmi v súčte kategorizovaných jednotlivých skupinách (súčet (1)finančný expert a (2)finančne gramotný) finančne gramotných respondentov.

42 Vlastné spracovanie podľa distribuovaného dotazníka v štatistickom softvéri SPSS Statistics 17.0

Tabuľka č. 5: Podiel finančne negramotných respondentov pri akceptácii poisťovacieho podvodu v oblasti neživotného prostredia

		2. modelový PP	3. modelový PP	4. modelový PP
Postoj respondenta k jednotlivému modelovému poisťovaciemu podvodu v oblasti neživotného poistenia	akceptuje	17 8,7%	14 7,2%	17 8,7%
	neutrálny postoj	55 28,2%	37 19%	30 15,4%
	neakceptuje	123 63,1%	144 73,8%	148 75,9%
Spolu		195 100,0%	195 100,0%	195 100,0%

Zdroj: autor⁴³

V tabuľke č. 5 vidíme, že pri jednotlivých modeloch poisťovacích podvodov v oblasti neživotného poistenia, respondenti kategorizovaní do skupín “finančný expert” a “finančne gramotný” (v tabuľke sú obe skupiny už v sume) vo vysokej miere neakceptujú nami navrhovaný model poisťovacieho podvodu. Takmer tri štvrtiny finančne gramotných respondentov zaujali prístup neakceptovania všetkých troch modelov poisťovacích podvodov. Pri druhom modeli poisťovacieho podvodu, ktorý sa týka poistenia majetku, konkrétne poistenia motorových vozidiel (PZP alebo havarijné poistenie), máme možnosť vidieť vyššiu nerozhodnosť respondentov s jeho akceptovaním. Ani v jednom prípade modelu poisťovacieho podvodu, v oblasti neživotného poistenia, však hranica akceptovania neprekročila 9%.

Pri druhom modeli poisťovacieho podvodu z oblasti neživotného poistenia sme štatistickým programom SPSS Statistics 17.0 dostali údaje a konštatujeme, že hodnota Chi-kvadrátu pri 2-tom stupni voľnosti je 1,865, kritická hodnota na hladine $\alpha = 0,05$ je 5,99. Signifikácia nadobúda hodnotu 0,394, čo je viac ako nami určená hladina významnosti. Pri treťom modeli hodnota Chi-kvadrátu pri 2-tom stupni voľnosti nadobúda hodnotu 1,284, kritická hodnota na hladine $\alpha = 0,05$ je 5,99 a signifikácia nadobúda hodnotu 0,526. Aj pri poslednom modeli poisťovacieho podvodu v oblasti neživotného poistenia môžeme prijať nulovú hypotézu, pretože signifikácia nadobudla hodnotu 0,65 a je vyššia ako nami stanovená hladina významnosti $\alpha = 0,05$. Kritická hodnota na tejto hladine významnosti je 5,99 a hodnota Chi-kvadrátu predstavuje 0,861.

Testovaním hypotézy pri jednotlivých modeloch poisťovacieho podvodu ani v jednom prípade nebola p-hodnota nižšia ako nami určená hladina významnosti. Po týchto zisteniach prijímam hypotézu s 95% pravdepodobnosťou, kde predpokladám, že finančne gramotný respondent nebude akceptovať poisťovací podvod v oblasti neživotného poistenia.

⁴³ Vlastné spracovanie podľa distribuovaného dotazníka v štatistickom softvéri SPSS Statistics 17.0

ZÁVER

Do akej miery sú ľudia ochotní akceptovať poisťovacie podvody a má na poisťovacie podvody vplyv finančná gramotnosť?

Vyššie spomenuté otázky boli piliermi na dosiahnutie cieľa výskumu. Od nich sa odvíjalo vytváranie otázok do dotazníka, uskutočnenie samotného dotazníkového prieskumu ako celku a celé teoretické aj praktické smerovanie výskumu.

Primárnym cieľom bolo zistiť, či finančná gramotnosť vplyva na akceptovanie poisťovacích podvodov.

Záverečná časť Výsledky a diskusia tvorí najmä analýzu uskutočneného dotazníkového prieskumu, ktorý bol zameraný na sebahodnotenie respondentov v oblasti finančnej gramotnosti a následným overením skutočnosti. Taktiež akceptovanie jednotlivých modelových poisťovacích podvodov a sledovanie vzájomného vplyvu finančnej gramotnosti a akceptovania poisťovacích podvodov.

Podľa spracovaných vstupných údajov realizovaného dotazníkového prieskumu môžeme všeobecne konštatovať, že finančná gramotnosť nie je hlavným faktorom vplyvu na akceptovanie poisťovacích podvodov. Existuje mnoho ďalších faktorov, ktoré zohrávajú nezanedbateľnú úlohu pri formovaní postoja spotrebiteľa k akceptovaniu poisťovacieho podvodu.

LITERATÚRA

1. DUBEŇOVÁ, K., 2011. *Význam a potreba vzdelávania v procese budovania dôslednej finančnej vedomosti*. In *Finančná gramotnosť ako súčasť ekonomického vzdelávania*. Bratislava: 2011, str. 31-36, ISBN 978-80-225-3249-5.
2. HRADEC, M. 2014. *Pojistné podvody*. Vyd. 1. Praha: Vysoká škola finanční a správní. 2014, 102 s. ISBN 9788074080890.
3. KOVALČÍKOVÁ, Z. a kol., 2011. *Základy finančnej gramotnosti*. 1. vyd. Bratislava: Metodicko-pedagogické vydavateľstvo, 2011. 65s. ISBN 978-80-8052-375-6.
4. KYIOSAKI, R.T. 2008. *Zvýšte svoje finančné IQ*. Motýl, 2008. s. 11, ISBN 978-80-89199-88-4.
5. MAJTÁNOVÁ, A. – SNOPKOVÁ A. 2012. *Potreba finančného vzdelávania a finančnej gramotnosti k zvýšeniu kvality života*. In *Sociálny rozvoj a kvalita života v kontexte makroekonomickej rovnováhy*. Bratislava, 2012. 733 s. ISBN 978-80-225-3398-0.
6. PRŮCHA, J. 1999. *Vzdělávání a školství ve světě*. Praha: Portál 1999. 320 s. ISBN: 80-7178-290-4.
7. ŘEZÁNKOVÁ H. 2010. *Analýza dat z dotazníkových šetření*. 2010. Praha: Professional Publishing 217 s. ISBN 978-80-7431-019-5.
8. SODOMOVÁ, E. et al. *Štatistika pre bakalárov*. Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM, 2013. 246 s. ISBN 978-80-225-3614-1.
9. VÝSKUMNÝ ÚSTAV PEDAGOGICKÝ V PRAHE. 2010. *Gramotnosti ve vzdělávání: příručka pro učitele*. Praha. 2010. s. 47. ISBN: 978-80-87000-41-0.
10. KOM(2005)629. 2005. *Biela kniha – Politika finančných služieb 2005 – 2010*. [online]. 2005. [cit. 2015-06-10] Dostupné na internete: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/sk/com/2005/com2005_0629sk01.pdf.
11. KOM(2007) 226. 2005. *Zelená kniha o retailových finančných službách na jednotnom trhu*. [online] 2005. [cit. 2015.06.10.] Dostupné na internete: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/PDF/?uri=CELEX_52007DC0226&qid=1433318086120&from=EN.

12. KOM(2007) 808. 2007. *Správa komisie Finančné vzdelávanie*. [cit. 2015-06-22]. Dostupné na internete: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0808:FIN:SK:PDF>.
13. KOM(2007) 808. 2007. *Správa komisie Finančné vzdelávanie*. [online]. 2007. Dostupné na internete: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0808:FIN:SK:PDF>.
14. Trestný zákon č. 300/2005.
15. ATKINSON, A. – MESSY, F. A., 2013: *Promoting financial inclusion through financial education*. In *OECD Working papers on finance insurance and private pensions*. [online]. č. 34. 2013. OECD. [cit. 15.08.2015]. Dostupné na internete: http://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/promoting-financial-inclusion-through-financial-education_5k3xz6m88smp-en.
16. BARNETT, T. K., BASS and BROWN, G. 1994. *Ethical Ideology and Ethical Judgment Regarding Ethical Issues in Business*. In *Journal of Business Ethics*. č. 13 (june). 1994. str. 469-480.
17. CARRIS, R. and COLIN, M. A. 1997. *Insurance Fraud and the Industry Response*. In *CPCU Journal*. č. 50. (leto). 1997. str. 92-103.
18. ČERMÁK, A. 2000. *Problematika boje s pojistným podvodom v podmínkách pojišťoven*. In *Pojistný obzor*. [online]. 2000. č. 10, s. 8 [cit. 2015-08-12]. Dostupné na internete: http://www.pojistnyobzor.cz/Archiv/Cisla/2000/Pojistny_Obzor_2000_10.pdf.
19. DEAN, D. H. 2004. Perceptions of the Ethicality of Consumer Insurance Claim Fraud. In *Journal of Business Ethics*. č. 54 (september.). 2004. str. 67-79. ISSN 0167-4544.
20. DERRIG, R.A. 2002. *Insurance fraud*. In *Journal of Risk and Insurance*. roč. 69. č. 3. 2002. s. 271-287.
21. DIONNE, G. and WANG, K.C. 2013. *Does insurance fraud in automobile theft insurance fluctuate with the business cycle?* In *Journal of Risk and Uncertainty*. roč. 47, č. 1, 2013, s. 1-26.
22. FOR FIN. 2014. *Odborný mesačník pre financie a investovanie*. Bratislava, Fin Star. 2014. ISSN 1339-5416.
23. KEEP, W. 2003. *Adam Smith's imperfect invisible hand: motivations to mislead*. [online]. 2003. s.343-353. [cit. 2015-08-13]. Dostupné na internete: <http://www.onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1467-8608.00335/abstract>.
24. LESCH, W. and BAKER, B. R. 2013. *Balancing the Insurance Equation: Understanding the Climate for Managing Consumer Insurance Fraud and Abuse*. In *Journal of Insurance Issues*. roč. 36, č. 1. 2013, s. 82-120.
25. LOCHNER, L. 2007. *Education and crime*. Working paper, University of Western Ontario, 2007.
26. MINISTERSTVO ŠKOLSTVA, VEDY, VÝSKUMU A ŠPORTU SR. 2008. *Národný štandard finančnej gramotnosti verzia 1.0*. [online]. 2008. [cit. 2015-07-01]. Dostupné na internete: http://www.mpc-edu.sk/library/files/narodny_standard.pdf.
27. MINISTERSTVO ŠKOLSTVA, VEDY, VÝSKUMU A ŠPORTU SR. 2014. *Národný štandard finančnej gramotnosti verzia 1.1*. [online]. 2014. [cit. 2015-03-17]. Dostupné na internete: <https://www.minedu.sk/data/att/6152.pdf>.
28. MIYAZAKI, A.D. 2009. *Perceived Ethicality of Insurance Claim Fraud: Do Higher Deductibles Lead to Lower Ethical Standards?* In *Journal of business ethics*. roč. 87. č. 4. 2009. s. 589-598. ISSN 1573-0697.
29. PASTORÁKOVÁ, E. 2011. *Finančná gramotnosť na základných a stredných školách. In Výzvy a prekážky finančnej gramotnosti v oblasti poisťovníctva*. [online]. 2011. [cit. 2015-06-02]. Dostupné na internete: http://nhf-new.euba.sk/zborniky-z-konferencii-a-seminarov/doc_view/228-finanna-gramotnos-ako-suas-ekonomickeho-vzdelavania?tmpl=component&format=raw.
30. PIOVARČIOVÁ, V. 2008. *Finančná gramotnosť - podmienka rozvoja kapitálového trhu*. In *Ekonomické znalosti pro tržní praxi: mezinárodní vědecká konference*. 2008. ISBN 978-80- 87237-00-5. s. 504-509. VEGA c. 1/0478/08.

31. ROD, A. 2012. *Likertovo škálovaní*. In E-Logos, Electronic Journal for Philosophy. [online]. 2012, č. 13 [cit. 2015-02-21]. Dostupné na internete: <http://nb.vse.cz/kfil/elogos/science/rod12.pdf>. ISSN 1211-0442.
32. SMITH, B. D. 2000. *Insurance Fraud Should be Everyone's Concern*. In *CPCU Journal*. [online]. roč. 53, jeseň. 2000. s. 137-138. Dostupné na internete: <http://connection.ebscohost.com/c/articles/3615497/insurance-fraud-should-be-everyones-concern>.
33. ŠKORPIL, M. 1997. *Poistný podvod (preklad z francúzskeho originálu CEA „Le Guide de l'anti-fraude à l'assurance en Europe)*. In *Pojistné rozpravy*. 1997. č. 1, s. 77.
34. TENNYSON, S. 2002. *Claims Auditing in Automobile Insurance: Fraud Detection and Deterrence Objectives*. roč. 69, č. 4, 2002, s. 289–308, [cit. 2015-08-03]. Dostupné na internete: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1539-6975.00024/full>.
35. TENNYSON, S. 2002. *Insurance Experience and Customer's Attitudes Toward Insurance Fraud*. In *Journal of Insurance Regulation*. roč.21, č. 2. 2002. s. 35-55.
36. TENNYSON, S. 2008. *Moral, social, and economic dimensions of insurance claims fraud*. In *Social Research: An International Quarterly*. roč. 75, č. 4, 2008, s. 1181-1204. ISSN 0037-783X.

ĽELEKTRONICKÉ ZDROJE:

1. ALLIANZ - SLOVENSKÁ POISŤOVŇA.A.S. 2015. *Odhalené podvody za 6 miliónov eur*. [online]. 2015. [cit. 2015-04-20]. Dostupné na internete: <http://www.allianzsp.sk/odhalene-podvody-za-6-milionov-eur>
2. BUSINESS CENTER. 2015. *Morální hazard*. In *Businesscenter.cz: Slovník pojmu*. [online]. 2015. [cit. 2015-06-06]. Dostupné na internete: <http://business.center.cz/business/pojmy/p1600-moralni-hazard.aspx>.
3. CAIF. 1997. *Four Faces: Why Some Americans Do - and Do Not - Tolerate Insurance Fraud. Coalition Against Insurance Fraud*. [online]. 1997. Washington, DC. [cit. 2015-08-20]. Dostupné na internete: http://www.insurancefraud.org/four-faces-study.htm#.Ve20nXhu_pA.
4. CAIF. 2003. *One-Fourth of Americans Say It's Acceptable to Defraud Insurance*. [online]. 2003. [cit. 2015-08-15]. Dostupné na internete: <http://www.insurancefraud.org/study021303.htm>.
5. CAIF. 2007. *Insurance Fraud: "The Crime You Pay for"*. [online]. 2007. [cit. 2015-08-22]. Dostupné na internete: http://www.insurancefraud.org/fraud_backgrounder.htm.
6. COHEN, Monique a Candace NELSON. 2011. *Financial Literacy: A Step for Clients towards Financial Inclusion*. [online]. Global Microcredit Summit. 2011, s. 5-6. [cit. 2015-08-13]. Dostupné na internete: <http://www.citeserx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.466.2029&rep=rep1&type=pdf>.
7. CONSUMERCLASSROOM.SK. 2015. *Vzdelávacie osnovy*. [cit. 2015-04-12]. Dostupné na internete: <http://dolceta.eu/slovensko/index.php>.
8. ČESKÁ ASOCIACE POJIŠŤOVEN. 2015. *Pojistný podvod*. [cit. 2015-08-12]. Dostupné na internete: <http://www.cap.cz/vse-o-pojisteni/pojisteni-v-praxi/pojistny-podvod>.
9. FINANCE.SK. 2015. *Čo je to povinné zmluvné poistenie?* [cit. 2015-07-03]. Dostupné na internete: <http://www.finance.sk/poistenie/informacie/pzp/definicia/>.
10. GOGOLA, V. 2015. *Úvod do teórie rizika*. [online]. 2015. [cit. 2015-08-27]. Dostupné na internete: <http://fhi.sk/files/katedry/km/zamestnanci/Gogola/Úvod-do-teorie-rizika-1.pdf>.
11. INSURANCE EUROPE. 2015. *The impact of insurance fraud*. [online]. 2015. [cit. 2015-06-20]. Dostupné na internete: <http://www.insuranceeurope.eu/uploads/Modules/Publications/fraud-booklet.pdf>.
12. JUMPSTART COALITION FOR PERSONAL FINANCIAL LITERACY. *National Standards in K-12 Personal Finance Education*. [online] 2007, s. 1. [cit. 2015-07-15]. Dostupné na internete: http://jumpstart.org/assets/files/standard_book-ALL.pdf.
13. LU-MING TSENG, WEN-PIN SU. 1983. *Customer orientation, social consensus and insurance salespeople's tolerance of customer insurance frauds*. In *International*

- Journal of Bank Marketing*. [online]. 1983. s.38-55. [cit. 2015-08-03]. Dostupné na internete: <http://www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/02652321311292047>.
14. O POISTENI.SK. 2015. *Poisťovacie podvody a ich dôsledky*. [online]. 2015. [cit. 2015-03-09]. Dostupné na internete: <http://www.opoisteni.sk/poistovne/poistovacie-podvody-a-ich-d-sledky/>.
15. POISŤOVACIE PODVODY. 2009. *Stop magazín*. [online]. 2009 [cit. 2015-06-05]. Dostupné na internete: https://www.ko.sk/_Files/Poistovacie_podvody.pdf.
16. TREND. 2013. *Poisťovne sa sťažujú na podvody zúfalcov postihnutých krízou*. [online]. 2013 [cit. 2015-06-05]. Dostupné na internete: <http://www.etrend.sk/firmy/pocet-poistnych-podvodov-stupol-zrejme-na-maximum.html>.
17. UNITED STATES GOVERNMENT ACCOUNTABILITY OFFICE. 2011. *Financial literacy. The Federal Government's Role in Empowering Americans to Make Sound Financial Choices*. [online]. 2011, s. 4. [cit. 2015-07-03]. Dostupné na internete: <http://www.gao.gov/assets/130/125996.pdf>.

PRÍLOHA

OTÁZKY DOTAZNÍKA POUŽITÉ VO VÝSKUME

Pohlavie

- žena muž

Vek

- 18 - 24 25 - 39 40 - 61 62 a viac

Vyjadrite súhlas, respektíve nesúhlas s nasledujúcimi výrokmami:

- a) *Ak si poisťím dom (bez akýchkoľvek pripoistení), automaticky mám poistené aj všetky veci, ktoré sa v tomto dome nachádzajú*
- súhlasím nesúhlasím
- b) *Pri investičnom životnom poistení mi poisťovňa vždy garantuje dosiahnutie finančného zhodnotenia.*
- súhlasím nesúhlasím
- c) *Ak nastane škoda na mojom vozidle a mám uzatvorené povinné zmluvné poistenie motorových vozidiel (bez akýchkoľvek pripoistení) moja poisťovňa mi túto škodu/opravu vozidla preplatí.*
- súhlasím nesúhlasím
- d) *Ak mám v poistení dohodnutú spoluúčasť vo výške 150 EUR a vznikne mi škoda vo výške 300 EUR. Poisťovňa mi zaplatí 300 EUR.*
- súhlasím nesúhlasím
- e) *Ak si uzatvorím havarijné poistenie auta, v prípade ak mi vznikne na aute škoda, ktorá je krytá v poistnej zmluve, poisťovňa mi ju vždy bude hradit' v plnej výške.*
- súhlasím nesúhlasím

f) *Ak vycestujem do inej krajiny EÚ a stane sa mi úraz s nutnou hospitalizáciou, kryje mi výdavky na hospitalizáciu moje zdravotné poistenie.*

súhlasím   nesúhlasím

g) *Ak mám uzatvorené životné poistenie spolu s úrazovým poistením, v prípade pracovného úrazu mi bude vyplatené poistné plnenie z tohto poistenia.*

súhlasím   nesúhlasím

Nižšie sú uvedené rôzne spôsoby správania sa pri vzniku poistnej udalosti. Ohodnoťte, prosím, uvedené spôsoby správania sa na stupnici od 1 (úplne akceptovateľné) do 6 (úplne neakceptovateľné).

a) *Ak klient uvedie neúplné alebo nesprávne informácie pri uzatváraní poistnej zmluvy, aby získal nižšie poistné. Príklad: Pri uzatváraní životného poistenia, klient uvedie, že je nefajčiar hoci fajčí.*

akceptovateľné   1 2 3 4 5 6   neakceptovateľné

b) *Ak klient zahrnie škodu, ktorá vznikla mimo poistnej udalosti do hlásenia pre poisťovňu. Príklad: Pri havarijnom poistení klient nahlási spolu s poistnou udalosťou aj škrabanec v laku na dverách auta, ktorý mu ale vznikol už pre niekoľkými mesiacmi.*

akceptovateľné   1 2 3 4 5 6   neakceptovateľné

c) *Ak klient poskytne nepravdivé informácie o priebehu poistnej udalosti poisťovní resp. informácie o okolnostiach vzniku škody, ktoré by mohli viesť k strate nároku na poistné plnenie (náhradu škody od poisťovne). Príklad: V zime dostane klient na zladovatej vozovke šmyk a spôsobí škodu pričom na aute má ale letné pneumatiky. Do hlásenia o škode však túto informáciu neuvedie.*

akceptovateľné   1 2 3 4 5 6   neakceptovateľné

d) *Ak klient úmyselne zmení hodnoty (ceny) alebo doklady s cieľom zvýšiť poistné plnenie (náhradu škody od poisťovne). Príklad: Po tom ako klientovi vykradli domácnosť si do súpisu škôd uvedie aj susedov počítač, pričom tento stav samozrejme doloží dokladom o kúpe.*

akceptovateľné   1 2 3 4 5 6   neakceptovateľné

Aldona Frączkiewicz-Wronka

Katedra Zarządzania Publicznego i Nauk Społecznych, Wydział Ekonomii,
Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

Małgorzata Dobrowolska

Zakład Psychologii Pracy i Organizacji, Instytut Psychologii, Uniwersytet Śląski
w Katowicach

Saioa Arando (MIK)

Mondragon -Innovation & Knowledge (MiK), Hiszpania

Martyna Wronka-Pośpiech

Katedra Przedsiębiorczości i Zarządzania Innowacyjnego, Wydział Ekonomii,
Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

Monika Tkacz (MIK)

Mondragon -Innovation & Knowledge (MiK), Hiszpania

Koprodukcja jako warunek efektywnej deinstytucjonalizacji usług społecznych */ Co-production as a condition for effective de- institutionalization of social services*

Abstract

The observations of the current practices and the analysis of the published research findings have unveiled the ongoing change in the area of social services delivery in XXI. There is significant necessity of the public sector modification to become more open, accessible, flexible and with a greater focus on cooperation and fulfilment of the real needs of the society. The requisite change has been presented, inter alia, by the latest report of the European Commission which underlines four ways of the implementation of social innovation: Co-design and co-creation, new models of cooperation and social services delivery, usage of social media, big data and entrepreneurial attitude and ability to experiment. The co-design stimulation is considered to be a good approach for the social services delivery effectiveness improvement and moreover, it is one of the proper methods of enhancing the connection between public sector and society.

Keywords: co-design, social services, co-creation.

1. WSTĘP

Obserwowana praktyka oraz analiza publikowanych wyników badań nad efektywnym dostarczaniem usług społecznych podkreślają dokonującą się w XXI wieku zmianę. W miejsce myślenia kto i jak ma instytucjonalnie dostarczyć usługę obywatelowi pojawia się myślenie o tym jak i kogo włączyć w proces wybierania i współtworzenia tego co ma być dostarczone. S. Osborne i L. Brown zwracają uwagę, że usługi (publiczne, w tym społeczne) charakteryzują się czterema odróżniającymi je od towarów cechami. Są to: nienamacalność (usługi zasadniczo są procesem, a nie dobrem materialnym), nierozdzielność (produkcja i konsumpcja usług odbywa się jednocześnie i nie można ich rozdzielić), nieprzechowywalność (usługa musi być skonsumowana w momencie jej produkcji, nie można jej przechować i skonsumować później) oraz koprodukcja (usługa, ze swej natury, jest produkowana w toku interakcji pomiędzy producentem usługi i jej konsumentem, przy czym rola konsumenta obejmuje także aktywne uczestnictwo w procesie produkcji)¹. Pierwsze trzy cechy są znane, opisane w literaturze i nie budzą wątpliwości, stosunkowo nowym pojęciem jest pojawiająca się jako czwarta cecha koprodukcja, która na razie jest słabo rozpoznana na gruncie naukowym i praktycznym. Pojęcie koprodukcji wprowadziła w latach '80 XX wieku Elinor Ostrom wraz z badaczami z Indiana University. Pierwotny pomysł – choć o fundamentalnym znaczeniu to jednak zarzucony na wiele następnych lat – był stosunkowo prosty i sprowadzał się do stwierdzenie, że efektywne dostarczanie usług obywatelom wymaga od nich nie tylko konsumpcji, ale także uczestnictwa w ich produkcji (planowaniu i dostarczaniu)². Choć na następną dekadę praktykę zarządzanie publicznego zdominował model *new public management*, koprodukcja – rozumiana jako świadomy i celowy współdział obywateli lub organizacji społeczeństwa obywatelskiego w świadczeniu usług – odrodziła się w ideach przewodnich *governance*. Obecnie koprodukcja jest traktowana jako ciekawy pomysł pozwalający na odbudowanie zerwanej więzi pomiędzy państwem/sektorem publicznym a obywatelami. Poszukiwanie źródeł teoretycznych mocno wiąże ją z koncepcją *governance*. Dla odrodzenia idei koprodukcji nie bez znaczenia wydają się być dwa zjawiska. Po pierwsze nastąpił wzrost gotowości obywateli do wywierania większego wpływu na procesy zarządzania publicznego. Po drugie natężenie zmian idących w „usługowym” kierunku spowodowało, że współcześnie termin państwo opiekuńcze (*welfare state*) zastępuje się coraz częściej terminem *social services state*, bardziej oddającym specyfikę organizacji systemu polityki społecznej, skoncentrowanego na usługach³. Dodatkowo, jak zauważa w swoim raporcie T. Kaźmierczak, procesy transformacji modelu *welfare state*, opierające się na ograniczaniu odpowiedzialności państwa za prowadzenie

1 S. Osborne, L. Brown, Innovation, public policy and public services delivery in the UK: the word that would be king?, „Public Administration” 2011, Vol. 89, No. 4.

2 E. Ostrom, R.B. Parks, G.P. Whitaker, S.L. Percy, The Public Service Production Process: A Framework for Analyzing Police Services, „Policy Studies Journal” 1978, Vol. 7, s. 381-389; R.B. Parks, P.C. Baker, L. Kiser, R. Oakerson, E. Ostrom, V. Ostrom, S.L. Percy, M.B. Vanidivort, G.P. Whitaker, R. Wison, Consumers as Co-Producers of Public Services: Some Economic and Institutional Considerations, „Policy Studies Journal” 1981, Vol. 9, No.7, S. 1001-1011; E. Ostrom, V. Ostrom, Public Goods and Public Choices, [w:] Alternatives for Delivering Public Services: Toward Improved Performance, ed. E.S. Savas, Westview Press, Boulder, CO 1977.

3 M. Grewiński, Czy „Social Services Mix State” może być przyszłościowym modelem polityki społecznej w Polsce?, „Praca Socjalna” 2014, Nr 2.

nie spraw publicznych, coraz wyraźniej uzmysławiały konieczność dzielenia się tą odpowiedzialnością z obywatelami i ich organizacjami⁴. Za kamień milowy w powrocie koprodukcji do obszaru zainteresowania praktyków i teoretyków zarządzania uważa się rok 2011, kiedy to OECD opublikowała raport „*Together for Better Public Services: Partnering with Citizens and Civil Society*”, w którym koprodukcję zdefiniowano jako „*innowacyjne podejście do dostarczania usług bazujące na formowanym przez rządy partnerstwie z obywatelami, użytkownikami usług i organizacjami społeczeństwa obywatelskiego*”⁵.

Obecnie procesy świadczenia usług społecznych w Polsce (produkcja usług i zarządzanie w instytucjach produkujących usługi) zaprojektowane i realizowane są w sposób, który zasadniczo nie przewiduje i nie uwzględnia aktywnej roli ich konsumentów. Warto jednak zwrócić uwagę, iż – wzorem innych państw europejskich – wprowadzenie zmian odwołujących się do pobudzania partycypacji obywateli w zakresie kreowania i dostarczania usług społecznych i zarządzania nimi, jest w Polsce zauważalne.

2. UWARUNKOWANIA ZMIANY MYŚLENIA O PROCESIE DOSTARCZANIA USŁUG

Do tej pory pojęcia takie jak koinnowacja (współinnowacja), kokreacja czy koprodukcja kojarzone były głównie z sektorem prywatnym (komercyjnym). Obecnie tematyka ta przyciąga również zainteresowanie badaczy zajmujących się sektorem publicznym, tym bardziej że w dzisiejszych czasach rolą rządu (państwa) jest nie tylko zapewnienie stabilności i trwałości funkcjonowania, ale także gotowość do podejmowania wysiłków mających na celu kreowanie pozytywnych zmian i innowacji oraz właściwe zarządzanie ich wprowadzaniem⁶. Potrzeba wprowadzenia innowacji w sektorze publicznym jest konsekwencją tego, że współcześnie państwa/rządy muszą ulepszać proces dostosowania świadczonych usług do potrzeb ich odbiorców, tak na poziomie indywidualnym jak i zbiorowym. Implikuje to konieczność polepszania jakości świadczonych usług, wychodzenia naprzeciw oczekiwaniom społeczeństwa, zmniejszania kosztów przy jednoczesnej poprawie efektywności świadczonych usług oraz wykorzystywania w tych celach potencjału płynącego z możliwości dostarczanych przez technologię informacyjną i komunikacyjną⁷.

Konieczność zmiany działania sektora publicznego w kierunku bardziej otwartego, dostępnego, elastycznego, nastawionego na współpracę oraz nacisk na zaspokajanie faktycznych potrzeb interesariuszy odzwierciedlona jest m.in. w naj-

4 T. Kaźmierczak, Koprodukcja usług publicznych (koncepcja, badania, rola w świadczeniu usług adresowanych do osób wykluczonych społecznie, warunki upowszechnienia), 2014, [dostęp: 10.09.2015] online: www.eapn.org.pl/wp-content/uploads/2014/06/EAPN_eksperytyza_TK.pdf.

5 *Together for Better Public Services: Partnering with Citizens and Civil Society*, OECD Public Governance Reviews, OECD Publishing, 2011.

6 J. Bourgon, *A new synthesis of public administration: serving in the 21st century*, School of Policy Studies and McGill-Queen's University Press, Kingston 2011.

7 G. Mulgan, D. Albury, *Innovation in the Public Sector*, Strategy Unit, Cabinet Office 2003, 1.9; Ch. Bason, *Leading public sector innovation: Co-creating for a better society*, The Policy Press, Portland 2010.

nowszym raporcie Komisji Europejskiej⁸. Raport ten zwraca uwagę na fakt, iż wprowadzanie innowacji w sektorze publicznym powinno być oparte na czterech zasadach:

1. koprodukcja i współtworzenie
2. stosowanie nowych modeli współpracy i dostarczania usług publiczny i społecznych
3. twórcze wykorzystywanie zmian technologiczno-komunikacyjnych
4. przyjęcie postawy przedsiębiorczej i otwartej na eksperymentowanie (*Powering European Public Sector Innovation: Towards a New Architecture 2013*).

Aby móc sprostać tym zasadom, a szczególnie dwóch pierwszym z nich, organizacje działające w sektorze publicznym muszą nauczyć się jak aktywnie współpracować z innymi podmiotami działającymi w przestrzeni publicznej takimi jak przedsiębiorstwa i organizacje trzeciego sektora oraz z samymi obywatelami i w ten sposób tworzyć wartość. Oznacza to podążenie w kierunku dynamizacji praktyki polityki społecznej poprzez włączanie innowacyjnych rozwiązań w dotychczasową pragmatykę. Działania instytucje realizującej jej cele i zadania⁹. Współtworzenie wartości definiowane jest jako proces, w ramach którego zasoby co najmniej dwóch podmiotów (organizacji) łączy się aby osiągnąć cele, których osiągnięcie nie było możliwe dla tych podmiotów indywidualnie¹⁰ lub jako tworzenie partnerstwa pomiędzy przedsiębiorstwami i/lub instytucjami i/lub klientami służącego dzieleniu wiedzy, kosztów oraz korzyści w celu tworzenia unikalnej wartości dla klienta¹¹. Oczywiście cele organizacji działających w sektorze publicznym różnią się o tych działających w sektorze komercyjnym czy społecznym. Tak jak miarą efektów pracy menedżerów sektora prywatnego jest wartość prywatna, rozumiana jako finansowa korzyść odnoszona przez właścicieli, tak w przypadku menedżerów sektora publicznego ma być nią wartość publiczna – tworzona nie tylko dla jednostek, ale także dla ludzi jako obywateli i pewnej zbiorowości¹². M.H. Moore wartość prywatną traktuje jako skutek sprzedaży wyrobów powyżej kosztów ich produkcji podczas gdy wartość publiczna – poprzez analogię – ma być efektem produkcji dóbr i usług sektora publicznego pomniejszych o koszt ich wytworzenia¹³. Pojęcie wartości publicznej rozwijają G. Kelly, G. Mulgan i S. Muers, według których jest ona ustanowiona na podstawie preferencji publicznych, a nie na podstawie od preferencji indywidualnych¹⁴.

8 European Commission, *Powering European Public Sector Innovation: Towards a New Architecture*, Report of the Expert Group on Public Sector Innovation, Brussels 2013.

9 M. Grewiński, *Inwestycyjna polityka społeczna oparta na usługach – w kierunku nowego modelu welfare state [w] Innowacyjna polityka społeczna (red.) M. Grewiński, A.Karwacki, WSP im. J. Korczaka w Warszawie. Warszawa 2015 s.58-76*

10 B. Borys, B. D.B. Jemison, *Hybrid arrangements as strategic alliances: theoretical issues in organizational combinations*, "Academy of Management Review" 1989, Vol. 14 (2), s. 234-249.

11 B.W.W.A. van Blokland, W.J. Verhagen, S.C. Santema, *The Effects of Co-Innovation on the Value-Time Curve: Quantitative Study on Product Level*, "Journal of Business Market Management" 2008, Vol. 2 (1). Doi: 10.1007/s12087-007-0020-7.

12 M.H. Moore, *Creating Public Value Strategic Management in Government*, Harvard University Press, Cambridge 1995.

13 Ibidem, s. 30.

14 G. Kelly, G. Mulgan, S. Muers, *Creating Public Value: An Analytical Framework for Public Service Reform*, Discussion paper prepared by the Cabinet Office Strategy Unit, United Kingdom 2002.

Przyjmując perspektywę koprodukcji jako zasadę funkcjonowania, organizacja działająca w sektorze publicznym otwiera swój łańcuch wartości na interesariuszy, którym służy i których potrzeby ma za zadanie zaspokajać¹⁵. Interesariusze, zorganizowani we wspólnotach interesów, stają się aktywnymi uczestnikami łańcucha wartości, w efekcie czego pracownicy sektora publicznego wraz z interesariuszami w postaci obywateli w zasadzie współtworzą pewną propozycję wartości publicznej¹⁶.

Jak zauważają P. Virtanen i J. Stenvall¹⁷ usługi publiczne/społeczne nie są tylko i wyłącznie pewnym tworem dostarczanym przez organy władzy publicznej reprezentowane przez urzędników publicznych, legitymizowane przez działania polityków czy w końcu wyborców. Są one czymś więcej – a mianowicie przestrzenią dla interakcji, współpracy, kooperacji i współtworzenia zaaranżowaną przez organizacje mające na celu dostarczenie tych usług. Ponadto zmiana w paradygmacie sposobu dostarczania usług publicznych/społecznych oraz zmiany zachodzące w otoczeniu powodują, że proces świadczenia kompleksowych i innowacyjnych usług wymaga dziś współpracy międzyorganizacyjnej, niezależnie od sektora w jakim działa organizacja¹⁸. Potencjał dostrzega się w usługach dostarczanych w ramach obywatelskiej polityki społecznej (*welfare society*) lub aktywizującej polityki społecznej (*active social policy*)¹⁹, akcentując jednocześnie konieczność nowego podejścia do polityki społecznej jako polityki innowacyjnych usług społecznych a nie polityki redystrybucji świadczeń czy środków finansowych. Pojawia się więc potrzeba “wynalezienia” takiej formy świadczenia usług publicznych/społecznych, która stymulowałaby proces kreowania innowacyjnych rozwiązań i jednocześnie miałyby charakter polityki publicznej/społecznej, w ramach które łączyłyby się działania samorządu lokalnego, aktywność podmiotów obywatelskich (takich jak NGOsy czy podmioty ekonomii społecznej) oraz zaangażowanie obywateli i społeczności lokalnej. Daje to przestrzeń do przyjęcia perspektywy ko-kreacji czy ko-produkcji usług publicznych/społecznych, której istota polega tu na zastąpieniu zwykłego konsumenta usług przez konsumenta będącego jednocześnie ich twórcą, ko-producentem i odbiorcą. Jego rola nie ogranicza się więc jedynie do konsumpcji usług, ale obejmuje również współuczestniczenie (w mniejszym bądź większym stopniu) w procesie ich produkcji. Udział ten może nastąpić w fazie planowania usług i/lub w fazie ich dostarczenia. Tak rozumiana ko-produkcja czy też ko-kreacja usług publicznych/społecznych może być skierowana do różnych podmiotów takich jak na przykład:

15 P. Moura e Sá, A. Paco, H. Alves, M. Manuel, L. Marques, Integration and Co-creation for Better Public Services: A Case Study Based on The Portugese Citizens; Shop, Paper presented at the IRSPM 2015 Conference, Birmingham, March-April 2015.

16 F. Goullart, T. Hallett, Co-Creation in Government,” Stanford Social Innovation Review” Spring 2015, s. 40-47.

17 P. Virtanen, J. Stenvall, The evolution of public services from co-production to co-creation and beyond: New Public Management’s unfinished trajectory?, “International Journal of Leadership in Public Services” 2014, Vol. 10 (2), s. 91 – 107. doi:10.1108/IJLPS-03-2014-0002.

18 R. Agarwal, W. Selen, Dynamic capability building in service value networks for achieving service innovation, “Decision Sciences” 2009, Vol. 40 (3), s. 431-475. doi: 10.1111/j.1540-5915.2009.00236.x.

19 J.J. Rodger, From a Welfare State to a Welfare Society, Palgrave Macmillan, London 2000; R. Van Berkel, V. Borghi, New Modes of Governance in Activation Policies, “International Journal of Sociology and Social Policy” 2007, Vol. 27 (7/8), s. 277-286. doi:10.1108/01443330710773854; R. Van Berkel, I.H. Møller, ed., Active Social Policies in the EU, Policy Press at the University of Bristol, Bristol 2002.

(1) grupy i osoby wykluczone społecznie, zmarginalizowane czy zagrożone marginalizacją (bez pracy, nieuczestniczące w życiu publicznym, dotknięte problemami społecznymi), (2) samorząd lokalny oraz jego podmioty odpowiedzialne za dostarczanie i świadczenie usług publicznych/społecznych (np. edukacyjnych, socjalnych czy kulturalnych), (3) organizacje pozarządowe zainteresowane włączeniem się w świadczenie i realizację usług w ramach lokalnych polityk publicznych/społecznych, oraz (4) podmioty ekonomii społecznej²⁰.

Oczywiście proces tworzenia wartości poprzez wspólne działania oraz praca ponad tradycyjnymi i autonomicznymi granicami organizacji wiąże się z koniecznością ciągłej i systematycznej pracy i pozostawania w dialogu z interesariuszami (klientami, użytkownikami, obywatelami). Nie jest to łatwe zadanie, jednakże w dłuższej perspektywie czasu prowadzi do obniżenia kosztów, poprawy wydajności i podniesienia poziomu świadczonych usług oraz wzrostu satysfakcji interesariuszy²¹. Taką opinię podziela OECD, według której świadomie stosowana koprodukcja, choć jako nowy sposób świadczenia usług publicznych/społecznych jest we wczesnej fazie rozwoju, prowadzi do poprawy jakości usług publicznych i większej satysfakcji ich użytkowników przy jednoczesnej redukcji kosztów²². Ponadto przyjęcie podejścia skoncentrowanego na obywatelach w trakcie realizowania złożonych projektów sprzyja zmniejszaniu ryzyka oraz prawdopodobieństwa wystąpienia niepowodzeń²³. Co więcej dzięki koprodukcji rośnie efektywność końcowa usług publicznych (mierzona stopniem zaspokojenia potrzeb obywateli), obywatele mają możliwość bardziej aktywnego uczestniczenia w życiu publicznym oraz buduje się nowy typ codziennej, bezpośredniej, realnej i opartej na kooperacji więzi pomiędzy państwem a obywatelami. Fakt, że tak tworzone usługi związane są „z” i rozwijane „przez” uczestników zamiast być dostarczane „do” i „dla nich”, prowadzi do nowych form zarządzania, lepszych form wspólnego działania, poprawy integracji i lepszego uczestnictwa użytkowników.

Jak już wspomniano przyjęcie logiki koprodukcji jako podstawy funkcjonowania umożliwia różnym podmiotom i aktorom – dzielącym pewną wspólną wizję – na stworzenie środowiska sprzyjającego powstaniu innowacji i rozpoczęciu działań. Relacje współtworzenia można rozumieć jako formę tymczasowego sojuszu (partnerstwa) zawartego na czas trwania konkretnego projektu przy założeniu istnienia współzależności pomiędzy partnerami na okres jego trwania. Tym samym autorytet organizacji wiodącej w partnerstwie (lidera) zostaje wzmocniony przez innych, zewnętrznych partnerów dzięki napływowi ich wiedzy, kompetencji, doświadczeń czy zasobów.

Niewątpliwie przyjęcie takiej logiki działania w sektorze publicznym niesie za sobą wiele wyzwań, szczególnie jeśli zgodnie z wyzwaniem unijnymi usługi będą

20 B. Skrzypczak, Społecznościowe współtworzenie jako metoda kreowania i dyfuzji innowacji społecznych, [w:] *Innowacyjna polityka społeczna*, red. M. Grewiński, A. Karwacki, Wydawnictwo WSP im. J. Korczaka, Warszawa 2015, s. 147-167.

21 M. Binder, B. Clegg, *Enterprise management: a new frontier for organizations*, "International Journal of Production Economics" 2007, Vol. 106 (2), s. 409-430. doi:10.1016/j.ijpe.2006.07.006.

22 Together for Better..., op. cit.

23 Ch. Bason, *Leading public sector innovation: Co-creating for a better society*, The Policy Press, Portland 2010.

dostarczane w konsekwencji tworzenia partnerstw między organizacjami, których role lidera przyjmą organizacje publiczne dysponujące z reguły dostępem do środków pieniężnych. Tezę tę można udowodnić przytaczając następujące argumenty. Po pierwsze organizacje działające w sektorze publicznym są często duże i złożone, a ich liderzy zarządzając bazują na podejściu odgórnym (*top-down*). A zatem trudnością może być adaptacja modelu oddolnego, bazującego na inicjatywie pracowników, klientów, użytkowników i innych interesariuszy²⁴. Po drugie, sprawne zarządzanie takim tworem jak partnerstwo jest samo z siebie trudne, ponieważ – szczególnie na wczesnych etapach współpracy – nie istnieją w zasadzie żadne wzajemne zobowiązania pomiędzy partnerami²⁵. Poszczególne podmioty dysponują bardzo niewielką ilością informacji nawzajem na swój temat, potrzeba czasu aby zrozumieć tak poszczególne kultury organizacyjne jak i sposoby postępowania/działania w każdej z organizacji zaangażowanych w partnerstwo²⁶. Dlatego też zasadnicze znaczenie dla sukcesu tego tymczasowego sojuszu (partnerstwa) ma sposób, w jaki organizacja wiodąca (lider) zarządza procesem jego rozwoju, jak komunikuje się z poszczególnymi podmiotami i jak organizuje proces tworzenia usług²⁷. Jeśli dzieje się to w prawidłowy sposób, konsekwencją może być sytuacja “wygrana-wygrana” (*win-win*) dla wszystkich zaangażowanych stron. Poszukujemy zatem odpowiedzi na pytanie jaki model zarządzania wewnątrz partnerstwa publiczno-społecznego przyczynia się najbardziej do wygenerowania najwyższej wartości dla społeczności lokalnej.

3. ZAŁOŻENIA, METODA I WYNIKI BADAŃ EMPIRYCZNYCH

Odpowiedzi na pytanie o model zarządzania sprzyjający pobudzeniu koprodukcji poszukiwano analizując praktyki menedżerskie w partnerstwie publiczno-społecznym. Analiza literatury przedmiotu pozwoliła na sformułowanie celu podjętego badania realizowanego w ramach studium przypadku jako: zbadanie, skategoryzowanie i zrozumienie tego, w który ze sposób w jaki menadżerowie organizacji wchodzących w skład partnerstwa publiczno-społecznego zarządzali stworzonym przez siebie organizacyjnym projektem przynosił najlepsze wyniki. Celem utilitytarnym badanego partnerstwa było zaprojektowanie i ożywienie opartego na siłach środowiska lokalnego instytucjonalnego wsparcia dla osób marginalizowanych lub zagrożonych marginalizacją. Przyjęta strategia badawcza, a mianowicie studium przypadku²⁸ pomogła w zrozumieniu działania menadżerów, dzięki bliskiej i intensywnej analizie kontekstu i dynamiki współpracy

24 F. Gouillart, T. Hallett, Co-Creation in Government, op. cit.

25 Z. Aneesh, A. Moniz, Importance of global co-innovation networks: A TCS case study, “IET Working Papers Series” 2009, Vol. 1 (9), s. 1-23; L. Bonney, R. Clark, R. Collins, A. Fearne, From Serendipity to Sustainable Competitive Advantage: Insights from Houston’s Farm and their Journey of Co-Innovation, “Supply Chain Management: An International Journal” 2007, Vol. 12 (6). doi: 10.1108/13598540710826326. N. Janerose, R. de Coster, Co-Innovation: The Future Of Telemedicine In Developing Countries, Paper presented at the annual meeting for the Society of British Academy of Management (BAM) Doctoral Symposium, Belfast 2014.

26 R. Boyer, E. Charron, U. Jurgens, S. Tolliday, Between Imitation and Innovation: The transfer and hybridization of productive models in the International Automobile Industry, Oxford University Press, Oxford 1998.

27 J. Feller, P. Finnegan, O. Nilsson, Open innovation and public administration: transformational typologies and business model impacts, “European Journal of Information Systems” 2011, Vol. 20, s. 358–374. doi: 10.1057/ejis.2010.65.

28 R.K. Yin: Case-Study Research. Design and Methods, (3rd ed.). Sage, London 2003a, s. 123.

stworzonej w ramach partnerstwa publiczno-społecznego. Dzięki zaprojektowanej i wdrożonej strategii badawczej uchwyciono zasięg i różnorodność praktyk menadżerskich oraz zidentyfikowano wielorakie punkty widzenia menadżerów, przy jednoczesnym dowartościowaniu holistycznego rozumienia badanego przypadku. Zastosowanie w agregowaniu i interpretacji pozyskanych danych „gęstego opisu”²⁹ o wysokiej trafności wewnętrznej pozwoliło na interaktywny dialog pomiędzy teorią a praktyką³⁰, co przyczyniło się do uchwycenia związków między pozyskanymi informacjami a modelami zarządzania opisanymi w literaturze. Kluczem do zaprojektowania, zrealizowania badań i przeprowadzenia systematycznej analizy jakościowej³¹ było przygotowanie na podstawie literatury opisu idealnych modeli zarządzania publicznego (administracja publiczna, New Public Management czy governance) a następnie przygotowanie syntetycznego opisu praktyk zarządczych (sprawność, odpowiedzialność publiczna, zaangażowanie społeczności, budowanie kapitału społecznego, wartości, przywództwo, relacje pracownicze, zadania zarządcze, podejmowanie decyzji, struktura, procesy, zmiana, kształtowanie relacji z interesariuszami, komunikacja wewnątrzorganizacyjna, kultura organizacyjna) odpowiadającym idealnym modelom. Analiza treści uzyskanych wyników badań pozwala na sformułowanie poglądu, iż mimo względnej równowagi między trzema modelami zarządzania (zcentralizowane zarządzanie, New Public Management czy governance) należy podkreślić dominację modelu governance czyli wspólnego zarządzania.

Tabela 1. Identyfikacja modeli zarządzania w wybranych praktykach zarządczych

Wymiar	Główne skumulowane skupienie	Drugorzędowe skumulowane skupienie
Sprawność	Godzenie modeli	Governance
Odpowiedzialność publiczna	Godzenie modeli	New Public Management
Zaangażowanie społeczności/budowanie kapitału społecznego	Governance	Godzenie modeli
Wartości	Godzenie modeli	Governance
Przywództwo	Godzenie modeli	New Public Management
Relacje pracownicze	New Public Management	Governance
Zadania zarządcze	Godzenie modeli	New Public Management
Podejmowanie ryzyka	Godzenie modeli	Godzenie modeli
Struktura	Godzenie modeli	Governance
Procesy	New Public Management Governance	Governance / zcentralizowane zarządzanie,

29 C. Geertz: *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. Basic Books, New York 1973.

30 C.C. Ragin: *Turning the Tables: How Case Orientated Research Challenges Variable Orientated Research*, [w:] H.E. Brady, D. Collier (red.): *Rethinking Social Inquiry Diverse Tools, Shared Standards*. Rowman and Littlefield, USA 2004.

31 6 Perri, C.A. Bellami, C.D. Raab, A. Warren, C. Heeney: *Institutional Shaping of Inter-agency Working: Managing Tensions between Collaborative Working and Client Confidentiality*. "Journal of Public Administration Research and Theory" 2007, vol. 17, nr 3, s. 405-434.

Zmiana	Governance	Godzenie modeli
Kształtowanie relacji z interesariuszami	New Public Management Governance	zcentralizowane zarządzanie, / Governance
Komunikacja wewnątrzorganizacyjna	Godzenie modeli	Governance
Kultura organizacyjna	Godzenie modeli	Governance

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań

Przedstawione obrazy skupień dla wyodrębnionych praktyk zarządczych wspierają pogląd o zmniejszaniu się znaczenia New Public Management jako dominującego w i przesuwaniu się uwagi ku dowartościowaniu spojrzenia na współpracujące organizacje w perspektywie holistycznej z wyraźnym poszukiwaniem mechanizmów umożliwiającym każdej z partnerskich organizacji swobodny rozwój w ramach stworzonej wspólnoty. Takie spojrzenie kieruje uwagę badawczą ku governance. Adekwatne do uwarunkowań i możliwości stosowanie przez lidera równocześnie praktyk zarządczych typowych dla różnych modeli skłania do zastanowienia się nad tym jaka logika - i od czego uzależniona - decyduje o tym jak partnerstwo funkcjonuje. Obserwowane w ramach podjętych badań praktyki pokazują, że liderzy opracowują nowe sposoby zarządzania, bardziej dopasowane do radzenia sobie w partnerstwie, którego celem jest rozwiązywanie problemów społecznych i wykazują się coraz lepszymi wynikami. Wyniki badania sugerują, że różnica tkwi w detalach, odmiennych subtelnościach dotyczących tego, jak menadżerowie świadomie dopasowują swoje praktyki dla uwzględnienia perspektywy partnera oraz w chęci wspólnego rozwiązywania problemów na drodze pertraktacji i negocjacji. W ramach partnerstwa wybór struktur, procesów i zasobów ludzkich staje się zależny od planów partnerów, a praktyki „networkingowe” i wywieranie wpływu przenosi się na wyższy poziom, jako że zarządzanie staje się bardzo złożone, łatwiej dostrzegalne oraz bardziej wymagające pod względem umiejętności i czasu.

Mimo że – nieznacznie, ale jednak - dominuje model wspólnego zarządzania (governance) to cechy pozostałych dwóch modeli są obecne w słabszych formach. Odpowiadając na pytanie dlaczego tak się dzieje można zaryzykować stwierdzenie, iż żaden z modeli nie oddaje pełnej złożoności praktyki zarządczej stąd na użytek praktyki sięgać należy po różne instrumenty umiejscowione w różnych modelach zarządczych. Zrealizowane badanie pozwala również na postawienie tezy, że menadżerowie kierują i kształtują realizację zadań przez przystosowywanie, przyjmowanie i odpieranie określonych aspektów teorii i praktyki zarządzania, tworzenie nowych sposobów zarządzania, bardziej odpowiadających wymaganym rezultatom w zakresie poprawiania jakości życia społeczności lokalnej tym samym odpowiadają na wyzwania postawione w koncepcji zrównoważonego rozwoju. Czas, zasoby i umiejętności inwestuje się w relacje międzyludzkie, bo menadżerowie wiedzą, jak budować i podtrzymywać udane partnerstwo, wiarygodne dla partnerów i społeczności.

4. WNIOSKI

Prowadzone dociekania udowodniły, że partnerstwo to coś więcej niż sztywny zestaw relacji – posiada ono widoczną architekturę, wskazującą z jednej strony na zinstytucjonalizowanie a z drugiej strony możliwość stałego poszukiwania formuły w której zaprojektowana struktura jest realizowana. W badanym partnerstwie menadżerowie mogą swobodnie przekraczać granice organizacyjne i używać swojej trans-dyscyplinarnej wiedzy, aby stworzyć wizję tego, co może zostać osiągnięte przez partnerstwo a to właśnie kreuje sukces tej organizacyjnej struktury. Podział odpowiedzialności za rezultaty wskazuje na to, że żadna organizacja nie ma monopolu na władzę, jako że sukces zależy od współzależnych menadżerów, osiągających najodpowiedniejszy poziom zaangażowania od partnerów, łączących właściwie zasoby, dostosowujących zadania podbudowane infrastrukturą wiedzy i ramami wydajności. Osiąganie i podtrzymywanie zaangażowania w działania wymaga zarządczych umiejętności przywództwa i wpływu, gotowości polegania na innych, a także kwalifikacji i siły do pociągania pośrednio praktyków do odpowiedzialności za podejmowane działania. Co jest zdecydowanie trudnym zadaniem i dodatkowo niewdzięcznym. Nadzór nad praktykami zarządczymi wspomaga polepszanie wydajności, dzięki synergizmowi interesów menadżerów i praktyków oraz równowadze między autonomią a odpowiedzialnością praktyków. Kończąc prowadzone rozważania zauważamy, że zrealizowane studium przypadku jest interesujące poznawczo, ponieważ dostarcza informacji na temat operacjonalizacji typologii wymiarów zarządzania, przy jednoczesnym wskazaniu rozwojowej natury zarządzania publicznego w warunkach partnerstwa. Zrealizowane badanie pokazuje, że koncepcja governance (wspólne zarządzanie) ma duże znaczenie w praktyce kierowania, a co za tym idzie, rozszerza teorię zarządzania publicznego, przez opieranie się na pracach innych badaczy, ale i dodawanie do nich nowych spostrzeżeń. Menadżerowie publiczni mogą wzbogacić swoją praktykę działania, przez wyciągnięcie pewnych lekcji, przydatnych dla ich własnych organizacji. Omówione studium przypadku popiera pogląd Austin³² że sposób zarządzania decyduje o sukcesie partnerstwa oraz wniosek O'Toole że sukces stanowi świadectwo aktywnych, oddanych i kompetentnych menadżerów. Pozwala nam także na podążanie ku wizjom nowych projektów organizacyjnych jako logiki świadczenia usług społecznych a tym samym myśleniu o efektywności działań podejmowanych w sektorze publicznym bowiem jak zauważamy świat organizacji znacznie się rozwinął od czasów, gdy po raz pierwszy ogłoszono fundamentalne teorie projektów organizacyjnych.

Tworzenie związków organizacji opartych na współpracy (partnerstw) stanowi odpowiedź na wyzwania współczesnego świata, gdzie zauważono, że coraz częściej do rozwiązywania złożonych problemów potrzebne są różnorodne umiejętności i zasoby, które zwykle są w posiadaniu wielu podmiotów życia gospodarczego – nie tylko firm biznesowych, lecz także instytucji publicznych, czy

32 J.E. Austin The collaborative challenge. San Francisco. Jossey Bass 2000, s 144

organizacji sektora pozarządowego³³. Wobec tego odpowiednie aranżowanie współpracy między różnorodnymi podmiotami może doprowadzić do właściwego formułowania i rozwiązywania pojawiających się w przestrzeni kwestii społecznych. Nowe formy współpracy różnorodnych podmiotów, a głównie partnerstwa i sojusze, wymagają szczególnego rodzaju zarządzania, którego zadaniem jest katalizowanie procesów ścierania się interesów i koordynacja wspólnych działań. Aby to osiągnąć tworzyć należy takie struktury, które dowartościowują aktorów organizacyjnych i architekturę współpracy jako logiki dominujące co oznacza poszukiwanie różnorodnych innowacji społecznych, analizowanie ich przydatności i implementację w rzeczywistość organizacyjną.

LITERATURA

1. Agarwal R, Selen W., *Dynamic capability building in service value networks for achieving service innovation*, "Decision Sciences" 2009, Vol. 40 (3), s. 431-475. doi: 10.1111/j.1540-5915.2009.00236.x.
2. Aneesh Z, Moniz A., *Importance of global co-innovation networks: A TCS case study*, "IET Working Papers Series" 2009, Vol. 1 (9), s. 1-23.
3. Austin J.E., *The collaborative challenge*. San Francisco. Jossey Bass 2000, s 144
4. Bason Ch, *Leading public sector innovation: Co-creating for a better society*, The Policy Press, Portland 2010.
5. Berkel R. van, Borghi V, *New Modes of Governance in Activation Policies*, "International Journal of Sociology and Social Policy" 2007, Vol. 27 (7/8), s. 277-286. doi:10.1108/01443330710773854.
6. *Active Social Policies in the EU*, Berkel R. van, Møller I.H., (red.), Policy Press at the University of Bristol, Bristol 2002.
7. Binder M., Clegg B., *Enterprise management: a new frontier for organizations*, "International Journal of Production Economics" 2007, Vol. 106 (2), s. 409-430. doi:10.1016/j.ijpe.2006.07.006.
8. Blokland B.W.W.A. van, Verhagen W.J., Santema S.C., *The Effects of Co-Innovation on the Value-Time Curve: Quantitative Study on Product Level*, "Journal of Business Market Management" 2008, Vol. 2 (1). Doi: 10.1007/s12087-007-0020-7.
9. Bonney L., Clark R., Collins R., Fearne A., *From Serendipity to Sustainable Competitive Advantage: Insights from Houston's Farm and their Journey of Co-Innovation*, "Supply Chain Management: An International Journal" 2007, Vol. 12 (6). doi: 10.1108/13598540710826326.
10. B. Borys, D.B. Jemison, *Hybrid arrangements as strategic alliances: theoretical issues in organizational combinations*, "Academy of Management Review" 1989, Vol. 14 (2), s. 234-249.
11. Bourgon J., *A new synthesis of public administration: serving in the 21st century*, School of Policy Studies and McGill-Queen's University Press, Kingston 2011.
12. Boyer R., Charron E., Jurgens U., Tolliday S., *Between Imitation and Innovation: The transfer and hybridization of productive models in the International Automobile Industry*, Oxford University Press, Oxford 1998.
13. Czakon W.: *Więzi rekurencyjne a więzi sieciowe przedsiębiorstwa*, [w:] J. Pyka (red.): *Nowoczesność przemysłu i usług. Współczesne koncepcje i metody zarządzania przedsiębiorstwami*. TNOiK, Katowice 2005, s. 429-437.
14. European Commission, *Powering European Public Sector Innovation: Towards a New Architecture*, Report of the Expert Group on Public Sector Innovation, Brussels 2013.

³³ W. Czakon: *Więzi rekurencyjne a więzi sieciowe przedsiębiorstwa*, [w:] J. Pyka (red.): *Nowoczesność przemysłu i usług. Współczesne koncepcje i metody zarządzania przedsiębiorstwami*. TNOiK, Katowice 2005, s. 429-437.

15. Feller J., Finnegan P., Nilsson O., *Open innovation and public administration: transformational typologies and business model impacts*, "European Journal of Information Systems" 2011, Vol. 20, s. 358–374. doi: 10.1057/ejis.2010.65.
16. Geertz C: *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. Basic Books, New York 1973.
17. Gouillart F., Hallett T., *Co-Creation in Government*," Stanford Social Innovation Review" Spring 2015, s. 40-47.
18. Grewiński M, *Inwestycyjna polityka społeczna oparta na usługach – w kierunku nowego modelu welfare state* [w] *Innowacyjna polityka społeczna* (red.) M. Grewiński, Karwacki A.: WSP im. J. Korczaka w Warszawie. Warszawa 2015 s.58-76
19. Yin R.K.: *Case-Study Research. Design and Methods*, (3rd ed.). Sage, London 2003a, s. 123.
20. Janerose N., Coster R. de, *Co-Innovation: The Future Of Telemedicine In Developing Countries*, Paper presented at the annual meeting for the Society of British Academy of Management (BAM) Doctoral Symposium, Belfast 2014.
21. Kaźmierczak T., *Koprodukcja usług publicznych (koncepcja, badania, rola w świadczeniu usług adresowanych do osób wykluczonych społecznie, warunki upowszechnienia)*, 2014, [dostęp: 10.09.2015] online: www.eapn.org.pl/wp-content/uploads/2014/06/EAPN_ekspertyza_TK.pdf.
22. Kelly G., Mulgan G., Muers S., *Creating Public Value: An Analytical Framework for Public Service Reform*, Discussion paper prepared by the Cabinet Office Strategy Unit, United Kingdom 2002.
23. Moore M.H., *Creating Public Value Strategic Management in Government*, Harvard University Press, Cambridge 1995.
24. Moura e Sá P, Paco A., Alves H., Manuel M., Marques L., *Integration and Co-creation for Better Public Services: A Case Study Based on The Portugese Citizens; Shop*, Paper presented at the IRSPM 2015 Conference, Birmingham, March-April 2015.
25. Mulgan G., Albury D., *Innovation in the Public Sector*, Strategy Unit, Cabinet Office 2003, 1.9;.
26. Osborne S., Brown L., *Innovation, public policy and public services delivery in the UK: the word that would be king?*, „Public Administration” 2011, Vol. 89, No. 4.
27. Ostrom E., Ostrom V., *Public Goods and Public Choices*, [w:] *Alternatives for Delivering Public Services: Toward Improved Performance*, ed. E.S. Savas, Westview Press, Boulder, CO 1977.
28. Ostrom E., Parks R.B., Whitaker G.P., Percy S.L., *The Public Service Production Process: A Framework for Analyzing Police Services*, "Policy Studies Journal" 1978, Vol. 7, s. 381-389.
29. Ragin C.C.: *Turning the Tables: How Case Orientated Research Challenges Variable Orientated Research*, [w:] H.E. Brady, D. Collier (red.): *Rethinking Social Inquiry Diverse Tools, Shared Standards*. Rowman and Littlefield, USA 2004.
30. Perri 6, Bellami C.A., Raab C.D., Warren A., Heeney C.: *Institutional Shaping of Inter-agency Working: Managing Tensions between Collaborative Working and Client Confidentiality*. "Journal of Public Administration Research and Theory" 2007, vol. 17, nr 3, s. 405-434.
31. Rodger J.J., *From a Welfare State to a Welfare Society*, Palgrave Macmillan, London 2000.
32. Skrzypczak B., *Społecznościowe współtworzenie jako metoda kreowania i dyfuzji innowacji społecznych*, [w:] *Innowacyjna polityka społeczna*, red. M. Grewiński, A. Karwacki, Wydawnictwo WSP im. J. Korczaka, Warszawa 2015, s. 147-167.
33. *Together for Better Public Services: Partnering with Citizens and Civil Society*, OECD Public Governance Reviews, OECD Publishing, 2011.
34. Virtanen P. P., Stenvall J., *The evolution of public services from co-production to co-creation and beyond: New Public Management's unfinished trajectory?*, "International Journal of Leadership in Public Services" 2014, Vol. 10 (2), s. 91 – 107. doi:10.1108/IJLPS-03-2014-0002.

Marta Gluchmanova

Technical University in Kosice
Faculty of Manufacturing Technologies with the seat in Presov
Department of Humanities
Slovakia

Ethics in Slovakia- Past Present

Abstract

The author focuses on the most important papers included in the international conference concerning the ethics teaching in Slovakia in past and at present.

Keywords: ethics teaching, history, contemporary issues.

The Institute of Ethics and Bioethics, The Faculty of Art at Prešov University organized the 15th international conference Ethics at School – Past and Present on 11-12 May 2016. The aim of the conference was to map the history of the ethics teaching in past and to compare it with present situation.

The plenary session was opened by Vasil Gluchman and his presentation *Beginning of moral and ethical education on Slovak territory in the 9th century*. His paper examined ethical writings from the period of Great Moravia. Primarily it was *Zakon sudnyj ljudem* and the author also concentrated to the *Commandment of Holy Fathers, Nomokánon and Governor Warnings*. The aim of the paper was to present the original form of Christian moral education and ethics education in the 9th century on the present territory of Slovakia. All the ethical writings gave rise to Christian moral education, ethical education and ethics in our country in general.

Slovak history as well as Slovak literature was very important in the mentioned period as Gabriela Mihalková stressed in her paper *Ethical dimension of education represented by the Slovak literature of the 17th and 18th century*. The author of the study dealt with representation topic (thematization) of ethical dimension of educational process in Slovak Baroque literature, which means literature between the 17th and 18th centuries. Many genres of Baroque literature were accepted primarily as an educational resource. In her paper she analyzed how authors formulate ethical attitudes through the examples, figures, metaphors, motifs in Slovak Baroque literature. The genre (in the paper concretely the Baroque school

drama) determined the methods how to depict ethical dimension of the educational process. The genre contributed a decisive way to the formation of topics and choice of narrative procedures. The author was not interested in the direct teaching of ethics, but she concentrated on how the postulates of ethics represented indirectly through the literature. The didactic function of a text was the main feature of such genres as the didactic-reflexive poetry (Peter Benický, Hugolín Gavlovič) and especially the Baroque school drama, written by Catholic writers (Konštantín Halapi), and also evangelical writers (Eliáš Ladiver, Juraj Láni, Izák Caban). The Baroque school drama was a very popular genre of the Baroque. In the presentation, the author focused on the interpretation of a drama by Juraj Láni called *Žiak Agapetus zvedený a naspät' privedený*.

Education and training as seen (not only) by Ján Weber from Prešov was the topic of Erika Brodňanská's paper. She focused on the attitudes of Ján Weber, mayor of Prešov, concerning the education and training of the rulers as Weber stated them in the handbook on political thinking *Lectio Principum* (1665). She concluded that Weber's insistence on the need to choose from the book that which is good and essential is on par with the stance of the church fathers of the 4th century on the process of rapprochement of Christian and Classical tradition of education. Thereby she highlighted the importance to know Latin in Prešov in the age of Baroque.

Katarína Komenská presented *Identification of goals of moral education in the work of Hugolín Gavlovič*. She stressed that the 18th century moral education in Slovakia was closely related to theological education. Its goal was to confirm and support the God's norms. Despite there were no systematic formulation of goals and basic concepts of moral education, the importance of moral education was significant in that period of time. It became an inseparable part of literary and religious texts. One of the most interesting examples of this was Hugolin Gavlovič and his work. In his extending collection of poems, *Valaská škola mravúv stodola*, the author not only formulated the moral norms but also, inspired by classical Greek philosophy, he supported them by giving them into the context of virtue, morals, and human nature. In the presented study, these concepts were identified and analysed from the perspective of moral education as they play an important role in forming a model of education and philosophy of education. The poems from the first part of the collections were used for this purpose. Similarly, Marta Gluchmanová represented the same statements in her presentation *Ethical and moral aspects in the works of Hugolín Gavlovič*. She dealt with the ethical and moral aspects in the literary works of the Franciscan order personality in the 18th century - Hugolín Gavlovič. Writer focused on the issues of human relations and ethical-humanistic insight into a man in his works. At that time, ethics did not exceed the level of school education or religious framework. One of the central aims of the author and his works was to bring the reader to mastering the fundamentals of Christian ethics in relation to the neighbours. Similarly Gavlovič stressed the importance of the morality of man, morals and virtues to society.

Together with ethical issues the economic ones were closely connected, as Ján Kalajtzidis stressed in his paper *Economic and ethical issues in work of Leonard Stöckel*. According to the author Leonard Stöckel was one of the most important and well known representatives of humanism in the European region which is today known as Slovakia. His fame came mainly from his pedagogical activities, for which he was credited many times. Much less known were his works from ethical - economic point of view. In the presented paper, those views were shortly introduced. To achieve this, paper analysed some parts of his work *Výroky slávnych mužov*. At the same time, the paper tried to contribute to the research on history of ethics in Slovakia, primarily by suggesting on who inspired Stöckel in his works, and stressing out how important and innovating were his ideas at that time.

Knowledge, education and personality patterns of childhood makes the life of man. We know that children who are born without any moral knowledge is necessary to direct the way to behave in life, according to the vision of the company and of course that became independent and live a full life. But what about children who have parents of speculation on whether they can show the right direction to your children? Because after all they are also cases where people have poor conditions for education. Be that families are incomplete, or that the parents themselves are still immature, financial background, inexperience and other divides that hinder seamlessly bring up kids. Many irresponsible parents entrust their children to the care of other people. Others, again without sufficient. Ivana Doričová stated that guidance for good education can be found in the 18th century at the famous J.J. Rousseau. Her paper *J.J.Rousseau message to proper education* attempted to explain his theory of natural education who wanted to reach out to inmates grew particularly active and industrious citizens. J.J.Rousseau raised completely imaginary Emil, your real children but postponed to the orphanage.

Next question: *Do we need the ethical education in the school?* was the topic of paper presented by Zuzana Danišková and Ivan Lukšík. They stated that recent Slovak experience cast a shadow of suspicion on the level of ethical and civic education, not only for their content but also the method of teaching. Was it not possible to use this media interest to advantage to emphasize the role of this type of school? In their article they tried to put forward the thesis that by rehabilitation of contents of different humanity classes, ethical education could lose its significance. Instrumental in the defence was not only be Aristotle, but also philosophical and educational concept in didactic narrative space. Similarly, Eva Demjanová presented *Ethical leadership at universities*. Her article dealt with the reflection of ethical leadership at universities. She stressed that ethical leadership should be studied not only in companies and organizations, but it was the part of universities. There is leadership of people as well. The paper solved the analysis of the values, which should be basic in the ethical leadership. The analysis was focused on the value of humanity, human dignity in the communication. According to the author communication is necessary for ethical leadership. The methodology is the Ethics of Social Consequences. The first part of the paper primarily focused on definition of the ethical leadership as a specific form of rela-

tionship between the leader/supervisor and student. The emphasis was put on the current state of leadership in literature, which intensively depend on the visions and values. There are stated values of humanity, human dignity very often. Just because values should be analysed by means of ethical theory.

Ethics education as one of the means of promotion of inclusive education in Slovakia was presented by Júlia Klembarová. Her article dealt with the issue of inclusive education within the contemporary conception of ethics education in Slovakia. An author analysed how and in what extent, the topic of pupils with special educational needs were reflected within ethics education. According to the author ethics education on the basis of its character and content enables to develop in pupils the acceptance of other children without regard to their differences. It is connected with the main aim of the article, which was to point out to the understanding of ethics education as one of the forms which help us to show how to promote inclusive education in Slovakia. Connection between ethics and environment was stressed in the paper *Ethics education and environmental education - current issues and challenges* presented by Adela Lešková Blahová. The main aim of her paper was to deal with the current issues arising in the teaching of environmental-educational topics within the classes of ethics education. One of these issues is represented by the contemporary status of environmental education as a cross-sectional topic, which on the one side, permits its intersection with various educational areas, but on the other side, it may sound as unimportant for pupils. Another problem was represented by methodological ambiguity in the interpretation of environmental-educational topics by the teachers of ethics education. The author pointed to the fact of preference of the environmental and ecological theoretical approaches at the expense of philosophical-ethical, global-educational approaches.

I suppose that the section represented by colleagues from Poland were also very interesting. They presented their papers with similar problems as we are the witnesses in Slovakia. Joanna Mysona Byrska presented *The trouble with learning philosophy and ethics in Polish schools*. She stated that teaching ethics and philosophy in Polish schools is quite problematic. Philosophy is not an obligatory subject, the lectures in philosophy are very rare in the Polish schools and they are seen as an elite field. On the other hand teaching of ethics was introduced to the Polish education system in 1991 with the restoration of religious education, and as an alternative to religion. Another problem is, who can and should teach ethics and philosophy? Is enough to have the higher education in the human sciences or the teacher should finish special studies? The last major problem remained the question of the content transmitted during the lessons of philosophy and ethics.

Agnieszka Janas presented *Ethical aspects of teaching Polish language and patriotic education of teenagers in Poland*. She stressed that school is an institution that needs stability. Constant changes and reforms within educational system do not conduce realisation its aims. The beginning of the twenty-first century has brought unprecedented growth of the phenomenon of educational aspirations of young Poles. The author stated that the consequence of this situation was decreas-

ing of the average level of aptitude of the population of young people aspiring to a higher education. Many of present students of schools ending with final exams and universities in the past would have finished their education only at the level of vocational school. These occurrences caused the need of the adaptation of the programs of the teaching of each subject to the needs and the possibilities of a broader group of receivers.

The main task of the education of ethical implemented in the Polish language lessons is to teach children and youth behaviour and patriotic attitudes. According to the author it is necessary to ask the question: How the patriotism is understood today, and how it was understood before? The changes relying on reducing the number of hours of Polish language teaching in secondary school does not serve to achieve the goal of patriotic education of the younger generation. What is more, there are changes to the role of the teacher. The teacher, who was the authority and mentor for student, presently assists the student and creates conditions for the development of mental independence of the student by putting him tasks that require independence in reaching knowledge. In his speech, the author of the paper tried to demonstrate how changing the role of the teacher of the Polish language affects the patriotic education of students.

Łukasz Gomułka

Stosunek nauki i religii w myśli Stanisława Lema. W poszukiwaniu motywów Hellerowskich / *An attitude toward science and religion in Lem's thought. In search of Heller's motifs*

Abstract

Stanislaw Lem and Michal Heller likewise, strongly emphasize empiricism on the matter of cognition. They perceive science as systematic empirical thinking.

According to Lem, if scientific hypotheses entail instrumental confirmations in the shape of definite results (regularity), such as creating certain tangible states of affair (e.g. healing somebody), then we come to the final test of its credibility.

On the other hand, Lem shows religions as a kind of contradiction of science. It is because what they offer usually has eschatological dimension and thus unable to be verified (as death is a cognitive border for us).

Lem as well as Heller are interested in the question of God's creating of the world. The writer raises an argument that the world is not a pleasant place, but simply the badly-constructed one.

Keywords: religion, science, S. Lem, M. Heller.

1. MOTYWY HELLEROWSKIE

Ks. Prof. Michał Heller jest naukowcem i myślicielem o rozległych zainteresowaniach i dokonaniach. Rozległość ową podzielić można na trzy szczególne odcinki: filozofię, kosmologię i teologię. Przy czym, jak zauważył Stanisław Wszolek Heller-filozof jest organicznie związany z Hellerem-kosmologiem i Hellerem-teologiem¹. W filozofii Heller zaczynał, jako tomista, jednak „w intelektualnych zmaganiach tomizm nie wytrzymał konkurencji z... naukami przyrodniczymi”².

1 S. Wszolek, Książd profesor Michał Heller. Życie i filozofia, [http://www.obi.opoka.org/heller/mhWszolek.pdf].

2 Tamże.

Według autora „The Science of Space-Time” filozofia (w szczególności zaś filozofia przyrody) nie może być uprawiana w separacji od nauk przyrodniczych zarówno w aspekcie ich osiągnięć, jak i w aspekcie refleksji nad ich metodyką. A zatem cechą filozofii w XXI wieku musi być otwartość na nauki przyrodnicze, co w szczególności zakłada badanie roli: doświadczenia, jego matematycznego opisu oraz idealizację, czyli umiejętność wyboru tych elementów doświadczenia, które pozwalają wyróżnić istotne prawidłowości w badanym problemie³.

Na szczególną uwagę filozofów zasługuje fizyka matematyczna, gdyż odsłania – jak mówi Michał Heller – głęboki wymiar rzeczywistości⁴. „Pojęcie ‘istoty rzeczy’ nie zostało [...] wyeliminowane z myśli filozoficznej przez rozwój zmatematyzowanych nauk przyrodniczych, jak to głosili pozytywiści i neotomiści. Zostało tylko przekształcone. Istoty rzeczy nie są hipostazami, ukrytymi jakościami tkwiącymi pod powierzchnią tego wszystkiego, do czego da się sięgnąć poznaniem zmysłowym. Przyrodę modeluje się przy pomocy struktur formalnych, a do istoty struktur formalnych [...] należy to, że składają się one z całej hierarchii związków istotnych i nieistotnych. [...] Do istotnego poznania przyrody dochodzi się nie wmyśliwaniem w naturę bytu, lecz matematycznym modelowaniem tego, co da się mierzyć”⁵. Z myśli Heller przebija nieustannie myśl, że opis struktury fizyki matematycznej ujawnia w pewnym przybliżeniu strukturę świata samego w sobie⁶.

Heller proponuje – jak ujął to Stanisław Wszolek – odrzucenie izolacjonizmu metodologicznego, „podkreślającego odmienną płaszczyznę poznania naukowego, filozoficznego i teologicznego”, gdyż w „metodologii nauk przyrodniczych króluje dziś [...] strukturalizm, według którego istnieje głęboka warstwa rzeczywistości, mająca charakter struktury. My zaś ze swej strony konstruujemy pewne matematyczne modele, które mają również pewną matematyczną strukturę, i jeśli modele te przystają jakoś do realnego świata, to nie dlatego, że zgadzają się z nim niejako ‘powierzchniowo’, ale dlatego, że struktura wewnętrzna takiego modelu jest podobna do wewnętrznej struktury badanej przez nas dziedziny rzeczywistości, czy będzie to dotyczyło atomu, czy też zwykłego przepływu cieczy przez rurę”⁷.

Heller podkreśla przy tym, autonomię metody naukowej wobec filozofii i teologii, z drugiej zaś strony stawia otwarcie kwestię granic metody naukowej. „Problemy, jakie przynosi nowa nauka, zdaniem Hellera, domagają się nie tylko nowej filozofii, lecz także „nowej teologii”. Zagadnienia stawiane przez współczesne teorie naukowe wykraczają bowiem daleko poza samą naukę, poza to, co nauka skłonna jest uznać za swą własną dziedzinę. Już sam przedmiot kosmologii, dany nam przecież w jednym egzemplarzu, prowadzi do trudnych pytań o początek, czy wręcz rację istnienia Wszechświata. Pytań tych nie można poniechać [...] Nigdzie dobitniej niż w kosmologii nie wychodzi płynność granic nauki, filo-

3 Tamże.

4 Tamże.

5 M. Heller, *Szczęście w przestrzeniach Banacha*, Wyd. „Znak”, Kraków 1995, s. 42.

6 M. Heller, *Nauka i wyobraźnia*, Wyd. „Znak”, Kraków 1995, s. 167.

7 M. Heller, *Filozofia jest przygodą człowieka będącego w drodze*, w: *Rozmowy o filozofii*, red. A. Zieliński, M. Bagiński, J. Wojtyśiak, Lublin 1996, s. 215.

zofii i teologii.”⁸. Te tropy prowadzą księdza Heller, jak i osoby z nim współpracujące w ramach „paradygmatu” matematyczności przyrody do przyjęcia, jako prawdziwej jakiejś interpretacji idealizmu platońskiego. „W nieco uproszczonym sformułowaniu pogląd ten sprowadza się do stwierdzenia prymatu idealnej super-struktury matematycznej (zawierającej wszystkie możliwe struktury matematyczne) wobec materii⁹. Heller strukturę ową nazywa „polem formalnym” oraz „polem racjonalności” wyjaśnia ona, jak możliwe jest zastosowanie matematyki do opisu świata realnego. „Zdaniem Księdza Hellera rozwój fizyki można uznać za argument na rzecz przedstawionej hipotezy”¹⁰.

2. PODSTAWY LEMOWSKIEJ WIZJI ŚWIATA

Stanisław Lem, podobnie, jak Arystoteles ujmuje człowieka jest zwierzęciem posiadającym rozum. Jednak w odróżnieniu od autora *Topik*, rozum nie jest czymś ostro odróżniającym człowieka od innych zwierząt, gdyż jest on własnością charakteryzującą także inne zwierzęta, nie tylko ludzi. Rozum jest funkcją mózgu, ludzie zaś mają mózg rozwinięty najwyżej ze wszystkich zwierząt na ziemi, dlatego też – jeżeli chodzi o rozum – różnica według Lema pomiędzy człowiekiem a innymi zwierzętami jest zatem bardziej ilościowa niż jakościowa.

Rozum pozwala przetwarzać dane zmysłowe. Dzięki działaniu mechanizmów selekcji naturalnej, jego obecne ziemskie formy rozciągają się od w miarę prostego przetwarzania danych (prostych organizmów), do rozbudowanych form charakteryzujących się wyobraźnią (człowiek). Jak już zostało powiedziane zwierzęta posiadające bardziej rozwinięty mózg, mają większe szanse na przetrwanie, dzięki temu, że lepiej potrafią analizować dopływające do nich dane i reagować z wyprzedzeniem na zmiany środowiska.

W ujęciu Stanisława Lema rozum nie jest czymś jedynie ziemskim, gdyż to jest jedynie przypadkiem kosmicznej ewolucji. Autor „Astronautów” twierdzi, że nie ma powodu wyróżniać Ziemi z całego Kosmosu. Na innych ciałach niebieskich w innych okolicznościach mogły (mogą) powstać inne formy życia, charakteryzujące się rozumem zbliżonym lub odmiennym od naszego. Lem rozważania nad innymi formami inteligencji zawarł m. in. w powieściach takich jak „Niezwyciężony” (ewolucja martwej materii), „Solaris” (myślący ocean), „Bajki robotów” (sztuczna inteligencja) czy „Fiasko” (cywilizacja planety Kwinta).

Jednak jest coś w myśli Lema, co wyróżnia się na tle całej kultury. Są to nauki przyrodnicze, które autor winduje na piedestał, podkreślając ich twórczy i niezwykły charakter. Podczas gdy na Ziemi istnieje nieprzeliczalnie wiele religii (nieprzeliczalnie, gdyż wciąż powstają nowe...) czy szerzej światopoglądów to, jak zauważa Lem, istnieje tylko jedna nauka przyrodnicza, pojęta jako zbiór dyscyplin, wewnątrz którego działa Popperowskie *principium falsificationis experimentalis*; *dictum* owo poza tym zbiorem dyscyplin zastosować się nie daje.

8 S. Wszółek, dz. cyt.

9 Tamże.

10 Tamże.

Kultura w ujęciu Lema ma wyraźnie charakter ogłupiający i alienacyjny („Powrót z gwiazd”). Ogłupiający, gdyż ludzie oddalają się od rzeczy samych w sobie, w wymaginowane światy (krytyka amerykańskiego SF przez Lema) i związane z nimi pseudoproblemy. Alienacyjny zaś, gdyż same produkty człowieka potencjalnie mogą go zniszczyć (bomba atomowa) lub przejść nad cywilizacją ziemską kontrolę (Sztuczna Inteligencja).

Czym są rzeczy same w sobie? To oczywiście nie żadne kantowskie *noumeny*, ale świat rzeczy taki jaki nas otacza i oddziałuje na nasze zmysły. Przypadek ucieczki od rzeczy samych w literaturze amerykańskiego SF jest znamieny. Autorzy w swoich powieściach *pulpy* zmyślają, nie korzystając w swoich inspiracjach ze świata form i oddziaływań, który nasz otacza.

Nauka (przez, którą Lem rozumie różne nauki przyrodnicze) jest jedynym pogłębieniem poznania naturalnego, w kierunku samego świata. Jest dla pierwotnego poznania tym czym mikroskop lub luneta dla oka.

Filozofia – szczególnie nowożytna, post-baconowska (Francis Bacon) – zawiera w sobie już elementy systematycznego myślenia empirycznego i jako taka jest w ujęciu Lema zaczątkiem nauk przyrodniczych. Wydaje się, że apogeum rozwoju filozofii Lem widzi w racjonalizmie krytycznym Karla Poppera i centralnej tezie tej filozofii (falsyfikowalność jako kryterium naukowości).

W ujęciu Lema wiedza naukowa jest uwikłana „w presupozycje, społeczne konteksty, całościowe „paradygmaty” i „matryce dyscyplinarne” [...], które nie pozwalają oceniać jej jedynie z punktu widzenia poznawczej czy pragmatycznej skuteczności, ale w obliczu całokształtu zapisanych w niej poglądów na świat”¹¹. Teoria naukowa zatem jest według Lema nie jakimś istotowym opisem obiektywnych struktur, ale jest opisem czegoś poza człowiekiem, z tym że opis ten naznaczony jest „grzechem pierworodnym człowieka”, jego kondycją i generalnie uwarunkowaniami jego twórców. „Ludzki, indywidualny i społeczny, dramat poznania rozgrywa się [...] w sferze przez Poppera zwanej „drugim światem”, w świecie zdań typu: „Ja wiem, że...”, „Sądzę, że...”, „Wierzę, iż...”, nie zaś w bezosobowym „świecie trzecim” czystej nauki, której twierdzeń nikt osobiście nie firmuje”¹². Zatem teorie naukowe nie są zatem czymś co podlega wyłącznie Popperowskiej zasadzie falsyfikacji. Nie są zobiektywizowane i racjonalne. Raczej ich stan przypomina wynik uzgodnień czy dyskusji wewnątrz określonej społeczności (Kuhn) czy kolektywu myślowego (Fleck).

I w zasadzie na tym rozwój filozofii się kończy, gdyż nauki takie jak fizyka, cybernetyka i teoria informacji oraz statystyka są w stanie powiedzieć nam coś o rzeczywistości, w odróżnieniu od pozostałej części kultury, która jest wg Lema w zasadzie szumem informacyjnym (mniej lub bardziej potrzebnym zależnie od sytuacji), jednym wielkim ogłupiaczem (na czele z polityką). Słuszna zatem wy-

11 J. Jarzębski, *Intertekstualność a poznanie u Lema*, w: *Teksty Drugie: teoria literatury, krytyka, interpretacja*, 1992, nr 3 (15), s. 65.

12 Tamże.

daje się kwalifikacja Lema jako spadkobiercy „postpozytywistycznego naturalizmu”, jak określiła go Małgorzata Szpakowska¹³.

2.1. EMPIRYZM I NAUKA WG LEMA

W swojej materialistycznej filozofii Stanisław Lem silnie akcentuje empiryzm w kwestii źródeł poznania stwierdzając nawet dość przekornie, że należy do „zako-
nu empirystów”¹⁴. W ujęciu Lema człowiek jest częścią świata materialnego, a jego podstawową władzą poznawczą są zmysły łączące go z tym światem. Jak trafnie zauważył Paweł Okołowski, empiryzm Lema odróżnia się jednak wyraź-
nie od stanowiska Locke’a i jemu pokrewnych filozofów, gdyż autor „Powrotu z gwiazd” łączy jednoznacznie empiryzm z realizmem teoriopoznawczym, co przypomina raczej stanowisko Arystotelesa i Tomasza z Akwinu. „Na gruncie realizmu idea nie jest przedmiotem, który umysł poznaje, lecz procesem poznawania [...]. Nie jest tak, że najpierw się coś gdzieś odzwierciedla, a my to odzwierciedlenie potem kontemplujemy”¹⁵. Idea nie jest zatem u Lema wytworem poznania, tak jak dla filozofów nowożytnych, ale raczej samym procesem poznania rzeczywistości. Rzeczywistość ta zaś jest jedna i materialna, jest to świat bytów, które można zobaczyć i dotknąć, a czasami także powąchać. Jak ujął to oryginalnie Lem „otóż ten świat widzialny i *wymacywalny* [...] jest dla wszystkich ludzi prawdziwie jeden”¹⁶. Słowa te domagają się pewnej dodatkowej eksplikacji, a mianowicie, po pierwsze, świat dla wszystkich ludzi jest poznawalny z tego względu, że ludzie także są częścią tego świata (także są częścią materii). Ponadto jest to świat materialny, gdyż poznanie zmysłowe opiera się na relacjach materialnych (innymi słowy fizycznych takich, jak np. to, że światło to fala, która wpada do oka). Wreszcie zaś świat jest jeden, ponieważ nikomu jeszcze nie udało się wskazać przy użyciu narzędzi poznawczych danych człowiekowi (poznanie naiwne i poznanie naukowe, krytyczne) świata innego niż ten, który znamy.

Z kolei nauka jest w ujęciu Lema rozwinięciem wspomnianej pierwotnej relacji pomiędzy obiektem poznawanym i poznającym. Rozwinięcie to polega na ubraniu naszego naturalnego nastawienia do świata w systematyczność i krytycyzm (co, ogólnie, nazwać można racjonalizacją poznania).

Według autora „Solaris” jeżeli hipotezy naukowe pociągają za sobą instrumentalne potwierdzenia, w postaci określonych rezultatów (regularności), takich jak stwarzanie pewnych namacalnych stanów rzeczy (np. uleczenie kogoś), to to jest ostatecznym sprawdzianem ich prawdziwości. Innymi słowy, możemy próbować leczyć choroby np. postukując kijem w drzewo, też będzie to jakiś typ aktywności poznawczej, interakcja podmiotu poznającego i poznawanego, jednak w poznaniu takim nie będzie dążenia do prawdy, ale raczej charakterystyczne będzie tu pewne odwrócenie się podmiotu poznającego od świata poznawanego; uciecz-

13 M. Szpakowska, *Dyskusje ze Stanisławem Lemem*, Wydawnictwo Naukowe i Literackie OPEN, Warszawa 1996, s. 186.

14 *Tako rzecze...Lem. Rozmowy uzupełnione Stanisława Beresie z Lemem*, Kraków 2002, s. 387.

15 P. Okołowski, *Materia i wartości. Neolukrecjanizm Stanisława Lema*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010, s. 100.

16 S. Lem, *Sex wars*, Kraków 2004, s. 269.

ka w wyobrażenia, nie redukujące się w jakiś sposób do świata. W konsekwencji chory umrze, cierpiąc, podczas gdy my pozostaniemy w świecie swych urojeń. Prawda zatem jest dla Lema cenną wartością, gdyż poznanie świata takim jakim on jest może pomóc usunąć z tego świata przynajmniej jakąś część cierpienia, któremu poddani są ludzie jako istoty czujące. „Inteligencja ludzka powstała po to, ażebyśmy mogli poznawać Prawdę”¹⁷, czego konsekwencją powinno być to, że nie powinny nas interesować te własności świata, których on nie posiada, lecz właśnie te które on posiada¹⁸.

3. EWOLUCYJNE UMOCOWANIE LEMOWSKIEJ WIZJI ŚWIATA

Racjonalizm poznania ma u Lema swoje umocowanie w teorii ewolucji. Człowiek nie jest jednak „dzieckiem” ewolucji, jej największym osiągnięciem, w teorii przetrwania nie chodzi także o przetrwanie żadnych konkretnych ludzi. Przesłaniem ewolucji – co podkreśla Golem XIV – jest wyłącznie przetrwanie kodu genetycznego. Wszystko inne jest po prostu tego konsekwencją. „Kod jest zaangażowany w okresową produkcję ustrojów, ponieważ bez ich rytmicznego wsparcia rozpadłby się w nieustającym ataku brownowskim materii martwej. Jest on więc samoodnawiającym się, bo zdolnym do samopowtórzenia łańcuchem, obleganym przez chaos cieplny”¹⁹. Środowisko cieplne nie ma charakteru homogenicznego jest lokalnie zróżnicowane, choć tym, co łączy całą tę różnorodność jest to, iż „cieplny chaos jest nieustępliwie aktywny w rozszarpywaniu wszelkiego porządku”²⁰. W takich warunkach trwa proces doskonalenia się produktów ścierania się ekspresji kodu genetycznego z entropią świata. Śmierć jest tutaj „korektą kreacyjną”²¹.

Rozumność i będąca jej przedłużeniem „racjonalizacja poznania” są w tej perspektywie produktami owego ścierania się tendencji (opisanych w poprzednim akapicie). „Rozum, z drzewem życia, jest to owoc błędzącego miliardoleciami błędu”²². Narzędzia poznawcze człowieka nie są zatem doskonałe, ale są, używając metafory Leibniza, najlepszymi, jakie mogły powstać.

4. RELIGIA A WIARA U LEMA

Na wstępie należy zaznaczyć, że Lem precyzyjnie odróżnia kwestie związane z religią, rozumianą jako pewien fenomen kulturowy, od zagadnienia wiary w wyższą transcendencję, czyli od namysłu ontologicznego jako takiego nad tą kwestią. Stosunek Lema do obu tych sfer jest ambiwalentny, czasami wręcz sprzeczny. Zilustrujmy to zestawiając ze sobą kilka wypowiedzi tego myśliciela – w pierwszej kolejności na temat religii:

17 S. Lem, *Bomba megabitowa*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1999, s. 71.

18 *Tako rzecze...*, s. 129.

19 S. Lem, *Golem XIV*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1981, s. 35.

20 Tamże.

21 „Zgodnie z tą wiarą Ewolucja używa śmierci z musu, gdyż bez niej trwać by nie mogła; a szafuje nią, by kolejne gatunki doskonalic, bo śmierć to jej korekta kreacyjna. Jest więc autorem publikującym coraz świetniejsze dzieła, przy czym poligrafia – więc kod – to tylko niezbędne narzędzie jej działania” (Tamże).

22 Tamże, s. 37.

1. „Każda forma mieszania się religii do osobistego życia ludzi [...] jest niezrozumiała i trudna do przyjęcia”²³.
2. „Uważam za zasadne usiłowanie Kościołów, aby od najmłodszych lat wdrażać ludzi do wiary”²⁴.
3. „Przeciwko religii nic nie mam. Raczej przeciwko Kościołowi, bo jestem herezyk i antyklerykał”²⁵.
4. „Nie mógłbym pisać w gazecie wojując antyklerykalnej. Nie jestem wojującym antyklerykałem”²⁶.

Widać, że Lema w kwestii poglądu na religię, rozumianą jako pewien fenomen kulturowy, cechowało niezdecydowanie w sądach, które ocierało się momentami o sprzeczność. Być może myśliciel nie miał tej kwestii gruntownie przemyślanej. Być może też jego stanowisko ewoluowało w czasie. Na rzecz tej pierwszej tezy świadczyć mogłoby nieustanne pojawianie się obok siebie myśli o zabarwieniu żarliwie antyreligijnym, z przekonaniami chwalebny religię. Z pewnością Lem często wskazuje na religię jako na, swego rodzaju, przeciwieństwo nauki, gdyż to, co oferuje religia ma najczęściej wymiar eschatologiczny i poprzez to jest nieweryfikowalne, gdyż śmierć jest dla nas nieprzekraczalną empirycznie granicą poznawczą. To, co widzimy, to sam fakt śmierci kogoś innego. Jeżeli nawet przyjmujemy, że śmierć jest załączkiem nowej drogi, to nasz stosunek do tej kwestii opiera się na zaufaniu, które jest czymś innym niż oparcie się na empirii.

Ciekawiej przedstawia się sprawa w kwestii namysłu ontologicznego nad ideą transcendentnego stwórcy i relacją tego ostatniego wobec podmiotu poznającego. Lem twierdził m. in., że:

- A) „Ludziom są wierzenia typu religijnego [...] na pewno konieczne do życia, inaczej może niż serce i jelita, ale konieczne są, i ja też jakieś takie nieempiryczne i do empirii nieredukowalne przekonania żywię”²⁷.
- B) „Pana Boga bym zostawił w spokoju, nikt nie może być władny, by wygłaszać autorytatywne oświadczenia w jego imieniu”²⁸.
- C) „Nie neguję, że tu i teraz czuwa nad nami jakaś Opatrzność. [...] Twierdę tylko, że po śmierci nic nie będzie. Natomiast świat być może został ulepiony przez jakieś moce. Nie jestem kaznodzieją nicości”²⁹.

Pierwszy z cytatów porusza zagadnienie koniecznej obecności „wierzeń typu religijnego”, „nieempirycznego” w życiu ludzkim. Należy zapytać, jakiego rodzaju jest to konieczność i co jest jej źródłem i gwarantem. Chrześcijanin mógłby odpowiedzieć, że człowiek został stworzony na podobieństwo Boga, stąd obecność intelektu w obrazie osoby człowieka. Innymi słowy, mielibyśmy do czynienia z relacją trójczłonową, której członami są: Bóg, człowiek i poznanie intelektualne umożliwiające kontemplację tak świata, jak i Boga. Wydaje się, że Lema nie zga-

23 Świat na krawędzi. Rozmowy z Tomaszem Fiałkowskim, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2001, s. 125.

24 Tamże, s. 129.

25 Tako rzeczce..., s. 431.

26 Wracam z Kosmosu. Rozmowa z Krzysztofem Mroziewiczem, „Polityka”, 1995, nr 41, s. 30.

27 Tamże, s. 188. (Tako rzeczce...)

28 Rasa drapieżców. Teksty ostatnie, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2006, s. 203.

29 Dwie drogi i koniec, „Polityka”, 15.09.01.

dzał się z takim ujęciem, gdyż stwierdził, iż „mniemanie, że umysł ludzki ma coś wspólnego z Absolutem lub stanowi wzorzec »rozumu w ogóle«, traktować należy jako bezzasadne uroszczenie”³⁰. Wobec takich słów rzecz należy, iż Lema ujęcie konieczności (w tej materii) pozostać musi dla nas zagadką interpretacyjną. Ponadto należy zauważyć, że jeżeli wzorcem rozumu jest umysł Boga, to z tego faktu nie koniecznie należy wyprowadzać stwierdzenia, że „umysł ludzki” jest jakimś wzorcem rozumu samym w sobie.

Z kolei drugi z cytatów wydaje się wynosić ontologiczny namysł nad Stwórcą ponad konkretne interpretacje religijne, które w dużej mierze wydają się być zamknięte na wiedzę zewnętrzną wobec tej, którą same oferują. Innymi słowy każda religia charakteryzuje się pewną dogmatyką, inną od pozostałych. Czy zatem prawdziwy obraz transcendencji i eschatologii to ten, który odnajdujemy w chrześcijaństwie, buddyzmie czy islamie?

Mówiąc prościej, która religia jest tą prawdziwą tj. która eschatologia jest tą prawdziwą – czy w Raju będą czekać na każdego mężczyznę – „męczennika” – 72 Hurysy, jak chciałyby Sunna? Czy może raczej ścieżką wyzwolenia jest droga Buddy? Należy jeszcze raz podkreślić, że dla Stanisława Lema czymś innym jest zagadnienie prawdziwości określonej religii, a prawdziwości zagadnienia istnienia Boga rozumianego jako istoty najwyższej. Rzecz zatem należy, że Lem był w tej materii swoistym „pan-ekumenistą” wskazującym na obecność idei Boga w kulturze ponad konkretnymi interpretacjami religijnymi.

Ostatni cytat prowadzi nas do tezy wprost transcendentującej materię – co wspiera także inny cytat Lema: „Kiedy się uważa, że *sacrum* kryje się w materii [...] – nie mamy już w ogóle o czym gadać”³¹. Cytaty te ujawniają kosmocentryczne, a nie antropocentryczne nastawienie Lema. Cytat ten niesie ze sobą także interpretacyjne problemy, z jednej strony bowiem Lem nie neguje, że czuwa nad nami opatrność, czyli stwierdza, że jest możliwe iż istota najwyższa – Bóg – istnieje i pozostaje w jakiejś relacji do nas, czy szerzej, do świata jako takiego, którego my jesteśmy częścią. Z drugiej strony przebija z tej wypowiedzi eschatologiczny nihilizm, bo jeżeli jest możliwe, że istnieje Bóg, to dlaczego nie jest możliwe, że istnieje jakiś finalny, pośmiertny eschatologiczny punkt omega na skali czasu? Trzeba otwarcie przyznać, że stanowisko Lema jest w tym punkcie oparte na wierze w to, że po śmierci niczego nie ma, gdyż nie można tego przecież uzasadnić empirycznie.

5. RELACJA BÓG-ŚWIAT-LUDZKIE ŻYCIE

Zastanówmy się nad możliwościami relacji transcendentnego Boga do świata. Rysują się trzy możliwe warianty: teizm rozłączny, panteizm i panenteizm. Przez teizm rozłączny rozumiem stanowisko, że Bóg stworzył świat, ale weń nie ingeruje, a tym samym świat zmierza, tak jakby, donikąd. Takie stanowisko rodzi wiele pytań. W jakim celu został świat zaprojektowany? Czy został on zaprojektowany

30 Tako rzecze..., s. 347.

31 Świat na krawędzi..., s. 128.

dla ludzi? Czy człowiek jest istotnym elementem tej konstrukcji, czy raczej jest po prostu jednym z jej elementów (tj. nie posiada pozycji uprzywilejowanej).

Wiele cytatów w pracach Lema wydaje się wspierać takie stanowisko (także niektóre z tych, które przytoczyłem w tekście). Konsekwencją przyjęcia takiego poglądu jest to, że wprawdzie człowiek skądś przychodzi (choćby proces tego przyścia jest według Lema przypadkowy: patrz punkt 3), ale na swej drodze jest on już całkowicie opuszczony i zdany na własne siły, zaś kresem drogi jest nicność. Słowem – parafrazując Lema – życie, oglądane z bliska, przedstawia się jako taniec pyłków w smudze słonecznej, co jakiś czas przemiatany kataklizmem³².

Z kolei panteizm dokonuje utożsamienia świata z Bogiem. Wydaje się, że Lem odrzucałby taką interpretację, o czym świadczą przytaczane przeze mnie jeden z wcześniejszych cytatów („Kiedy się uważa, że *sacrum* kryje się w materii [...] – nie mamy już w ogóle o czym gadać”). Materia u Lema rządzi się pewnymi prawami, których architektem mógłby być Bóg, ale Boga Lem nigdy do samych praw materii nie spłaszcza. Zresztą sama idea Boga sytuuje go w pierwszej kolejności niejako na początku i na końcu naszego myślenia o świecie. Jeżeli zgodzimy się na przyjęcie przynajmniej jednego z tych wariantów, to wówczas dopiero możemy zacząć zastanawiać się nad relacją Bóg-świat.

Niezwykle ciekawym stanowiskiem wydaje się być panenteizm, w myśl którego świat i Bóg pokrywają się, ale nie symetrycznie, gdyż Bóg jest czymś więcej niż świat. Przykładowo wówczas za „myśli Boga” uznać można np. prawa natury. Jest to ciekawa koncepcja i wydaje się, że Lem w niektórych miejscach swojej twórczości chciałby jej zaprzeczyć, podnosząc argument natury antropologicznej, iż świat nie jest miejscem przyjaznym [dla człowieka], lecz jest miejscem skonstruowanym wręcz fatalnie. Innymi słowy jest możliwe, że ktoś rzeczywiście go zaprojektował, ale ten ktoś wydaje się nie uczestniczyć dalej w jego rozwoju i nie poprawia swojego dzieła. W tej kwestii Lem wydaje się jednak nie mieć racji, gdyż Bóg jako istota najdoskonalsza mógł przecież stworzyć świat wraz z wbudowanym w nim wielopoziomym mechanizmem zmian.

Innymi słowy świat został stworzony jako byt dynamiczny i zmieniający się, a jednym z czynników za to odpowiedzialnych wydaje się człowiek, który został w tym świecie zakotwiczony. Natura człowieka pozwala mu wprowadzać zmiany w świecie zgodnie z własnym sumieniem. A zatem nawet jeżeli po latach przemian bytność człowieka w świecie przyczyniła się do częściowego przemienienia tego świata w coś złego, to chrześcijanin powinien zapytać retorycznie: Czy winę za taki stan rzeczy ponosi człowiek czy Bóg? Ten ostatni jako istota najdoskonalsza z pewnością mógłby zmusić człowieka do takiego a nie innego zachowania się, ale wydaje się że w zamyśle najwyższego leży dana człowiekowi łaska pozytywnego samo-kształtowania się.

32 S. Lem, *Obłok Magellana*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1970, s. 281.

LITERATURA

1. Heller M., *Filozofia jest przygodą człowieka będącego w drodze*, Rozmowy o filozofii, red. A. Zieliński., M. Bagiński, J. Wojtysiak, Lublin 1996.
2. Heller M., *Nauka i wyobraźnia*, Wyd. „Znak”, Kraków 1995.
3. Heller M., *Szczęście w przestrzeniach Banacha*, Wyd. „Znak”, Kraków 1995.
4. Jarzębski J., *Intertekstualność a poznanie u Lema*, „Teksty Drugie: teoria literatury, krytyka, interpretacja”, 1992, nr 3 (15).
5. Lem S., *Bomba megabitowa*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1999.
6. Lem S., *Golem XIV*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1981.
7. Lem S., *Obłok Magellana*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1970.
8. Lem S., *Sex wars*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2004.
9. Lem S., *Rasa drapieźców. Teksty ostatnie*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2006.
10. Okołówski P., *Materia i wartości. Neolukrecjanizm Stanisława Lema*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010.
11. Szpakowska M., *Dyskusje ze Stanisławem Lemem*, Wydawnictwo Naukowe i Literackie OPEN, Warszawa 1996.
12. Wszolek S., *Książdz profesor Michał Heller. Życie i filozofia*, [<http://www.obi.opoka.org/heller/mhWszolek.pdf>].
13. *Wracam z Kosmosu. Rozmowa z Krzysztofem Mroziwiczem*, Polityka, 1995, nr 41.
14. *Tako rzecze...Lem. Rozmowy uzupełnione Stanisława Beresie z Lemem*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2002.

Ivica Gulášová

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, n. o. Bratislava

Lada Cetlová

Vysoká škola polytechnická Jihlava, Slovakia

Complex nursing care for the elderly with eating disorders

Abstract

Authors of the contribution is concerned with feeding the elderly, which is frequently discussed a serious problem. Increasing age is a risk factor for the development of nutritional disorders, and therefore the old connection with the frequent occurrence of these disorders, especially with malnutrition. Nutritional disorders in old age lead to serious health problems, prolonging illness and mortality, not least, degradation the quality of life. By reason to demographic changes in terms of life expectancy increasing and the increasing number of elderly people, this issue is highly topical. In case of illness in old age there is a higher risk of malnutrition. The old and the chronically ill in this respect are vulnerable group. Between nutritional status and disease severity, there is a close relationship. It is true that the mere malnutrition is associated with higher mortality and morbidity. Also, every chronic disease leads to malnutrition and malnutrition every clinically latent disease. The most frequent type of malnutrition in the elderly is a protein-energy malnutrition with simple starvation, which leads to weight loss. In practice usually carried combinations more examination methods. The basic methods used in the diagnosis of eating disorders in the elderly include: nutritional history, anthropometric and physical examination, laboratory tests and nutritional standardized questionnaires.

Keywords: Nutrition, senior, care, malnutrition, weight.

ÚVOD

V životě seniora dochází k mnoha změnám. Důvodů poruch výživy seniorů je řada, mohou to být zcela banální fyziologické změny související se stárnutím dentice a nastupujícími komplexními změnami funkce trávicího systému ve stáří. V popředí jsou také často i příčiny psychologické, zvláště deprese, pasivita k přípravě jídla a k jeho konzumaci, nemoci jako jsou demence nebo parkinsonismus. Dále jsou to sociální vlivy, zvláště izolovanost. Často ale i ekonomické důvody. Mezi medicínské důvody poruch výživy patří orgánové poruchy, zejména srdeční, jaterní a ledvinové selhání, diabetes mellitus, chro-

nická obstrukční choroba bronchopulmonální, nebo také trauma a dlouhodobá imobilizace.

MALNUTRICE

Malnutricí rozumíme poruchu výživy jak ve smyslu plus (nadbytek, nadváha, obezita), tak minus (podvýživa). I při deficitu pouze jednoho prvku nebo vitamínu mluvíme o malnutrici. Ve stáří podvýživa ohrožuje život seniora daleko více než obezita (Topinková, 2005). Podvýživa je vždy spojena se snížením tělesné hmotnosti a s úbytkem tělesného tuku a svalové hmoty. Dochází ke ztrátě buněčných bílkovin a k poruchám fyziologických funkcí a díky tomu k různým orgánovým dysfunkcím.

U zdravého jedince jsou katabolické a anabolické procesy v rovnováze. Pokud chybí zevní přívod stravy, rozbíhají se **katabolické procesy**, které štěpí komplexní molekuly (glykogen, bílkoviny, lipidy) pro zajištění energetických potřeb organismu (Lukšová, Vrublová, 2012). Známkami katabolismu je zvýšené štěpení bílkovin, tuků, negativní dusíková bilance.

Dělení podvýživy je následující: extrémními typy podvýživy je marasmus akwashiorkor. **Marasmus** – prosté hladovění. Je důsledkem dlouhodobého prostého hladovění, které se rozvíjí měsíce a dosahuje různého stupně. **Kwashiorkor** – stresové hladovění (hypalbuminemická malnutrice) (Hegyí., Krajčík, 2006). Příčinou je nedostatek bílkovin za stresových situací. Jedná se o kombinaci stresu a hladovění (pacienti s akutním těžkým onemocněním, úrazem nebo popáleninou). Mezi těmito dvěma extrémními póly existuje mnoho dalších typů proteino-energetické malnutrice, kde různou měrou chybí energie, bílkoviny, vitamíny, minerály a stopové prvky. Lze rozlišovat různý stupeň proteino-energetická malnutrice malnutrice podle průvodních klinických známek a celkové alterace organismu.

Nejčastějším typem malnutrice u seniorů je proteino-energetická malnutrice s prostým hladověním, která vede k úbytku hmotnosti. Energie je získávána z tukové tkáně, později i ze svalové hmoty a tělesná hmotnost prudce klesá.

Mezi **příčiny malnutrice ve stáří patří**: defekt chrupu, postižení slinných žláz, onemocnění dutiny ústní, jícnu, GIT a jiná somatická onemocnění, poruchy polykání, snížená chuť k jídlu, dyspepsie, psychické poruchy – deprese, demence, omezená hybnost, imobilizační syndrom, sociální faktory, vliv léků.

Dalšími problémy v oblasti výživy u seniorů jsou kromě podvýživy, také **dehydratace a obezita**. K dehydrataci dochází ve stáří snadno a rychle a může vést k závažným komplikacím (např. vznik krevních sraženin důsledkem zahuštění krve, CMP, selhání ledvin) (Bretštajnová, 2010). Příčinou je zejména oslabený pocit žízně ve stáří. Následkem může být nedostatečná tvorba slin, vysychání sliznice dutiny ústní, bolesti hlavy, poruchy koncentrace, zmatenost.

Obezita bývá častěji problém vyššího středního věku a počínajícího stáří. Představuje rizikový faktor pro různá onemocnění (cukrovka, srdečně-cévní onemocnění... až degenerativní onemocnění kloubů), která mohou vést až ke snížení pohyblivosti.

NUTRIČNÍ SCREENING

Z toho důvodu, že jsou senioři rizikovou skupinou, je důležité věnovat zvýšenou pozornost poruchám výživy v klinické praxi a ve stáří je aktivně vyhledávat. Jak v institucionální péči u hospitalizovaných pacientů, tak v případě ambulantní zdravotní péče. Stav výživy je komplexní problém, který je možné diagnostikovat různými metodami, a to z hlediska karencních příznaků a/nebo projevů nadměrné výživy. Když chceme správně stanovit nutriční podporu, musíme správně zhodnotit stav výživy u pacienta. Nutriční screening má být automaticky prováděn u všech pacientů s cílem včasného odhalení nebezpečí podvýživy. Včasné rozpoznání malnutrice pak umožňuje včasné intervence.

V praxi se obvykle provádí kombinace více vyšetřovacích metod. Mezi základní metody používané při diagnostice poruch výživy u seniorů patří: nutriční anamnéza, fyzikální a antropometrické vyšetření, laboratorní nutriční vyšetření a standardizované dotazníky (Gulášová, 2006, B.).

NUTRIČNÍ ANAMNÉZA

Nezbytnou součástí nutriční anamnézy je metoda sledování stravy. Jedná se o průběžné záznamy o konzumované stravě, které jsou založeny na plynule pořizovaných záznamech o každém konzumovaném jídle. Nejrozšířenější a často používanou anamnestickou metodou je krátkodobá anamnéza, kdy si pacient vybavuje v paměti a uvede všechna jídla, která zkonsumoval během posledního dne (nebo během posledních tří dnů) s co nejpřesněji šimuvedením množství (Kozáková, Jarošová, 2010). Otázky směřují také na výživové zvyklosti, některé potíže jako: bolesti břicha, průjemy, zvracení a nechutenství (délka jejich trvání). V anamnéze vždy zjišťujeme váhový úbytek, při ambulantním sledování pozorujeme vývoj hodnot hmotnosti v čase. Izolované změření tělesné hmotnosti může být zavádějící.

FYZIKÁLNÍ A ANTROPOMETRICKÉ VYŠETŘENÍ

VÝŠKA A HMOTNOST, BMI

Základem je stanovení hmotnosti a výšky s výpočtem BMI seniorů. Problematiké někdy bývá zvážení imobilního pacienta. Pro tyto situace byly vypracovány antropometrické techniky umožňující výpočet výšky i hmotnosti u ležících nemocných.

ANTROPOMETRICKÉ MĚŘENÍ

Hlavním antropometrickým vyšetřením je měření obvodu paže. Je to jednoduchá metoda pro určení množství svalové hmoty. Měří se na nedominantní končetině v poloviční vzdálenosti mezi akromionem a olekranonem. Za normální hodnoty se považují obvod 29,3 cm a více u mužů a 28,5 cm u žen. Pro těžkou malnutrici s úbytkem svalové hmoty je určující obvod paže menší než 19,5 cm u mužů a 15,5 cm u žen (Svačina, Mullerová, Bretšnajdrová, 2012).

MĚŘENÍ KOŽNÍ ŘASY

Stanovení kožní řasy nad tricepssem je metoda, která slouží k určení množství podkožního tuku. Měření provádíme taktéž na nedominantní končetině pomocí speciálního přístroje kaliperu nebo prostým stiskem kožní řasy nad bicepssem (mezi palcem a ukazovákem vyšetřujícího). Pokud jde cítit pouze kůže, je tuková zásoba menší než 10 % tělesné hmotnosti. Norma je 12,5 mm a více u mužů, 16,5 mm a více u žen.

DYNAMOMETRIE

Dynamometrie je měření svalové síly, které je podstatně důležité pro posouzení funkčního stavu svalové tkáně a zhodnocení závažnosti klinického stavu. Ve stáří je svalová síla fyziologicky nižší, ale u malnutričních seniorů, je její pokles významnější a rychlejší. Velký význam má při hodnocení prostý stisk ruky.

LABORATORNÍ VYŠETŘENÍ

Biochemické vyšetření umožní zjištění koncentrace vitaminů a dalších výživových faktorů v tělesných tekutinách, zejména krvi a moči, koncentrace metabolitů. Mezi ukazatele nutričního stavu organismu řadíme: albumin, transferin a prealbumin (Kolektiv autoru, 2007). Při hematologickém vyšetření věnujeme pozornost hypocholesterolemii a lymfopenii, případně stanovením hladin některých vitaminů. Na malnutrici může poukázat i anémie.

STANDARDIZOVANÉ NUTRIČNÍ DOTAZNÍKY

Pro seniory byla vyvinuta zkrácená verze Mini Nutritional Assessment – short form (MNA–SF), která obsahuje 6 položek. MNA – SF zahrnuje položky hodnotící ztrátu chuti k jídlu v posledních 3 měsících, zažívací potíže nebo poruchy přijímání potravy, úbytek hmotnosti za poslední 3 měsíce, pohyblivost/mobilitu, prodělané akutní onemocnění, úraz nebo psychické trauma, psychický stav a BMI. Celkové skóre se pohybuje od 0–14 bodů (nad 12 bodů - normální nutrice, 11 bodů - osoby s rizikem poruchy výživy) (Voleková, Šatník, 2008). Podle výsledků je pak nutné provést další vyšetření k zhodnocení stavu výživy.

OŠETŘOVATELSKÉ ZÁSADY V PÉČI O SENIORA S PORUCHOU VÝŽIVY

V ošetřovatelské diagnostice NANDA je výživa v druhé doméně rozdělena do pěti tříd. První třída – **Přijímání potravy** – obsahuje 5 ošetřovatelských diagnóz. Na základě analýzy definic všech ošetřovatelských diagnóz v této třídě, by čtyři mohly být aplikovány v ošetřovatelské péči o seniory. Jedná se o diagnózy: **Nevyvážená výživa: méně, než je potřeba organismu**(00002), **Nevyvážená výživa: více než je potřeba**(00001), **Porucha polykání** (00103), **Riziko nevyvážené výživy: více než je potřeba**.

INTERVENCE SESTRY V PÉČI O VÝŽIVU PACIENTA:

- sestra při příjmu provede nutriční screening
- po domluvě s nutriční terapeutkou sledujeme kolik a jaké potraviny rizikový pacient přijme
- informujeme lékaře, aby mohl v případě potřeby zahájit nutriční podporu pacienta
- při podávání potravy dbáme také na úpravu jídla, pestrost, ev. rozdělení na menší dávky
- pacienta a jeho rodinu informujeme o nutnosti zvýšení příjmu živin přirozenou stravou
- podáváme podrobnou dietní radu, popřípadě domluvíme schůzku s nutriční terapeutkou
- při zjištění nedostatků v perorálním příjmu zajistíme pacientům sipping
- při podávání jídla dodržujeme tyto zásady:
- jídlo musí být podáváno pravidelně, dostatečně teplé a vhodně upravené
- zajistit příjemné prostředí pro jídlo – možnost společného stolování

Velice důležité je v průběhu dne dodržovat **pitný režim** klienta. Dospělý člověk by měl za den vypít alespoň 2l tekutin, neomezuje-li ho choroba při, které musí být příjem tekutin omezen (Gulášová, 2006, A.). Všimáme si známek dehydratace a klientovi během jídla nabízíme stále tekutiny.

KRMENÍ PACIENTA S PORUCHOU SOBĚSTAČNOSTI:

- péče o umělý chrup
- až před klientem stravu nakrájet na kousky (aby neměl pocit, že mu přinášíme zbytky)
- polévkou plníme lžici jen do poloviny, abychom ji nerozlévali a protože řada nemocných má porušený polykací reflex, vkládáme jednotlivá sousta opatrně
- suchou stravu například housku chleba můžeme po dohodě s klientem nalámat do kávy

- po jídle dáme nemocnému dostatečně napít a vypláchnout ústa, předcházíme tak nebezpečí aspirace zbytků stravy
- po celou dobu krmení klienta laskavě povzbuzujeme, aby se pokusil sníst co nejvíce.

ZÁVĚR

Pátráme po onemocněních, která zhoršují vstřebávání (např. chronická pankreatitida, Crohnova choroba, průjemy), zvyšují energetické nároky organismu (sepsa, hyperhyreóza, malignita, trauma, chronické srdeční selhání), vedou ke ztrátě bílkovin (velké kožní léze, nefrotický syndrom) a vedou k psychické alteraci (demence, deprese, psychóza). Důležité je nezapomínat na ověření informací u rodinných příslušníků nebo pečujících osob.

SEZNAM POUŽITÝCH LITERÁRNÍCH ZDROJŮ:

1. BRETŠTAJNOVÁ, M. 2010. *Výživa seniorů, malnutrice a role doplňků stravy, vitaminů seniorů* [online]. © 2010[cit. 2015-05-02]. Dostupné z:<http://www.avkv.cz/Novinky-a-aktuality/Novinky-a-aktuality/Vyziva-senioru-malnutrice-a-role-dopl-nku-stravy-vitaminu/7-L-l.article.aspx>
2. GULÁŠOVÁ, I. 2006. A. *Vybrané kapitoly z manažmentu v ošetrovatelstve I. diel.* Trenčín, TU Alexandra Dubčeka, 2006, 102s., ISBN 80-8075-120-X
3. GULÁŠOVÁ, I. 2006. B. *Vybrané kapitoly z manažmentu v ošetrovatelstve II. diel.* Trenčín, TU alexandra Dubčeka, 2006, 102s., ISBN 80-8075-121-8
4. HEGYI, L., KRAJČÍK, Š. 2006. *Geriatría pre praktického lekára.* Bratislava, HERBA,s.r.o., 2006, 364s., ISBN 80-89171-36-2
5. KOLEKTÍV AUTORU. 2007. *Výkladový ošetrovatelský slovník.* Praha, Grada, 2007, 368s., ISBN 978-80-247-2240-5
6. KOZÁKOVÁ, R., JAROŠOVÁ, D. 2010. *Metody hodnocení stavu výživy seniorů* [online]. © 2010[cit. 2015-05-02]. Dostupné z:<http://www.medicinapropraxi.cz/pdfs/med/2010/08/12.pdf>
7. LUKŠOVÁ, H., VRUBLOVÁ, M. 2012. *Poruchy příjmu potravy u seniorů ve vztahu k ošetrovateľskej diagnostice NANDA International* [online]. © 2012cit. 2015-05-02]. Dostupné z: <http://www.osetrovatelstvo.eu/archiv/2012-rocnik-2/cislo-2/poruchy-prijmu-potravy-u-senioru-ve-vztahu-k-osetrovateľskej-diagnostice-nanda-international>
8. SVAČINA, Š., MULLEROVÁ, D., BRETŠNAJDROVÁ, A. 2012. *Dietologie pro lékaře, farmaceuty, zdravotní sestry a nutriční terapeuty.* Praha, Triton, 2012, 331s.,ISBN 978-80-7387-347-9
9. TOPINKOVÁ, E. 2005. *Geriatríe pro praxi.* Praha : Galen, 2005. 270 s.ISBN 80-7262-365
10. VOLEKOVÁ, M., ŠATNÍK, V. 2008. *Manuál klinickej výživy.* Martin, Osveta, 2008,95s., ISBN 978-80-8063-274-8

Božena Iglarová

Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, Námestie 1. mája č. 1,
Bratislava, Slovakia
E-mail: iglarova@gmail.com

Komunikácia a jej význam pri riešení sociálno – patologických javov / *Communication and its importance in addressing socio - pathological phenomena*

Abstract

Word as a basis of communication is one of the important tools of social work through which to receive and impart information and ideas of interaction between people. Communication plays an irreplaceable role in human life, but also the whole society. The exchange of information, ideas, opinions, feelings between people through shared cognition system of symbols and meanings content. Communication, whether formal or informal social worker helps in dealing with social situations, but also social - pathological phenomena.

Keywords: social work, communication, social - pathological phenomena, drug addiction, social worker, social client.

MOTTO

„Pane, nie som hoden, aby si vošiel pod moju strechu, ale povedz iba slovo a duša mi ozdravie“ (Obrad prijímania).

Spoločnosť, v ktorej žijeme, môžeme charakterizovať veľkou dynamikou vývoja, ktorá pôsobí na jednotlivca ale i na spoločnosť. Spoločnosť ako celok sa rozvíja na základe dynamiky jednotlivcov. Nie každý jednotlivec však dokáže zvládnuť všetky požiadavky súčasnej doby, či už z osobných alebo osobnostných dôvodov.

Podľa Hroncovej (2004) spoločnosť začína venovať širšiu pozornosť sociálnej patológii v 40. rokoch 19. storočia. Sociológia ako veda, ktorá sa týmto zaoberá, skúma javy, ktoré sa vyskytujú v spoločnosti. Na javy pozeráme, či v spoločnosti sú štandardné, a teda spoločnosť ich považuje za zaužívanú formu správania, alebo sú neštandardné. Tieto javy môžeme popísať ako odklon od požadovaných noriem správania sa spoločnosti. Odklon od štandardného správania sa v spoloč-

nosti považuje za deviantné správanie, pričom nás zaujíma nielen to ako sa človek správa, ale i prečo sa takto správa, čiže príčina vzniku takéhoto správania. Každá spoločnosť si vytvára určité normy správania sa, ktoré sú pre spoločnosť typické.

Keller (2005) považuje za základné existenčné problémy akejkolvek ľudskej spoločnosti riešenie ľudských problémov formou ľudskej kultúry špecifickým ľudským spôsobom kultúrneho jednanja, ktoré vyrastá z jeho biologických predispozícií. Schopnosť vytvárať systém kultúry sa rozvinul iba u človeka a stal sa spoľahlivým rozlišovacím znakom ľudskej rasy oproti ostatným živočíšnym druhom.

Významnú úlohu pri vývoji ľudskej kultúry zohráva komunikácia. Za komunikáciu sa považuje proces vzájomnej výmeny informácií medzi dvoma alebo viacerými účastníkmi. Takáto výmena v sebe zahŕňa vzťahovú rovinnu, to znamená sociálny kontakt medzi aktérmi, a obsahovú rovinnu, čiže prenesenie určitého obsahu komunikácie, ktorý môže mať na prijímateľa alebo prijímateľov dopad na ich zmenu správania, konania, myslenia, rozhodovania a podobne, alebo môže byť len prenosom, ktorý prijímateľa neovplyvní v súčasnosti, ale ho môže ovplyvniť v budúcnosti, alebo nemusí vyvolať akúkoľvek okamžitú reakciu, môže však byť uchovaný obsah v pamäti prijímateľa a i keď sa môže zdať že tento obsah prijímateľ vedome nemusí spracovať, nevieme povedať či s týmto obsahom nebude pracovať jeho podvedomie. Ľudská spoločnosť má podstatné prvky v tom že vytvára:

- „• schopnosť symbolickej komunikácie;
- schopnosť inštitucionalizovaného konania;
- schopnosť vytvárania legitímnej štruktúry organizovanej moci.“ (Keller, 2005)

Schopnosti symbolickej komunikácie sa učíme od narodenia a táto schopnosť nám umožňuje rozvíjať sa po mentálnej, ale i sociálnej stránke.

Schopnosť inštitucionalizovaného konania sa rozvíja postupne podľa toho v akej spoločnosti sa pohybujeme a aké normy spoločnosti musíme dodržiavať. Ide o to, čo sa od nás očakáva a týmto očakávaniam prispôsobujeme aj formu našej komunikácie. Významnú úlohu tu zohrávajú spoločenské role, v ktorých sa nachádzame.

Podľa Kellera ide o:

- „• role pripísané (pohlavie, vek, národnosť, zdedený majetok);
- role získané (prestíž, nezdedené privilégia);
- role vnútené (vojenská služba, nezamestnanosť). (Keller, 2005)

Pri každej z týchto rolí sa vytvárajú určité modely komunikácie, ktoré môžu byť na základe prijatia role, alebo konfliktu medzi rolami, pričom v komunikácii sa používajú buď prijaté sociálne normy, neprijaté sociálne normy, alebo sa vytvárajú nové sociálne normy.

Ondrejkovič považuje tieto sociálne normy za pravidlá pre vedomé sociálne konanie a predpisy pre sociálne konanie a očakávané správanie. Sociálne správanie delí na:

- „1. normokonformné (konformné) sociálne správanie, ktoré je v súlade s normami spoločnosti;
2. nonkonformné, nápadné, provokujúce sociálne správanie, ktoré je ešte v rámci tolerančného limitu;
3. deviantné:
  - disociálne,
  - asociálne a antisociálne,
  - delikventné,
  - kriminálne.“ (Ondrejkovič, 2000)

Ak sa na toto delenie pozrieme z pohľadu komunikácie mohli by sme povedať, že človek s konformným sociálnym správaním vo svojej komunikácii používa také výrazové prostriedky, ktoré sú v súlade so spoločenskými normami. Pri nonkonformnom správaní je komunikácia nápadná, pre niekoho až poburujúca, avšak v spoločnosti ticho tolerovaná, napr. používanie vulgarizmov, používanie nevhodných slovných výrazov a podobne. Deviácia a kriminalita ako odchýlka od štandardizovaného sociálneho správania sa prejavuje aj v komunikácii devianta alebo kriminálnika.

Oravcová (2007) zdôrazňuje, že každá kultúra má vlastný systém znakov, ktorý zahŕňa nielen jazyk (slová), ale tiež nejazykové znaky (mimika, gestika, prejavy tela a pod.), a spôsoby správania ako prostriedky dorozumievania sú kultúrne odlišné.

V spoločnosti, ako rôznorodej štruktúre vzájomne komunikujúcich ľudí na rôznych úrovniach tejto vzájomnej interakcie, sa vytvárajú rôzne modely sociálnej komunikácie, ktoré sú svojím spôsobom medzné:

- Interakčné poňatie chápe komunikáciu ako „ping-pong“. Loptička je chvíľu na jednej strane, chvíľu na druhej strane. Každý je chvíľu hovorcom, chvíľu poslucháčom. Vzájomne sa ovplyvňujú, komunikácia je však pomerne usporiadaná.
- Transakčné poňatie chápe komunikáciu ako zmenu (transakciu), ako zložitú hru. Obaja účastníci sú zároveň hovorcami aj príjemcami. Komunikácia sa často odohráva tak, že obaja hovoria „cez seba“. Nové oznámenie na jednej strane vyvoláva nové oznámenie a reakciu na druhej strane. A tak dookola obsah komunikácie bohatne a rozširuje sa (symbolicky naznačené špirálou). (Zložitejšie modely sociálnej komunikácie, internet)

V reálnom svete možno nájsť príklady komunikačných situácií, ktoré sa viac či menej podobajú jednému alebo druhému modelu. Tiež je možné, že sa komunikačné situácie premenia a chvíľu sa blíži k jednému, chvíľu ku druhému modelu.

Zmeny v rámci komunikácie prebiehajú ako súčasť sociálnej interakcie, to znamená kontaktu ľudí navzájom a seba samého, v závislosti od úrovne na ktorej komunikácia prebieha.

Podľa Gaburu komunikácia prebieha na dvoch úrovniach, a to:

- vedomej (zámerné, uvedoméle vysielania komunikačného signálu);
- nevedomej (mimovoľné vysielanie signálu, ktorý náš komunikačný partner dekódoval). (Gabura J., Gabura P., 2004)

Komunikačná úroveň má vplyv aj na podoby komunikácie, ktorú môžeme rozlišovať na:

- komunikáciu intrapersonálnu – teda komunikáciu so sebou samým prebiehajúcu v našom vnútri;
- komunikáciu interpersonálnu, medziľudskú, ktorá sa uskutočňuje medzi dvoma alebo viacerými jednotlivcami;
- komunikáciu masovú, t.j. sprostredkovanú masmédiami (rozhlas, televízia, tlač, literatúra a pod.) (Oravcová, 2007)

Ak napríklad v rámci interpersonálnej komunikácie nevedome vysielame negatívne signály spoločnosťou neprijateľné, účastník komunikácie nás môže považovať za človeka nonkonformného alebo dokonca deviantného. Takýto halo efekt môže ovplyvniť spôsob komunikácie alebo jej obsah.

Z pohľadu systémového prístupu je komunikácia interpersonálny vzťah medzi odosielateľom a prijímateľom, a to vo forme informatívnej (prenášam údaje), a formatívnej (prenášam myšlienky, pocity, emócie, ktorými mení obsah informácie, formu správania klienta a podobne). Tieto zmeny vykonávame prostredníctvom verbálnej alebo neverbálnej komunikácie, pričom musíme zohľadniť i úroveň prijímateľa tak, aby pochopil prezentovanú informáciu, myšlienku alebo pociť.

VERBÁLNA KOMUNIKÁCIA

Verbálna, čiže lingvistická, inak povedané jazyková komunikácia je založená na vyjadrovaní sa človeka prostredníctvom artikulovanej reči, ktorou sa človek dorozumieva so svojim okolím. (Igliarová, 2006)

Verbálnu komunikáciu môžeme rozdeliť na ústnu alebo písomnú komunikáciu, pričom môže ísť o komunikáciu vertikálnu, to znamená komunikácia prebieha smerom od nadriadeného ku podriadeného, alebo od podriadeného ku nadriadenému, alebo horizontálnu, kedy komunikáciu prebieha medzi účastníkmi, ktorí majú rovnakú pozíciu alebo rovnakú rolu. Za ústnu komunikáciu považujeme predovšetkým rozhovor, skupinovú diskusiu, poradu, telefonický rozhovor alebo komunikáciu inými technickými médiami, ktoré môžu prenášať hovorené alebo písané slovo.

Slovo je vypovedaný obsah myšlienkových pochodov u jedného z účastníkov spoločného kontaktu a spracováva ho i ďalší z účastníkov svojimi vlastnými myšlienkovými pochodmi. Slovom si odovzdávame len myšlienku, informáciu a nie spôsob akým je táto informácia u komunikačného partnera spracovávaná. Keď akceptujeme, že každý človek je individuálnou osobnosťou, musíme akceptovať aj jeho spôsob spracovávania informácií ako individuálny a jedinečný, ktorý okolitým ľuďom nie je známy a vychádza z individuálneho poznania, vedomia, skúseností a prežitkov. (Igliarová, 2006)

Vo verbálnej komunikácii musíme klásť dôraz na výber slov, vetnú skladbu, ako i vizualizáciu a paralingvistické prvky, medzi ktoré patrí zafarbenie hlasu, hlasitosť, frázovanie, emočný náboj, výška hlasu, kvalita reči, rýchlosť reči, rečová chyba, chyby v reči, plynulosť, objem reči a podobne. V interpersonálnej komunikácii je paralingvistickej komunikácii potrebné prikladať veľký význam. Slovo môže pozitívne pôsobiť ale i zraniť prijímateľa.

Písomná komunikácia sa uskutočňuje prostredníctvom písaného slova, obrázku alebo grafu, pričom sa využívajú moderné komunikačné prostriedky. V sociálnej práci ide o veľmi dôležitú formu komunikácie, ktorá nám zabezpečuje nielen prenos informácií, ale aj ich časovú os ktorá zachytáva priebeh vzájomnej komunikácie a môže slúžiť ako podklad v našom rozhodovaní. Z pohľadu sociálnej práce je táto forma komunikácie veľmi dôležitá lebo je presná a dlhodobo archivovaná. Jedinou jej nevýhodou je nemožnosť zachytenie neverbálnej zložky komunikácie. Verbálna komunikácia je ovplyvňovaná aj typológiou osobnosti prijímateľa i odosielateľa informácie (cholerik, sangvinik, flegmatik, melancholik) a je dôležitým nástrojom sociálnej práce. Veľkou výhodou je, že nám umožňuje na základe vzájomnej interakcie v podobe otázok a odpovedí mať okamžitú spätnú väzbu.

Spätná väzba je jednou zo základných zložiek aktívneho sociálneho učenia, ktoré cieľavedome a zámerne vytvára a zdokonaľuje individuálne i sociálne schopnosti a zručnosti. Spätnou väzbou by sme sa mali usilovať konštruktívne rozvíjať to, čo ľudia posúva dopredu, a optimalizuje ich osobný rast. Nie je ľahké vedieť poukázať na silné stránky a vhodnou formou odhaliť aj tie slabé, ktoré by sa mali zmeniť. (Bratská, 2003)

NEVERBÁLNA KOMUNIKÁCIA

Neverbálna interpersonálna komunikácia hrá významnú úlohu v akejkoľvek interakcii medzi komunikujúcimi. Významne dopĺňa verbálny prejav. Neverbálnou komunikáciou môžeme zosilniť alebo zoslabiť verbálnu komunikáciu.

Medzi neverbálne komunikačné prostriedky zaraďujeme také, ktoré nemajú čistú jazykovú podobu, ale v reči sa s nimi ako sprievodným prostriedkom počítajú. V hovorených prejavoch sú to zvukové, čuchové a pohybové prostriedky.

Vo vývoji človeka sa mimoslovné prejavy objavujú skôr ako rečový prejav. Prv než začneme hovoriť, komunikujeme so svojim okolím neverbálne, napríklad plačom, úsmevom a podobne.

Aby bola komunikácia vôbec efektívna a optimálna, mali by byť obidve zložky, verbálna i neverbálna komunikácia, v súlade. Neverbálna komunikácia môže totiž podstatným spôsobom zmeniť obsah verbálnej komunikácie.

Termín neverbálna, mimoslovná komunikácia napovedá, že účastníci komunikácie si informácie vymieňajú inak než slovným spôsobom. Do „rozhovoru“ sú zapojené gestá, výraz tváre, hlas, pohyby, dotyky, zovňajšok atď. (Brindza, 1996)

Podľa Igliarovej (2006) sú v sociálnej práci verbálna aj neverbálna komunikácia veľmi dôležité. Pri spolupráci a nadviazaní vzájomného komunikačného kontaktu je dôležité i to, ako neverbálne komunikuje sociálny pracovník, ale i sociálny klient. Pri odmeranom až nepriateľskom postoji sociálneho pracovníka sa môže klient cítiť ohrozený, zastrasovaný, utláčaný, naopak pri príliš priateľskom až dôvernom prístupe sociálneho pracovníka ku klientovi môže toto považovať klient za zasahovanie do svojej zóny, jej ohrozenie alebo narušenie.

Dôležitá je aj vzdialenosť medzi komunikujúcimi. Touto problematikou sa zaoberá proxemika, ktorá rieši problematiku priblíženia alebo oddialenia medzi komunikujúcimi. Môžeme ju rozdeliť na štyri zóny.

Za intímnu zónu sa považuje vzdialenosť medzi komunikujúcimi do 30 cm. Osobná zóna je zóna medzi priateľmi a jej vzdialenosť je do 45 cm. Ak vedíme úradný rozhovor alebo obchodné jednanie mali by sme využívať oficiálnu zónu, ktorá sa pohybuje od 120 do 160 cm. Pokiaľ pracujeme s väčšou skupinou osôb, napr. besedy, prednášky školenia, mali by sme využívať verejnú zónu, ktorá je od 3,6 m a viac. Avšak mali by sme vždy zabezpečiť aby každý dostatočne a zreteľne počul o čom hovoríme.

Tieto dĺžkové vzdialenosti sú len odporúčacie, vždy je potrebné prispôsobiť priblíženie alebo oddialenie konkrétnej komunikačnej situácii. Musíme si uvedomiť, že aj proxemika má významný vplyv na obsah našej komunikácie a je dôležitá i z dôvodov, aby sme u prijímateľa informácie nevyvolali odmeraný agresívny postoj alebo negatívne reakcie, či už na strane prijímateľa alebo vysielateľa informácie. Taktiež nemôžeme vyvolať u prijímateľa pocit neprimeraného zasahovania a vedenia do jeho postojov a rozhodnutí a nemôžeme vyvolať ani ochranársky postoj, ktorý nemusí byť akceptovaný a prijateľný pre sociálneho klienta.

Mimoriadne veľký význam sa prikladá prvému stretnutiu, na ktorom sa vytvára prvý dojem, obraz o človeku, a to na strane oboch komunikujúcich, a tento môže mať zásadný a dlhodobý vplyv na vzájomnú spoluprácu a komunikáciu.

Vo vzájomnej komunikácii môžu nastať i poruchy, ktoré narušajú komunikáciu a jej priebeh. Tieto poruchy môžu byť na strane odosielateľa, prijímateľa, prostredia v ktorom sa komunikácia odohráva, atmosféry v ktorej komunikácia prebieha, emocionálneho stavu komunikujúcich, vzorcami správania sa komunikujúcich a podobne. (Igliarová, 2006)

Bratská (2003) hovorí o chybách prístupov pri vnímaní a hodnotení ľudí, za ktoré považuje predovšetkým chyby nepresnosti pri vnímaní a interpretovaní vníma-

ných znakov, ako sú halo efekt, vplyv prvého dojmu, súkromná teória osobnosti, efekt miernosti a zhovievavosti, konštatačná chyba, otvorená typológia, figúra na pozadí, stereotypy a predsudky.

Každá z týchto chýb má vplyv na priebeh a výsledok komunikácie. Podľa nášho názoru tu však zohráva veľkú úlohu i úroveň nášho poznania a vedomostí, životné skúsenosti, naučené vzorce správania a chovania sa, ktoré môžu chybné vnímanie pri hodnotení komunikujúceho na jednej i druhej strane výrazne zosilniť, zoslabiť alebo skresliť hodnotenie vzájomne komunikujúcich aktérov.

Pri kontakte s iným človekom vnímame vedome i podvedome nielen cez vypovedané slovo, ale cez mimiku, ktorá nám obrazom tváre vysielá určité signály.

Často sa stretávame medzi ľuďmi s názorom, že veľa informácií prenášajú oči komunikujúcich a ich pohyby, ale i drobné pohyby v okolí úst, obočia a podobne. V rámci vzájomnej komunikácie okamžite zaregistrujeme haptiku, čiže reč podania ruky (bolesť, chlad, tlak), ale i posturólogie čiže reč fyzických postojov, ako je držanie tela pri podaní ruky, pri komunikácii, strnulosť, hybnosť tela, pohyby očí a podobne. Všimame si mimiku, gestá, čiže gestiku, ktoré môžu nahrádzať slová, ale i keneziku, čiže pohyby tela, kývanie, mykanie, vrtenie sa a podobne. Vo vzájomnej komunikácii nás môžu ovplyvniť i chyby reči, intenzita hlasu, melodičnosť hlasu, to znamená paralingvistika. Keďže človek prijíma informácie viacerými zmyslami je dôležitý aj čuchový orgán. Tieto dojmy sa mnohokrát vryvajú do našej mysle podvedome a dotvárajú celkový obraz osoby s ktorou komunikujeme. Preto majú dôležité miesto i v rámci komunikácie.

Ako píše Igljarová (2006) pri komplexnejšom pohľade na komunikáciu musíme brať do úvahy aj ďalšie vplyvy ako sú:

- faktory prostredia – sú to prvky, ktoré majú vplyv na medziludské vzťahy, ale nie sú ich súčasťou (nábytok, architektúra, osvetlenie, pachy, teplota, hluk, stopy predošlej činnosti),
- artefakty – parfum, rúž, príčesky, okuliare a rôzne ozdobné prvky, oblečenie, módné doplnky, farebnosť, zladenosť, vhodnosť oblečenia, čistota oblečenia, celkový dojem a podobne.

Komunikácia medzi dvoma aktérmi teda nie je len odovzdanie a prijatie dát, ako je medzi človekom a strojom, ale je to komplex informácií ktoré sú vnímané alebo odovzdávané medzi komunikujúcimi. V hlasovom prejave medzi komunikujúcimi sa odzrkadľuje ich temperament, inteligencia, rétorické vedomosti, momentálny emocionálny stav a podobne, ale i zámer ich komunikácie, či ide o odovzdanie a prijatie informácie, odovzdanie a vnútenie informácie, manipuláciu alebo akceptovanie a podobne.

V sociálnej práci pri komunikácii s akoukoľvek sociálnou skupinou musíme pracovať na verbálnej i neverbálnej úrovni, pričom vychádzame z našich vedomostí, skúseností a poznatkov.

Veľkým nepriateľom komunikácie je strach, neistota, komplexy a podobne.

Ako Igliarová (2006) uvádza, skúsený sociálny pracovník musí svojou prácou postupne zbúrať tento stav, vytesniť strach klienta tak, aby bol otvorený a pripravený prijímať to, čo mu môže sociálny pracovník poskytnúť. Túto prácu sociálneho pracovníka by sme mohli nazvať búraním bariér. Veľmi závisí od foriem, metód a spôsobov, ako aj od rýchlosti, ktorou je sociálny pracovník schopný tieto bariéry prekonať.

KOMUNIKÁCIA V SOCIÁLNEJ PRÁCI

Nie vždy sme schopní vidieť odlišnosti a to z rôznych dôvodov, niekedy nechceme, nedokážeme alebo nevieme. Aby sme sa v komunikácii nedostávali do určitých stereotypov, je potrebné si informácie ktoré nám poskytol klient overovať a to buď ďalšími súvisiacimi otázkami, alebo pomocou informácií z dokumentov, ktoré nám klient predložil.

I sociálnemu pracovníkovi sa môže stať že v rámci prenosu informácie nedokáže presne zachytiť to čo klient povedal alebo myslel, a to z dôvodu, že to nevie povedať, nedokáže povedať alebo nechce povedať presne. Spôsobuje to spôsob myslenia klienta, ale i myslenia a zovšeobecňovania sociálnym pracovníkom na základe jeho vedomostí, skúseností, kompetencií, praxe, predpísaných postupov a podobne. Informácie od klienta sa v prvom momente môžu javiť inak ako je skutočný obsah poskytnutej informácie, a preto je dôležité takéto informácie si overovať. Treba si uvedomiť, že pravdivosť informácií ktoré nám klient poskytuje je ovplyvňovaná jeho cieľom, čo chce dosiahnuť a teda takéto informácia môže byť nekompletná, čiastočná, zavádzajúca, manipulatívna a podobne.

Jednoznačné tvrdenie klienta sa dá overiť vtedy, ak je konkrétne, napríklad ak sa klienta spýtame či sa u neho vyskytuje niektorý zo sociálno - patologických javov. Jeho odpoveď môže byť áno, nie, čiastočne, pričom áno nie vždy bude áno, a nie nemusí byť absolútna pravda, tak ako aj odpoveď čiastočne je veľmi široká a nejednoznačná, ktorá nám neposkytne dostatok informácie ku tomu, aby sme vedeli ako máme postupovať. Pri položení veľmi širokej otázky sa môže stať, že klienta dostaneme do situácie na ktorú ani nevie kvalifikovane odpovedať. Môže mať pocit akoby sme zrazu hovorili od veci a nerozumeli si. Je veľmi potrebné kladeniu otázok venovať veľkú pozornosť a prispôbiť ich možnostiam, veku a vedomostiam klienta.

Snahou sociálneho pracovníka musí byť maximálne priblíženie sa k objektívnosti posudzovania problému ktorý s klientom riešime a jeho dôkladné pochopenie. Absolútna obojstranná objektívnosť je veľmi ťažká ba priam nemožná, lebo na problém klienta sa pozeráme z rôznych uhlov pohľadu a to čo sa nám môže zdať ako jednoduchý problém môže byť pre klienta neriešiteľná situácia.

Zo strany sociálneho pracovníka môže pri riešení sociálneho problému klienta tiež dôjsť k chybe pri komunikácii. Sociálny pracovník môže mať pocit že problém klienta správne pochopil a pomohol mu ho vyriešiť, avšak zo strany klienta, ak správne neporozumel v rámci komunikácie sociálnemu pracovníkovi, sa

môže stať že je nespokojný ba priam podráždený a nepovažuje svoju sociálnu situáciu za vyriešenú. Takéto nepochopenie závisí aj od očakávaní sociálneho klienta a nenaplnení jeho stanovených cieľov pri riešení konkrétneho sociálneho problému. Nenaplnenie očakávaní môže nastať aj na strane sociálneho pracovníka, keď klient neplní to na čom sa so sociálnym pracovníkom dohodol, čo môže viesť k posunu od maximálneho priblíženia a pochopenia situácie a intervencie na jej odstránení k nezájmu opakovane riešiť sociálny problém klienta pre jeho nespoluprácu.

Komunikácia, ako nástroj dorozumievania sa medzi ľuďmi však sociálnym pracovníkom pomáha pri riešení problémov sociálneho klienta. Preto už na začiatku spoločnej komunikácie je potrebné si zadefinovať očakávania a to na strane klienta, ako i na strane sociálneho pracovníka, a obojstranne sa dohodnúť na pravidlách vzájomnej spolupráce a komunikácie. Čím je zadefinovanie spoločného cieľa presnejšie, tým je ľahšie vyhodnotiť či sa stanovený cieľ naplnil alebo nenaplniť.

Odpočít plnenia cieľov a jeho správne dokomunikovanie dáva možnosť na korekcie stanoveného cieľa v čase, i úlohách ktoré sa majú naplniť. Spoločne jednoznačne a presne stanovený cieľ, ktorý sme si vzájomne dokomunikovali a nevznikol veľký nesúlad medzi našimi očakávaniami, môžeme efektívnejšie, presnejšie a cielenejšie pomôcť klientovi pri riešení jeho sociálneho problému.

Je potrebné si uvedomiť, že hoci sú spracované viaceré teoretické publikácie ako komunikovať so sociálnym klientom 100 percentný, jedno - jednoznačný postup a model nie je možné stanoviť a popísať.

Sociálny pracovník pri svojej práci musí byť erudovaný, asertívny, chápací, počúvajúcí, schopný vyhodnocovať, triediť analyzovať a zhodnocovať všetko čo v komunikácii sociálny klient uviedol, alebo aké dokumenty predložil, a na základe všetkých relevantných informácií postupovať aj v komunikácii so sociálnym klientom.

Vo vzájomnej interakcii sociálneho pracovníka a sociálneho klienta je potrebné správne a efektívne viesť rozhovor aby sa v čo najkratšom čase dosiahol čo najväčší efekt sociálnej práce, a zo vzájomného rozhovoru sa nestal nekonečný príbeh nárekov alebo obviňovaní. V prípade, ak vzniknú v procese komunikácie dezinformácie a sociálny pracovník napríklad zo štúdia dokumentov to vie, treba klienta taktne upozorniť že nehovorí pravdu, alebo hovorí vlastné, skreslené konfabulácie veľmi vzdialené od reality.

Sociálny pracovník, ako sme už vyššie popísali, tiež často zohľadňuje pri komunikácii svoje pocity a emócie, na ktoré vplýva psychický stav sociálneho pracovníka, ale i klienta. Ak je klient nešťastný, smutný, nahnevaný, nemal by sociálny pracovník pripustiť aby sa tak isto správal aj on. Klientovi ktorý plače nepomôže že sociálny pracovník plače s ním a podobne. Sociálny pracovník nemôže svoj pocit opierať o pocit klienta v danom okamžiku, ale je vždy potrebné si uvedomiť,

že musíme svoje pocity a emócie mať pod kontrolou. Ak chceme skutočne zistiť ako sa klient cíti je dobré sa ho na to priamo alebo nepriamo opýtať.

Klient má právo prežívať svoju sociálnu situáciu na jeho pocitovej a emocionálnej úrovni i keď z pohľadu sociálneho pracovníka sa takéto prežívanie môže zdať až prehnané a neopodstatnené.

V komunikácii je potrebné zvážiť aj výber priamej alebo nepriamej otázky na pocity klienta a to napríklad, ak by sme sa spýtali klienta ako sa cíti môžeme dostať odpoveď dobre alebo zle, ale táto odpoveď nemusí byť pre našu prácu a celkové posúdenie situácie dostatočná. Od uzatvoreného klienta nemusíme dostať žiadnu odpoveď. Aj žiadna odpoveď je v komunikácii odpoveďou, pretože nám jednoznačne ukazuje že musíme pre spoluprácu s klientom nájsť inú pre neho príjemnejšiu a akceptovateľnejšiu cestu. Neznamená to hneď, že klient s nami odmieta komunikovať, ale že si musíme klienta najskôr získať a musíme s ním nadviazať skutočný kontakt tak, aby naša spoločná komunikácia neostala na mŕtvom bode. V tejto súvislosti si musíme uvedomiť, že tak ako si sociálny pracovník testuje klienta a hľadá tú správnu formu komunikácie s ním, aj klient si testuje sociálneho pracovníka a hodnotí ho zo svojho uhľa pohľadu a to ešte v situácii, keď sa sociálny pracovník nachádza v jemu známom prostredí a klient je v cudzom prostredí, čo môže byť pre neho ďalšia stresujúca nevýhoda.

Sú však situácie, kedy ani sociálny pracovník, preto že je tiež len človek, nevie zvládnuť veľmi nepriaznivú situáciu klienta. V praxi sa v sociálnej práci stretávame so syndrómom vyhorenia sociálneho pracovníka, ktoré môže mať veľmi veľký dopad i na komunikáciu so sociálnym klientom. Sociálny pracovník má voči klientovi určitú výhodu v tom, že ak nastanú pre neho situácie ktoré nevie zvládnuť, môže sa obrátiť o pomoc ku svojmu kolegovi alebo nadriadenému. „Cieľom by malo byť sledovanie zvyšovanie odbornej úrovne zamestnancov a ich osobný rozvoj.“ (Igliarová, 2015 b) Významnú úlohu v sociálnej práci zastáva aj supervízia.

Podľa Schavela (2010) môžeme supervíziu chápať ako odbornú činnosť, ktorá pôsobí na odstraňovanie psychologických bariér a zvyšovanie individuálnej aktivity. Ide o medziludskú interakciu, ktorej cieľom je zlepšiť schopnosti sociálneho pracovníka tak, aby v konečnom dôsledku sa skvalitnila odborná práca voči klientovi.

Supervízia bráni a pomáha sociálnemu pracovníkovi aby neupadol do stereotypov a prináša mu alternatívne pohľady na riešenie klientovho problému. V rámci komunikácie medzi sociálnym pracovníkom a supervízorom dochádza k lepšiemu pochopeniu problému klienta a tým ku zmene a zvyšovaniu kvality sociálnej práce. Zároveň pôsobí ako prevencia syndrómu vyhorenia. Sociálny pracovník získava väčšiu kontrolu a sebaistotu pri riešení problémov sociálneho klienta. (Schavel, 2013)

KOMUNIKÁCIA AKO NÁSTROJ PRI RIEŠENÍ SOCIÁLNO - PATOLOGICKÝCH JAVOV

Sociálny pracovník pri svojej práci často musí riešiť sociálno - patologické javy, ktoré sa v súčasnej spoločnosti vyskytujú. Ide o javy, ktoré považujeme za asociálne, v spoločnosti považované za porušenie právnych noriem a zvykového práva. Medzi sociálno - patologické javy patrí napríklad drogová závislosť, šikanovanie, týranie (telesné, psychické, emocionálne, ekonomické), zneužívanie (fyzické, sexuálne) násilie, agresivita, problémové správanie, záškoláctvo, delikvencia, kriminalita a ďalšie.

Ondrejkovič za sociálno - patologické javy považuje najmä:

- „• kriminalitu a delikvenciu;
- patologické závislosti (drogová, kultová, hráčska...);
- samovražednosť;
- prostitúciu a pohlavné choroby;
- patológiu rodiny (syndróm CAN, rodové násilie...);
- xenofóbia a rasizmus;
- agresivitu a šikanovanie.“ (Ondrejkovič, 200)

Tak ako sa vyvíja spoločnosť, v spoločnosti sa menia i podmienky, rozširuje sa i oblasť sociálno - patologických javov, ako aj nežiaducich spoločenských javov a sociálnych problémov, medzi ktoré patrí:

- „• chudoba
- nezamestnanosť,
- dopravná nehodovosť a iné odchýlky.“ (Ondrejkovič 2000)

Tieto sociálno - patologické javy a sociálne problémy môžu vznikáť v rodine, v škole, na pracovisku, v skupinách, v spoločnosti a podobne.

Ako uvádza Iglarová „rodina v rámci svojho rodinného prostredia vytvára priestor nielen na pracovné povinnosti, ale i na oddych, utužovanie vzájomných vzťahov a zažívanie pocitu pokoja.“ (Iglarová, 2015 a) Nie vždy ale rodina plní svoje základné funkcie, a práve nefunkčnosť tejto sociálnej skupiny môže byť príčinou vzniku sociálno - patologických javov.

Sociálno - patologické javy, ako i nežiaduce spoločenské javy a sociálne problémy vyvolávajú pri ich riešení potrebu zvládnutia sociálnej komunikácie, ktorá vychádza z rôznorodosti potreby riešenia týchto sociálno - patologických javov. Sociálni pracovníci pracujúci s akoukoľvek sociálnou skupinou alebo jednotlivcom musia prispôbovať svoju komunikáciu sociálno - patologickému problému a nežiaducemu sociálnemu javu, ktorý so skupinou alebo s klientom riešia.

U každého sociálno - patologického problému je komunikácia so skupinou alebo so sociálnym klientom odlišná v závislosti od sociálneho problému, ktorý sa rieši. Sociálny pracovník preto musí byť dostatočne teoreticky i prakticky pripravený

na riešenie konkrétneho sociálno - patologického alebo nežiaduceho spoločenského problému.

Ideálnym riešením, aby sociálno – patologický problém nevznikol, je prevencia. V rámci preventívnej činnosti, ktorá je najlacnejšia, pretože nerieši následky problému, ale mu predchádza, zmyslom komunikácie by malo byť informovanie o negatívnych následkoch sociálnej patológie. Napríklad pri drogovej závislosti je potrebné vysvetliť človeku aký to má dopad na jeho osobu, jeho blízke sociálne prostredie, ale i spoločnosť. Poskytnutie inštrukcií, ako sa drogám vyhnúť a ako sa správne zachovať ak je človek konfrontovaný v spoločnosti s ponukou prijať drogu, je veľmi účinná forma preventívnej komunikácie. U človeka vytvára presvedčenie, že dokáže zložité sociálne situácie riešiť bez drogy alebo bez omamných a psychotropných látok vytvorením si pozitívneho postoja ku životu, k sebe samému, životu v spoločnosti tak, aby pre svoj život a svoju sebarealizáciu nepotreboval drogu ako záchranné koleso alebo pomocnú barličku.

Preventívnu komunikáciu je potrebné prispôbiť veku a vedomostnej úrovni človeka. Prevenciu delíme na primárnu, sekundárnu a terciárnu.

Primárna prevencia by mala pri drogách predchádzať používaniu drog a vzniku drogovej závislosti. V komunikácii sa musíme zamerať na to aby človek drogy nevyhľadával, nekonzumoval a ani v svojej blízkej spoločnosti nepovažoval za samozrejmé. Je potrebné naučiť človeka že droga nie je východisko riešenia problémov.

Sekundárnu prevenciu v súvislosti s drogami uplatňujeme predovšetkým pri včasnom rozpoznaní symptómov závislosti. Prostredníctvom komunikácie motivujeme klienta ku zmene postoja ku drogám a k ochote prijať pomoc, či už ambulantnú alebo ústavnú na zabezpečenie drogovej abstinencie.

V rámci terciárnej prevencie v súvislosti s drogami sa komunikácia zameriava na posilnenie výsledkov liečby a postupné odstraňovanie následkov drogovej závislosti.

Keďže liečba drogovej závislosti je dlhodobá a človek ktorý prepadol drogám sa ľahko stáva náchylný i po absolvovaní odvykacej liečby k opakovanému návratu ku drogám, je potrebné predchádzať recidíve. Mimoriadny význam tu zohráva komunikácia, ktorá môže prebiehať na úrovni jednotlivca, ale i na úrovni podporných skupín.

Ako sme už uviedli presný postup pri komunikácii s drogovým závislým alebo klientom ktorý sa nachádza v sociálno – patologickú situáciu neexistuje. Pri komunikácii s klientom by však sociálny pracovník mal dodržiavať určité postupy správania sa. Ak sa ako sociálny pracovník pripravujeme na stretnutie s drogovým závislým, mal by som si toto stretnutie pripraviť, a to predovšetkým by som si mal dať otázky s kým sa ideme stretnať, ako, s kým ďalším, kedy, kde, o čom a prečo s ním budeme komunikovať.

Prvoradou úlohou sociálneho pracovníka je preštudovať všetky písomné dokumenty a zistiť čo najviac informácií o klientovi tak, aby sme pri komunikácii nemuseli klásť zbytočné otázky ktoré by mohli viesť k redukcii vo vzájomnej komunikácii. V prípade, že nepotrebujeme so sociálnym klientom komunikovať tvárou v tvár, môžeme použiť písomnú komunikáciu (výzvu, úradný list, rozhodnutie a podobne). To znamená musíme sa rozhodnúť ako budeme s klientom komunikovať.

Ak sa s klientom potrebujeme stretnúť osobne, musíme mu to dostatočne včas, presne a jasne oznámiť tak, aby na strane klienta a ani na strane sociálneho pracovníka nevznikli pochybnosti.

O stretnutie nás môže požiadať aj sám klient, ale i v tomto prípade je potrebné dohodnúť termín a obsah stretnutia.

Ako uvádza Bratská (2003) obsahom komunikácie môžu byť žiadosť, prosba, potreba, pranie.

V živote klienta sa i počas riešenia jeho sociálnej situácie veľmi často vyskytujú nepredvídané situácie ktoré si vyžadujú operatívne riešenia. Pokiaľ je to možné mali by sme v prípade takejto situácie vyjsť klientovi v ústrety a termín stretnutia operatívne riešiť.

Po vzájomne dohodnutom termíne vzájomného stretnutia, to znamená kedy, je potrebné si na stretnutie vyčleniť dostatok času tak, aby vzájomná komunikácia prebiehala v pokojnej atmosfére a klient nemal pocit že ho sociálny pracovník chce vybaviť rýchlo a nekompetentne.

Komunikácia, ktorá prebieha v časovej tiesni, môže byť stresujúca pre sociálneho pracovníka, ale i pre klienta. Na druhej strane dĺžku komunikácie musí sociálny pracovník prispôsobiť potrebe klienta, pretože vopred sa nedá presne odhadnúť čas, ktorý klient na komunikáciu potrebuje.

Pri riešení problémov sociálneho klienta nemusí byť účastníkom komunikácie len jeden sociálny pracovník a klient, ale ak si to povaha veci vyžaduje, môžu byť prizvaní i ďalší špecialisti a odborníci, ktorí môžu pomôcť pri riešení sociálneho problému klienta.

V rámci sociálnej práce sa nám môže stať, že i klient môže prísť s ďalšou osobou, ktorú považuje za dôležitú pri riešení jeho problému (právnik, prekladateľ do posunkovej reči, osobný asistent, rodič a podobne).

Ak to povaha veci dovolí sociálny pracovník by mal klientovi umožniť mať pri spoločnom stretnutí aj ďalšiu osobu. Ak povaha veci je veľmi chúlостivá, ku takémuto prizvaniu ďalšieho účastníka komunikácie je potrebný písomný súhlas klienta, aby bola zachovaná ochrana osobných údajov a citlivých informácií.

Dôležitú úlohu pri komunikácii s klientom zohráva priestor (domácnosť, miestnosť alebo kancelária), kde sa komunikácia bude odohrávať. Počas komunikácie

s klientom by mal byť priestor zabezpečený tak, aby ho nerušili vonkajšie vplyvy, nedostatok osvetlenia, hluk, tma, chlad, cudzie osoby, prerušovanie komunikácie častým telefónom a podobne.

Sociálny pracovník, pokiaľ je to možné, by mal vedieť akej problematiky sa bude komunikácia dotýkať. V prípade, že k danej problematike nemá dostatok informácií, mal by mať pripravené okruhy otázok, ktoré klientovi bude pokladať na to, aby sa dostatočne zorientoval v jeho problémovej situácii.

Otázky môžu byť zatvorené alebo otvorené. Žiadna otázka by nemala byť postavená tak aby u klienta vyvolávala pocit strachu, hanby odsudzovania, znevažovania a zraňovania jeho ľudskej dôstojnosti.

Sociálny pracovník nemá právo posudzovať a odsudzovať, nemá právo súdiť, karhať a vynášať rozsudky, jeho úlohou je pochopiť klienta a viesť ho tak, aby sa zorientoval vo svojej sociálnej situácii. Sociálny pracovník ho musí viesť ku tomu, aby vlastným pričinením, svojimi možnosťami a schopnosťami vedel čo najefektívnejšie, najrýchlejšie a zodpovedne riešiť svoju sociálnu situáciu. V prípade, ak je to opodstatnené môže klienta primerane pochváliť aj za menší úspech tak, aby táto pochvala motivovala k ďalšiemu napredovaniu. Pochvala má byť primeraná.

Komunikácia, vyvolaná či už zo strany sociálneho pracovníka, alebo sociálneho klienta, má vždy nejaký dôvod. Otázka prečo je teda otázkou komunikácie o obsahu vzájomnej interakcie.

Sociálny pracovník pri svojej práci musí dbať na vzájomné korektné vzťahy a vyvarovať sa prílišnej sebarealizácie. Vo svojej práci musí vychádzať z Ústavy Slovenskej republiky (Zákon č. 460/1992 Zb.), ktorá definuje nielen základné ľudské práva a slobody, ale i politické práva, práva národnostných menšín a etnických skupín, právo na ochranu životného prostredia a kultúrneho dedičstva a ďalšie. Vo svojej práci nesmie zabudnúť, že podľa Článku 12. ods. (2) Ústavy Slovenskej republiky „základné práva a slobody sa zaručujú na území Slovenskej republiky všetkým bez ohľadu na pohlavie, rasu, farbu pleti, jazyk, vieru a náboženstvo, politické, či iné zmysľanie, národný alebo sociálny pôvod, príslušnosť k národnosti alebo etnickej skupine, majetok, rod alebo iné postavenie. Nikoho nemožno z týchto dôvodov poškodzovať, zvyhodňovať alebo znevýhodňovať.“ (Zákon č. 460/1992 Zb.)

Vo svojej práci sa sociálny pracovník môže oprieť o etický kódex sociálnych pracovníkov, ktorý bol prijatý Asociáciou sociálnych pracovníkov na Slovensku v roku 1997, ako i o Etický kódex sociálneho pracovníka a asistenta sociálnej práce, ktorý bol prijatý zriadením Komory sociálnych pracovníkov a asistentov sociálnej práce v zmysle zákona č. 219/2014 Z.z. o sociálnej práci a podmienkach na výkon niektorých odborných činností v oblasti sociálnej práce a rodiny a o zмене a doplnení niektorých zákonov.

Sociálny pracovník by mal v rámci komunikácie by mal postupovať podľa základných krokov, ktorými sú informovať, počúvať, analyzovať, diskutovať, vyhodnotiť, riešiť a archivovať.

Problémy nevznikajú len tak, vždy majú príčinu a následky. U drogovu závislých je potrebné skúmať predovšetkým spúšťač, alebo sociálnu udalosť, ktorá viedla k používaniu drog a získaniu drogovej závislosti. Ako sme už uviedli, nič sa nedeje len tak. Ráno nevstaneme z postele a sme drogovu závislí. Závislosť je výsledok predchádzajúceho konania človeka. Preto je dôležité v komunikácii zistiť podnet, ktorý ku tomu viedol. Môže to byť z osobných dôvodov, lebo to chce človek vyskúšať, alebo z dôvodu že kričí o pomoc. Taktiež to môže byť z dôvodu že nedokáže zvládať stres alebo chorobu, nevie sa vysporiadať so svojim neúspechom, chce zažiť niečo nové, chce sa ukázať a vyniknúť v skupine, ukázať že niečo znamená a podobne. Musíme teda vedieť či ide o konflikt intropersonálny, čiže v sebe, alebo konflikt interpersonálny, čiže s okolím – rodinou, školou, spoločnosťou.

Ak vieme zistiť čo bolo spúšťačom alebo sociálnou udalosťou, a aký to malo priebeh ku vytvoreniu drogovej závislosti, vieme prispôsobiť komunikáciu s drogovu závislým podmienkam, napr. komunikovať o konfliktoch v rodine a naučiť klienta takéto situácie zvládať a podobne. Sociálneho klienta je potrebné naučiť riešiť svoje problémy v živote inak ako drogami.

Ak riešime problematiku drogovej závislosti, mali by sme vedieť či je klient závislý od mäkkých drog (marihuana, hašiš) alebo od tvrdých drog (extáza, heroín, kokaín, LSD, morfin, pervitín, toluén a podobne), pretože každá z týchto drog vyvoláva iné účinky. Môžu byť stimulačná, halucinogénna alebo môže ísť o psychedelika. Drogy rozdeľujeme na legálne (alkohol, nikotín, lieky) a nelegálne (marihuana, hašiš, pervitín, heroín, extáza).

Mäkké drogy sú považované za bezpečnejšie a riziko závislosti je nižšie (tabak). U tvrdých drog vzniká závislosť rýchlejšie a je komplikovanejšie sa jej zbaviť.

Drogy s tlmiacimi látkami vyvolávajú pasivitu, ospalosť alebo spánok, a veľmi rýchlo vzniká fyzická závislosť. U klienta sa rozvíja abstinčný syndróm, to znamená že si v určitom časovom období musí podať drogu, inak nie je schopný na primeranej úrovni fungovať.

U povzbudzujúcich látok pri ich užití mizne únava, potreba jesť, spať, zvyšuje sa neprimerane aktívita, človek má pocit fyzickej aj duševnej sily, ba až eufórie. U týchto drog vzniká výrazná psychická závislosť.

U halucinogénnych látok sa výrazne mení vedomie, psychika, prežívanie, zvyšuje sa intenzita vnímania priestoru a farieb a človek má halucinácie. Nebezpečenstvo vzniká nepredvídateľnosťou ako pôsobia drogy na konkrétneho jedinca. (Rozdelenie drog)

Ako sme už uviedli, komunikácia je veľmi zložitý proces, ktorý musíme prispôbovať povahe sociálneho problému a momentálnemu stavu klienta.

Úlohou sociálneho pracovníka je neustále zdokonaľovanie komunikačného procesu. Aj z každej chyby sa môžeme poučiť ak spätnou väzbou zistíme, že sme nekomunikovali správne. Musíme poznať svoje bariéry, ktoré môžu narúšať komunikáciu so sociálnym klientom, ale zároveň musíme odhadnúť alebo poznať aj bariéry sociálneho klienta tak, aby sme vedeli s nimi pracovať alebo ich vedeli prekonať. U sociálneho klienta zároveň musíme zabezpečiť pocit istoty a presvedčenia, že mu s jeho problémom chceme a vieme pomôcť. To však neznamená, že budeme príliš priateľský a budeme sa snažiť klásť len pozitívne otázky a čakať len pozitívne odpovede.

S klientom musíme hovoriť otvorene a nesmieme sa báť položiť i nepríjemnú otázku, ktorú však pre celkové posúdenie jeho situácie položiť musíme. V prípade, že jeho odpovedi nerozumieme, je možné ho požiadať aby odpoveď zopakoval, doplnil ju, alebo nám ju vysvetlil. Takú istú možnosť má i sociálny klient v prípade, že nám nerozumel alebo našu odpoveď nepochopil, alebo chce vyjadriť svoj súhlasný alebo nesúhlasný názor či postoj. Pri vzájomnej interakcii nemusia byť ciele komunikácie totožné, to znamená, že by sme mali zistiť aký účel, cieľ a úmysel chce klient dosiahnuť a zároveň by aj sociálny klient mal vedieť o cieľoch a úmysloch sociálneho pracovníka.

Klientovi by sme mali vždy hovoriť pravdu. Sú však aj situácie, kedy musíme zvážiť, či je klient schopný pravdu prijať a vysporiadať sa s ňou hneď alebo postupne, alebo musíme vo výnimočných prípadoch v komunikácii použiť milosrdnú lož.

Slovo je silná zbraň, preto je treba si uvedomiť že obsah slova môže mať pre človeka čiastočne iný obsah a význam, napríklad v ťažkej životnej situácii, kedy sociálny klient veľmi emočne prežíva svoj stav môže byť žart nemiestnou formou komunikácie, ktorá situáciu nezľahčí, nevyrieši, ba skôr naopak stráca sa naša vierohodnosť a profesionalita. Na druhej strane sociálny pracovník musí byť empatický, musí sa vcítiť do prežívania sociálneho klienta s ktorým komunikuje, neznamená to ale že sociálnu situáciu bude prežívať na rovnakej úrovni alebo ešte emotívnejšie ako sociálny klient.

V prípade, že sociálna situácia je tak zložitá a neprímerane zasiahne aj sociálneho pracovníka, ktorý by sám túto situáciu nezvládol, je dobre požiadať o pomoc kolegu – spolupracovníka, nadriadeného alebo iného odborníka, špecialistu, ktorý by pomohol pri komunikácii aj pri veľmi zložitej sociálnej situácii.

Komunikáciu nie je možné vopred na 100 percent naplánovať, pretože sociálny pracovník z nekonečného množstva možných odpovedí na svoju otázku nevie ktorú klient použije, to znamená je potrebné počúvať s porozumením a reagovať v danom momente. Nie vždy sociálny pracovník musí odpovedať okamžite. Nie je hanbou, ak si na odpoveď vyžiada čas, alebo klientovi oznámi že mu na jeho otázku odpovie v písomnej forme, telefonicky, alebo pri ďalšom stretnutí. Takýto postup je treba zvoliť vtedy keď je potrebná hlbšia analýza a dôkladnejšie posúdenie otázky či sociálnej situácie.

Sociálny pracovník pri komunikácii nie je len prijímateľom a odosielateľom, ale i manažérom komunikácie a to predovšetkým z dôvodu, aby nedošlo ku manipulácii a presadzovaniu si neprimeraných nárokov, výhod, očakávaní a podobne zo strany sociálneho klienta.

Bratská uvádza osem pravidiel dialógu, ktoré by sme vo vzájomnej interakcii so sociálnym klientom mali dodržiavať:

- „1. Tvoj oponent nie je nepriateľom, ale partnerom pri hľadaní pravdy.
2. Snaž sa porozumieť druhému.
3. Tvrdenie bez vecných dôkazov nevydávaj za argument.
4. Neodbiehaj od témy.
5. Nesnaž sa mať za každú cenu posledné slovo.
6. Neznižuj osobnú dôstojnosť klienta.
7. Nezabúdaj, že dialóg vyžaduje disciplínu.
8. Nezamieňaj dialóg s monológom.“ (Bratská, 2003)

S týmito pravidlami môžeme jednoznačne súhlasiť pretože potvrdzujú naše poznatky z praxe.

Podľa Ružičku sociálny pracovník musí pôsobiť na klienta vyrovnane, bez strachu, aby mal klient dojem že situáciu ovláda. Komunikácia v rámci práce s klientom je síce iba jednou z dôležitých dimenzií, ktorá vo vzájomnej interakcii a percepčii vedie k pomoci a pochopeniu účastníkov vzťahov, ale je veľmi dôležitá. (Ružička, 2014)

Komunikácia, ako dôležitý nástroj sociálnej práce pomáha sociálnemu pracovníkovi pri riešení vzniknutých sociálnych a sociálno – patologických problémov. Žijeme v spoločenstve ľudí, vo vzájomných interakciách medzi jednotlivcom, skupinou a spoločnosťou, čo vyvoláva rôzne životné a sociálne situácie, kde komunikácia hrá významnú úlohu. Ak sa naučíme správne komunikovať, spracovať informáciu ktorá nám bola poskytnutá, môžeme aj správne reagovať a vyhýbať sa nedorozumeniam.

Spoločnosť v ktorej žijeme môžeme definovať ako informačnú spoločnosť, to znamená, že je založená na množstve informácií, ktoré prijímame a ktoré nás ovplyvňujú. Každý človek teda musí reagovať na tieto podnety a selektovať prijímané informácie. Preto má komunikácia mimoriadne dôležité a nezastupiteľné miesto v sociálnej práci.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV:

1. Bobek M. – Peniška, P. 2008: *Práce s lidmi*, NC Publishing Brno 2008, 288 s. ISBN 978-80-903858-2-5
2. Bratská, M. 2003: *Prednosti a úskalia komunikácie, alebo ako komunikovať*, Bratislava 2003, 25 s. ISBN 80-7164-353-X
3. Brindza, J. 1996: *Sociálna komunikácia*, UMB Banská Bystrica 1996, 72 s., ISBN 80-88825-95-4

4. Gabura, J. – Gabura, P. 2004: *Sociálna komunikácia*, Občianske združenie Sociálna práca Bratislava 2004, 128 s. ISBN 80-968927-7-0
5. Ghaniová, M. 2009: *Ako opatrovať chorých*, Príroda 2009, 192 s. ISBN 978-80-07-01671-2
6. Heger, V. 2012: *Komunikace ve veřejné správě*, Grada Publishing 2012, 256 s. ISBN 978-80-247-3779-9
7. Hroncová, J. a kol. 2004: *Sociálna patológia*, UMB Banská Bystrica 2004, 191 s., ISBN 80-8055-926-0
8. Igliarová, B. 2006: *Pedagogická a sociálna komunikácia s nezamestnanými*, (Rigorózna práca), Univerzita Mateja Bela Banská Bystrica 2006, 129 s.
9. Igliarová, B. 2015 a: Slovenská rodina a jej poslanie (Slovak family and its role), In: *Sociálno-zdravotnícke spektrum / Social health spectrum*, Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, Bratislava, 2015. ISSN 1339-1577
10. Igliarová, B. 2015 b: Verejná správa na území Slovenskej republiky, In: *Sociálno-zdravotnícke spektrum / Social health spectrum*, Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, Bratislava, 2015. ISSN 1339-1577
11. Ivanovičová, J. 2008: *Sociálna a pedagogická komunikácia v školskej praxi*, PF UKF Nitra 2008, 94 s. ISBN 978-80-969995-1-4
12. Keller, J. 2005: *Úvod do sociologie*, Sociologické nakladatelství Praha 2005, 204 s. ISBN 80-86429-39-3
13. Machalová, M. 2011: *Komunikácia v sociálnej práci*, Prešovská univerzita v Prešove 2011, 77 s. ISBN 978-80-555-0328-8
14. Ondrejko, P. 2000: *Sociálna patológia*, Veda Bratislava 2000, 272 s. ISBN 80-224-0616-3
15. Oravcová, J. 2007: *Kapitoly zo sociálnej psychológie*. Inštitút priemyselnej výchovy Žilina 2007, 130 s. 978-80-8070-643-2
16. Ružička, V. 2014: *Aspekty kvality života seniorov z pohľadu sociálnej práce*, In: *Sociálno-zdravotnícke spektrum*, VŠZaSP sv. Alžbety, n.o. Bratislava 2014, ISSN 1339-1755
17. Schavel, M. - Oláh, M. 2009: *Sociálne poradenstvo*, VŠZaSP sv. Alžbety, n.o. Bratislava, 2009, 232 s. ISBN 80-8068-487-1
18. Schavel, M. a kol. 2010: *Supervízia a jej využitie v sociálnej praxi*, VŠZaSP sv. Alžbety, n.o. Bratislava 2010, 83 s. ISBN 978-80-89271-79-5
19. Schavel, M – Oláh, M. 2012: *Sociálne poradenstvo a komunikácia*, PROHUL. Ján 2012, 218 s. ISBN 978-80-89535-08-8
20. Schavel, M a kol. 2013: *Supervízia v sociálnej práci*, Spoločnosť pre rozvoj sociálnej práce n.o. Bratislava 2013, 207 s. ISBN 978-80-971445-0-0
21. Schavel, M a kol. 2010: *Sociálna prevencia*, VŠZaSP sv. Alžbety, n.o. Bratislava 2010, 145 s. ISBN 978-80-89271-22-1
22. Úlehla, I. 2005: *Umění pomáhat*, Sociologické nakladatelství Praha 2005, 128 s. ISBN 80-86429-36-9
23. Zákon č. 460/1992 Zb. *Ústava Slovenskej republiky*, Zbierka zákonov č. 460/1992, Čiastka 92;
24. Zákon č. 219/2014 Z.z. o *sociálnej práci a o podmienkach na výkon niektorých odborných činností v oblasti sociálnych vecí a rodiny a o zmene a doplnení niektorých zákonov*, Zbierka zákonov č. 219/2014, Čiastka 72
25. Zložitejšie modely sociálnej komunikácie, [dostupné 30.12.2015] <https://managementmania.com/sk/zlozitejsie-modely-socialnej-komunikacie>
26. Rozdelenie drog, [dostupné 30.12.2015] <http://www.substitutna-liecba.sk/rozdelenie-drog>

Lujza Koldeová

Katedra pedagogiky a sociálnej pedagogiky
Pedagogická fakulta UK, Bratislava, Slovakia
E-mail: koldeova@fedu.uniba.sk

Hodnotová orientácia a morálne postoje adolescentov v Slovenskej republike a Nemeckej spolkovej republike / *Value orientation and moral attitudes of adolescents in the Slovak republic and the Federal republic of Germany*

Abstract

The paper deals with the issue of value orientation of today's adolescents from theoretical and empirical point of view. It presents the basic theoretical fundamentals of values in education. The aim is to highlight the value orientation of adolescent youth in the context of the educational environment in the Slovak Republic and the Federal Republic of Germany. In this context, we present and compare selected determinants shaping adolescents' value orientations obtained on the basis of empirical research findings.

Keywords: value; importance of values; values typology; value orientation; adolescents.

V dnešnej modernej spoločnosti prevláda výrazný pluralizmus hodnôt, spomína sa kríza hodnôt, dochádza k premenám hodnotových systémov s preferenciou materiálnych hodnôt a konzumného, hedonistického spôsobu života. V týchto súvislostiach sa dostáva stále viac do popredia výchova k hodnotám a zdôrazňuje sa význam formovania hodnotovej orientácie detí a mládeže.

Hodnoty vyjadrujú to, na čo sa človek v súlade so svojou koncepciou zmyslu života orientuje, čo považuje za dôležité a významné, čo ho motivuje. Hodnoty nie sú len to, čo je k životu nutné, potrebné a užitočné, ale aj to, čo si človek váži, obdivuje, ctí, miluje, čo mu je blízke.“ (Kučerová, 1996) Hodnoty predstavujú základné vnútorné postoje človeka k svetu, sú vyjadrené vo forme uprednostňovania istej činnosti alebo istého predmetu pred iným. (Standop, 2005)

V širšom zmysle sa hodnota vymedzuje ako „špecifická vlastnosť všetkých spoločenských a prírodných javov, v ktorých sa prejavuje ich pozitívny alebo negatívny význam pre človeka.“ (Boroš, 1996, s.257) Hodnoty v užšom slova zmysle predstavujú základné kultúrne kategórie, ktoré zodpovedajú vyšším tendenciám, normám a ideálom, hlavne sociálnym, mravným a estetickým. (Kučerová, 1996)

V pedagogike chápeme hodnotu ako subjektívne ocenenie alebo mieru dôležitosti, ktorú človek prisudzuje určitým veciam, javom, symbolom alebo iným ľuďom. Niektoré hodnoty sú uznávané celými skupinami alebo celou spoločnosťou. Existujú hodnoty, hlavne morálne, ktoré majú absolútnu trvalú platnosť, iné hodnoty sú premenlivé a majú len krátkodobé trvanie. Z pedagogického hľadiska je veľmi dôležitou skutočnosťou to, že človek hodnoty nevníma len z kognitívneho hľadiska, ale výrazne sa tu uplatňuje aj emocionálna naviazanosť na hodnoty. (Masarik, 1995)

Hodnoty ako determinanty správania patria k najdôležitejším faktorom regulujúcim ľudské správanie a konanie a predstavujú hlavné životné princípy formujúce vzťahy človeka k rozmanitým stránkam života, k svetu, k ľuďom, vzťahom, veciam apod. Ovpływujú celkový prístup človeka k svetu, jeho správanie a sú zamerané na budúcnosť. Z hľadiska významu pre ľudskú existenciu majú hodnoty trvalý charakter, sú relatívne stabilné v každej spoločnosti a pre každého človeka. (Kučerová, 1996)

HODNOTOVÁ ORIENTÁCIA A JEJ FORMOVANIE.

Hodnotová orientácia predstavuje súhrn postojov človeka k rôznorodým kvalitám skutočnosti, ktoré pre neho predstavujú významné hodnoty. V tomto zmysle je hodnotová orientácia zameranie človeka na komplexný súbor hodnôt, ktoré sú ovplyvnené jednotlivými postojmi človeka. Hodnotová orientácia predstavuje akýsi „vnútorný kompas“, ktorý zameriava a orientuje správanie človeka istým smerom. Hodnoty tu predstavujú ideálne spôsoby správania a konania a umožňujú človeku robiť správne rozhodnutia. Hodnotová orientácia sa môže chápať ako komplex uvedomelých vzťahov človeka ku skutočnosti. Tieto vzťahy spoluusmerňujú správanie človeka a v tejto súvislosti determinujú jeho sebariadenie a sebakontrolu. V hodnotovej orientácii človeka je vyjadrená miera významnosti jednotlivých hodnôt pre človeka a ich hierarchické usporiadanie. (Folke, 2001)

Môžeme konštatovať, že hodnotová orientácia je súčasťou interpersonálneho a intrapersonálneho vzťahového rámca každého človeka a výraznou mierou ovplyvňuje vzťahy človeka so sociálnym prostredím i jeho pohľad na seba samého.

HODNOTOVÁ ORIENTÁCIA VO VZŤAHU K POSTOJOM.

Hodnoty a postoje predstavujú dva rôznorodé pojmy, ktoré nie je možné stotožňovať. Postoj znamená tendenciu reagovať kladne alebo záporne na určité osoby a situácie a vyjadruje, ako sa človek správa k sebe samému, k iným ľuďom, k spo-

ločnosti, kultúre, hodnotám a iným stránkam života. Postoje sú východiskom vytvárania hodnotovej orientácie.

Pri formovaní morálnych postojov mladého človeka v súvislosti s jeho hodnotovou orientáciou je potrebné vychádzať z troch zložiek morálnych postojov:

1. **Kognitívna zložka.** Tvoria ju názory človeka na istý jav alebo skutočnosť. Základom tvorby postojov je pamäť, ktorá uchováva informáciu. Je zrejmé, že ak má človek zaujať k niečomu postoj, musí mať o danom jave poznatky, informácie.
2. **Emotívna zložka.** Vzťahuje sa na emócie späté s istým predmetom alebo javom, pričom emócie vyjadrujú dynamiku postojov človeka k istým javom alebo predmetom z hľadiska obľúbenosti alebo neobľúbenosti.
3. **Konatívna zložka.** Prejavuje sa ako pozitívne alebo negatívne zameranie človeka k istému predmetu alebo javu. Postoje majú rôznorodý charakter a význam pre človeka. Môžu byť všeobecnejšie, napríklad postoj k rodine, k práci alebo konkrétnejšie ako postoj kistej situácii. Najvšeobecnejšie postoje, ktoré určujú celý životný štýl človeka, sa nazývajú hodnotovými orientáciami.

Poznáme viaceré klasifikácie hodnotových orientácií. Známa je klasifikácia hodnotových orientácií podľa Sprangera (Smékal, 2007), ktorý rozdelil hodnotové orientácie do šiestich životných foriem:

Teoretický človek. Jeho cieľom je poznanie pravdy, zákonitostí, podstaty sveta. Môže to byť človek, pre ktorého je hlavnou hodnotou v živote poznanie múdrosti, pravdy a získavanie poznatkov. Teoretický typ človeka preferuje získavanie vedomostí, štúdium, samoštúdium apod.

Ekonomický človek. Tento typ človeka uprednostňuje predovšetkým vlastný prospech a zisk. Významnou hodnotou pre neho je všetko to, čo je prospešné jemu alebo jeho blízkym. Preferuje obchodné vzťahy, svet financií apod.

Estetický človek. Zameriava sa na zážitky, estetické dojmy a vyhľadáva príležitosti na estetické sebvýjadrenie. Všetko vníma a posudzuje z hľadiska harmónie a krásna. Tento typ človeka uprednostňuje krásnu literatúru, rád sa pohybuje v umeleckom prostredí, napríklad v múzeu, galérii alebo na koncerte.

Sociálny človek. Zmyslom jeho života je žiť pre druhých ľudí a získať ich priazeň, lásku a priateľstvo. Sociálny typ človeka vyhľadáva spoločnosť druhých ľudí, pretože nevie byť sám a veľmi rád komunikuje. Rád pomáha ľuďom, pričom to isté očakáva aj od nich.

Mocenský človek. Tento typ presadzuje seba, svoje presvedčenie a svoju moc v mene ideálov. Moc dosahuje fyzickým i psychickým násilím, dokonca manipulovaním s ľuďmi, pomocou sociálnych a mravných noriem.

Náboženský človek. Základom jeho života je viera, pričom veľmi intenzívne hľadá zmysel života, bytia, existencie ľudstva. Je to filozofický typ človeka, ktorý rád diskutuje o bytí, živote a jeho zmysle.

Vo vzťahu k hodnotovým orientáciám rozoznávame rôzne **typy postojov** človeka (Klages, 1999):

1. **Globálna rezignácia.** Sebahodnotenie človeka je na nízkej úrovni, človeka stráca životnú perspektívu, ohotu k introspekcii svojej situácie. Dochádza tu k strate a zníženiu sebavedomia, sebaúcty, nárastu existenčnej neistoty, pasivity a obmedzovaniu sociálnych kontaktov.
2. **Neprispôsobivý idealizmus.** Človek prichádza často do konfliktu s okolím, pretože preceňuje význam osobného rozvoja a nedoceňuje význam svojich povinností voči spoločnosti. Typická je snaha emancipovať sa z vplyvu autorít. Myslenie, správanie a konanie je ovplyvnené túžbou po zmene, dobrodružstve, charakteristickou črtou je bezprostrednosť a samostatnosť.
3. **Konvencionalizmus.** Patria sem ľudia, ktorí akceptujú svoje povinnosti bez výhrad, pretože uznávajú poriadok a konvencie pre nich predstavujú najvyššiu hodnotu. Vo vzťahu k sebe, okoliu i spoločnosti sú zdržanliví, prispôsobiví a spokojní. Medzi ich základné charakterové črty patria disciplinovanosť, pracovitosť, skromnosť, zmysel pre poriadok a povinnosť.
4. **Povinnosť a sebarealizácia.** Tieto hodnoty predstavujú najvyššie hodnoty pre ľudí, ktorí aktívne a iniciatívne pristupujú k plneniu svojich povinností, pričom plne uplatňujú svoje schopnosti, aby dosiahli vysoký pracovný výkon.

Človek potrebuje vo svojom živote hodnoty, pretože mu poskytujú existenciálnu pohodu a príjemnosť. Hodnotová orientácia sa formuje v priebehu života dlhodobým pôsobením vnútorných dispozícií v samotnom človeku a tiež vplyvom vonkajších faktorov. V súlade alebo v protiklade k týmto vplyvom sa formuje hodnotová orientácia človeka, ktorá je základom tvorby jeho hodnotového systému. (Kučerová, 1996)

Významným zdrojom determinácie hodnotovej orientácie sú predovšetkým osobné skúsenosti človeka v úzkom prepojení na jeho životné preferencie. Osobnosť človeka a jeho rozhodnutia predstavujú základné kritériá tvorby jeho hodnotovej orientácie, hoci človek je do istej miery ovplyvňovaný aj sociálnym prostredím. Súčasné výchovné trendy kladú na popredné miesto význam uvedomelej interiorizácie vonkajších pôsobení so základom vo vlastných rozhodnutiach človeka.

Vzhľadom na existenciu rozsiahlej škály kategorizácie hodnôt a hodnotových orientácií je v rámci výchovného procesu nutné pôsobiť na deti a mládež tak, aby si vlastným poznaním osvojovali predovšetkým všeľudské, spoločensky žiadúce hodnoty.

EMPIRICKÝ VÝSKUM

Empirický výskum so zameraním na hodnoty a hodnotovú orientáciu adolescentov sme uskutočnili v priebehu rokov 2003 až 2008. Výskum sme zrealizovali v dvoch krajinách – v Slovenskej republike (SR) a v Nemeckej spolkovej republike (NSR).

Výskumným zámerom bolo porovnať vybrané aspekty problematiky hodnotových orientácií u adolescentov v Slovenskej republike (SR) a Nemeckej spolkovej republike (NSR). Pre tieto dve krajiny sme sa rozhodli z dôvodu odlišných socioekonomických podmienok života, ako aj istých rozdielov v životnom štýle.

CIELE VÝSKUMU

V tomto kontexte sme si stanovili nasledovné ciele:

- Spoznať, ktoré hodnoty predstavujú pre adolescentov ideály.
- Zistiť, akým hodnotám pripisujú adolescenti vo svojom živote najvyššiu prioritu.
- Zistiť preferenciu hodnôt u adolescentov z hľadiska vyvolania priaznivého dojmu a porovnať ju s predstavou o ideálnych hodnotách.
- Poukázať na podobné a odlišné znaky v hodnotovej orientácii adolescentov zo Slovenskej republiky v porovnaní s Nemeckou spolkovou republikou.

HYPOTÉZY VÝSKUMU

Vo výskume sme si stanovili nasledovné hypotézy:

Hypotéza 1: V oblasti ideálnych hodnotových predstáv prevláda preferencia všeľudských hodnôt nad mravnými hodnotami.

Hypotéza 2: Preferencia materiálnych hodnôt v oblasti vyvolania priaznivého dojmu je vyššia ako v oblasti ideálnych hodnotových predstáv.

Hypotéza 3: Respondenti preferujú v oblasti skutočného života viac materiálne hodnoty ako mravné hodnoty.

METÓDY A METODIKA VÝSKUMU

Výskum bol orientovaný kvantitatívne. Pri jeho **realizácii** sme použili **metódu posudzovacích škál** zameranú na hodnoty a hodnotové preferencie respondentov. Zvolili sme numerickú formu posudzovacej intervalovej škály. Posudzovacia škála obsahovala úvodné informácie, spôsoby vyplňovania a konkrétne hodnoty. Výber jednotlivých hodnôt použitých v škále sme zostavili z najfrekvencovanejších hodnôt získaných v predvýskume, pričom v posudzovacej škále sme ich náhodne zoradili. Jednotlivé hodnoty sme skúmali v troch okruhoch, pričom sme vychádzali z Morrisových „13 životných ciest“. (Boroš, 1996) Každý okruh obsahoval súbor tých istých hodnôt, pričom nás zaujímal pohľad respondentov na dané hodnoty z rôznych hľadísk.

Jednotlivé okruhy boli nasledovné:

1. okruh: Hodnoty ako ideály
2. okruh: Hodnoty charakterizujúce reálny život
3. okruh: Hodnoty na vyvolanie priaznivého dojmu

Analýzu odpovedí a spracovanie výsledkov sme realizovali a vyhodnotili metódou percentuálneho vyhodnotenia frekvencie výskytu a využili sme i koeficienty, na základe ktorých sme určili poradie významnosti hodnôt. Jednotlivým hodnotám sme priradili koeficienty podľa významnosti a vyrátali sme priemerné hodnoty za všetkých respondentov a pre všetky škály, čo nám umožnilo ich vzájomne porovnať. Pri vyhodnocovaní škál sme jednotlivým hodnotám priradili nasledovné koeficienty:

- 1 = veľmi významné - koeficient 5,
- 2 = významné - koeficient 4,
- 3 = sčasti významné – koeficient 3,
- 4 = málo významné – koeficient 2,
- 5 = nevýznamné – koeficient 1.

Kategorizáciu hodnôt pri vyhodnotení sme uskutočnili nasledovne:

- a) **Všeľudské hodnoty:** zdravie, láska, rodina, viera v dobro.
- b) **Mravné hodnoty:** charakternosť, pomoc iným, čestnosť, slušnosť, pracovitosť.
- c) **Intelektuálne hodnoty:** vzdelanie, múdrosť.
- d) **Spoločenské hodnoty:** úspech v povolání, spoločenské uznanie, záujmy.
- e) **Materiálne hodnoty:** peniaze, majetok, dom, auto, oblečenie.
- f) **Sociálne hodnoty:** priateľstvo, spravodlivosť, úcta k ľuďom, zodpovednosť.

CHARAKTERISTIKA VÝSKUMNEJ VZORKY

Základný súbor nášho výskumu tvorili študenti v adolescentnom veku navštevujúci rôzne druhy stredných škôl v Slovenskej republike (okres Nitra, Levice a Kežmarok) a v Nemeckej spolkovej republike (okres Freiburg) a ich rodičia. Výber výskumnej vzorky sme realizovali kombináciou zámerného a dostupného výberu.

Druh školy	SR		NSR	
	n	%	n	%
Gymnázium	80	42,1	28	23,3
SOŠ/Reálna škola	56	29,5	48	40
SOU/Hlavná škola	54	28,4	44	36,7
spolu	190	100	120	100

Tabuľka č.1 Počet študentov

Výskum v oboch krajinách sme realizovali na všetkých druhoch stredných škôl v danej krajine. Výskumnú vzorku tvorilo celkovo 310 respondentov – študentov. Naš výskumný súbor tvorilo 190 študentov zo Slovenskej republiky a 120 študentov z Nemeckej spolkovej republiky. SR mala zastúpenie respondentov jednotlivých škôl nasledovné: zo 190 respondentov bolo 42,1% študentov gymnázia, 29,5% študentov SOŠ a 28,4% študentov SOU. Respondenti z NSR podľa druhov

strednej školy mali nasledovné zastúpenie: 23,3% študentov gymnázia, 40% študentov Realschule a 36,7% z Hauptschule.

Pozn.: Výskum bol realizovaný v období, kedy SOU (stredné odborné učilištia) v SR boli samostatným druhom stredných škôl.

Pohlavie študentov	SR		NSR	
	n	%	n	%
dievčatá	103	54,2	69	57,5
chlapci	87	45,8	51	42,5
Spolu	190	100	120	100

Tabuľka č.2 Pohlavie študentov

Výskumnú vzorku tvorilo 190 študentov zo Slovenska, z toho bolo 54,2% dievčat a 45,8% chlapcov. Študentov z Nemecka bolo v našom výskumnom súbore 120, pričom dievčat bolo 57,5% pri porovnaní s chlapcami, ktorých bolo 42,5%.

Vek študentov	SR		NSR	
	n	%	n	%
15 rokov	66	34,7	35	29,2
16 rokov	52	27,4	48	40
17 rokov	39	20,5	25	20,8
18 rokov	23	12,1	10	8,3
19 a viac rokov	10	5,3	2	1,7
Spolu	190	100	120	100

Tabuľka č.3 Vek študentov

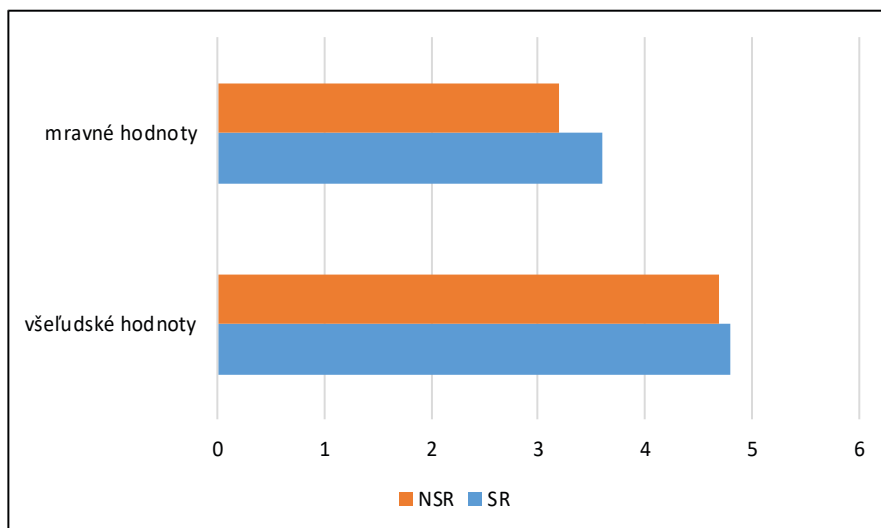
Najväčšie zastúpenie spomedzi 190 slovenských študentov tvorili študenti vo veku 15 rokov- 34,7%, o niečo menej 27,4% bolo 16-ročných študentov, 20,5% respondentov uviedlo vek 17 rokov, 12,1% je 18-ročných a 5,3% má 19 alebo viac rokov.

Z nemeckých študentov bolo najviac, až 40%, 16-ročných, 29,2% malo 15 rokov a 20,8% uviedlo vek 17 rokov. 8,3% respondentov bolo 18 ročných a najmenej len 1,7% dosiahlo 19 a viac rokov.

VÝSLEDKY EMPIRICKÉHO VÝSKUMU

Hypotéza 1: V oblasti ideálnych hodnotových predstáv prevláda preferencia všeľudských hodnôt nad mravnými hodnotami.

Hypotéza sa potvrdila.

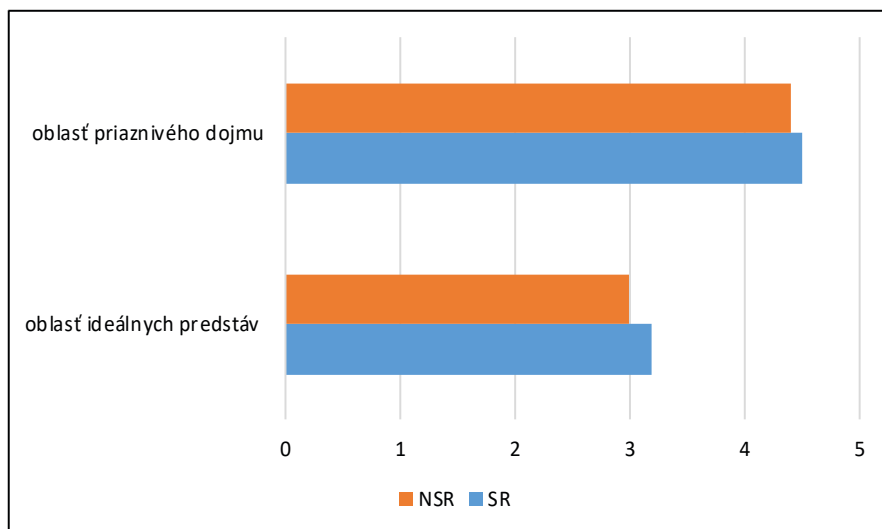
Graf 1 Preferované hodnoty v oblasti ideálnych predstáv

Na prvom mieste v oboch skúmaných krajinách sa umiestnili všeľudské hodnoty – zdravie, láska, priateľstvo a rodina s koeficientom 4,8 v SR a 4,7 v NSR. Prevláda tu veľmi silná zhoda názorov respondentov z oboch zúčastnených krajín. Spomedzi týchto hodnôt má centrálnu postavenie a na prvom mieste sa umiestnila hodnota lásky a priateľstva ako v SR, tak aj v NSR, čím ju možno zaradiť medzi veľmi významné hodnoty.

Mravné hodnoty sa zaradili s dosiahnutým koeficientom 3,6 v SR a 3,2 v NSR na stredné pozície v hodnotovom systéme mladých ľudí, pričom sme však zistili isté rozdiely medzi týmito krajinami. Slovenskí respondenti preferujú mravné hodnoty na rozdiel od nemeckých respondentov, ktorí uprednostnili pred mravnými hodnotami spoločenské hodnoty. Zaujímavým zistením je tiež skutočnosť, že respondenti zo SR prisúdili spoločenskej kariére až posledné miesto v ich hodnotovom systéme, čím ich zaradili k málo významným hodnotám pre ich život.

Hypotéza 2: Preferencia materiálnych hodnôt v oblasti vyvolania priaznivého dojmu je vyššia ako v oblasti ideálnych hodnotových predstáv.

Hypotéza sa potvrdila.

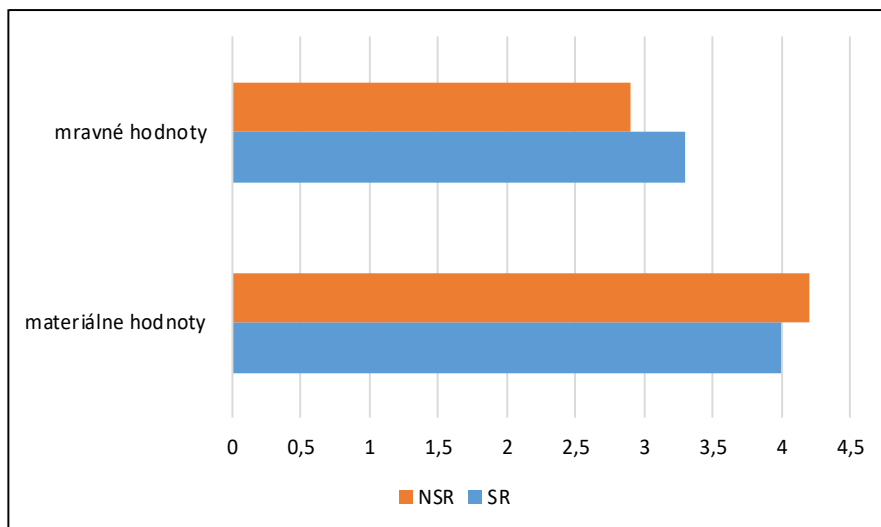
Graf 2 Preferencia materiálnych hodnôt

V ideálnych hodnotových predstavách kladú adolescenti materiálne hodnoty s dosiahnutým koeficientom 3,2 v SR a 3,0 v NSR na stredné pozície v rámci ich hodnotovej orientácie. Z tohto hľadiska predstavujú materiálne hodnoty pre adolescentov hodnoty strednej významnosti. Materiálne hodnoty z hľadiska vyvolania priaznivého dojmu by uprednostnili adolescenti s dosiahnutými koeficientami 4,5 v SR a 4,4 v NSR, predstavujú pre nich hodnoty vysokej významnosti.

Preferovanie majetku, dobrého ekonomického zabezpečenia, financií charakterizujú súčasnosť mnohých, nielen mladých, ľudí. Častokrát ich nevhodným spôsobom ovplyvňuje reklama, negatívne príklady, konzumný spôsob života. Usudzujeme, že to môže byť spôsobené aj súčasnou ekonomickou situáciou a sociálnymi neistotami.

Hypotéza 3: Respondenti preferujú v skutočnom živote viac materiálne hodnoty ako mravné hodnoty.

Hypotéza sa potvrdila.

Graf 3 Materiálne hodnoty v porovnaní s mravnými hodnotami

V oblasti skutočného života uviedli respondenti z oboch krajín preferenciu materiálnych hodnôt s koeficientom 4,0 na Slovensku a 4,2 v Nemecku, t.z. zaradili ich medzi významné hodnoty. Mravné hodnoty reprezentované hodnotami ako úprimnosť, dobré medziludské vzťahy, charakternosť sa umiestnili s koeficientom 3,3 na stredných pozíciách v poradí významnosti na Slovensku, v Nemecku dosiahli ešte nižší koeficient 2,9, čo predstavuje nevýznamné pozície.

Byť finančne zabezpečený, vlastniť dom, byt, auto, mať značkové oblečenie, najmodernejšiu techniku – tieto hodnoty predstavujú v súčasnosti pre mnohých mladých ľudí dôležité hodnoty. Táto situácia môže byť spôsobená aj túžbou človeka po vlastníctve, majetku, snahou mať dostatok materiálnych vecí. Neraz je to v neprospech dobrých vzťahov medzi ľuďmi, medziludskej komunikácie a záujmu o druhých ľudí.

ZÁVER

Identifikácia dieťaťa s hodnotami sa uskutočňuje cez vzory v správaní rodičov, dieťa tak môže prevziať svoje osobné hodnoty priamo z hodnôt, ktoré určujú štýl rodičovského života a od toho, aké hodnoty rodičia preferujú. Ak sa napríklad rodičia sústreďujú prevažne na materiálne hodnoty, ak odmeňujú dieťa prevažne materiálnymi darmi alebo finančne, zákonite tým bude silne ovplyvnená i hodnotová orientácia dieťaťa.

Hodnoty predstavujú základné životné princípy, ktoré sa podieľajú na utváraní vzťahov človeka k rozmanitým stránkam života. Hodnotová orientácia ovplyvňuje celkový prístup človeka k svetu, jeho sociálne správanie a morálne postoje. Hodnotová orientácia v úzkej nadväznosti na postoje ovplyvňuje interakciu človeka so sociálnym prostredím a s jeho pohľadom na seba samého a predstavuje najvyššiu úroveň dispozičnej hierarchie regulujúcej správanie. (Boroš, 1996)

Význam hodnotovej výchovy pre život človeka je aktuálny práve v súčasnosti vzhľadom na častú preferenciu materiálnych hodnôt v zmysle konzumného a hedonistického spôsobu života. Pri formovaní morálnych postojov detí a mládeže je potrebné sa zamerať na preferenciu všeludských, spoločensky žiaducich hodnôt. Týmto spôsobom možno pomôcť vytvoriť spoločnosť založenú viac na altruistických ako materiálnych hodnotách. (Kučerová, 1996)

Príspevok bol vytvorený ako súčasť projektu KEGA 026UK-4/2015 Morálne postoje detí a dospelých v rodine a škole: aplikovaný výskum a metodický materiál pre učiteľov, výchovných poradcov a koordinátorov prevencie.

POUŽITÁ LITERATÚRA:

1. BLIŽKOVSKÝ, B.: *Systémová pedagogika. Celistvé a otvorené pojetí výchovy a vzdelávání*. Ostrava: Amosium, 1997.
2. BOROŠ, J. 1996. K problematike hodnôt adolescentov (stredoškôľakov a vysokoškôľakov). In *Pedagogická revue*. ISSN 1335-1982, roč. XLVIII, 1996, č. 5-6, s. 257-266.
3. BROŽÍK, V. 2000. *Hodnotové orientácie*. Nitra: UKF, 2000. 140 s. ISBN 80-8050-368-0. BRUGGER, W. 2006. *Filosofický slovník*. Praha: Naše vojsko. 639 s. ISBN: 80-206-0820-6.
4. BUCHER, T. 1984. *Werte im Leben des Menschen*. Bern: Paul Haupt Verlag. 164 s. ISBN 3-258-03372-2.
5. ČAČKA, O. 1997. *Psychologie vrstev duševního dění osobnosti a jejich diagnostika*. Brno: Doplněk. 382 s. ISBN 9788072391073.
6. ENDERLE, G. et al. 1993. *Lexikon der Wirtschaftsethik*. Freiburg: Herder, 1993. 1382 s. ISBN 3-451-22336-8.
7. FOLKE, W.: *Vom Wert der Werte. Die Tauglichkeit des Wertbegriffs als Orientierung gebende Kategorie menschlicher Lebensführung*. Münster: Lit. Verlag, 2001.
8. GRÁC, J. 1997. *Pohľady do psychológie hodnotovej orientácie mládeže*. Bratislava: SPN. 340 s.
9. HUDEČEK, J. 1987. *Hodnotové orientace v motivační sféře osobnosti*. Praha: Academia, 1987. 95 s.
10. KLAGES, L.: *Perspektiven der Lebensphilosophie*. Bonn: Bouvier, 1999. 238 s. ISBN 3-416-02852-X.
11. KUČEROVÁ, S. 1996. *Človek – hodnoty – výchova*. Prešov: Grafotlač. 231 s. ISBN 80-85668-34-3.
12. MASARIK, P. 1995. *Teória školskej a mimoškolskej výchovy*. Nitra: VŠPg. 133 s.
13. PRŮCHA, J. - Walterová, E. - Mareš, J. 1995. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál. 292 s. ISBN 80-7178-029-4.
14. SEVEROVÁ, J. K problému hodnotové orientace dospívajících. Dizertačná práca. Brno, 1986. SMĚKAL, V. *Pozvání do psychologie osobnosti*. Barristel & Principal, 517 s. ISBN 80-8659-865-9.
15. SPOUSTA, V. et al.: *Teoretické základy výchovy ve volném čase: uvod do studia pedagogiky volného času*. Brno: MU, 1997. ISBN 80-210-1007-X.

16. STANDOP, J. 2005. *Werte-Erziehung. Einführung in die wichtigsten Konzepte der Werteerziehung*. Weinheim: Beltz. 157 s. ISBN 3-407-25375-3.
17. VLÁČIL, J. K pojetí hodnot v psychologii a sociologii. In: *Československá psychologie*, roč. 21, 1977, č.1.
18. ZELINA, M. *Stratégie a metody rozvoja osobnosti dieťaťa*. Bratislava: IRIS. 2011. 241 s. ISBN 978-80892-5660-0.
19. ŽILÍNEK, M. 1996. Axiologicko-mravná dimenzia v utváraní identity človeka. In: *Pedagogická revue*, roč. 48, 1996, č.9-10, s.403-414.
20. ŽILÍNEK, M. 1997. *Étos a utváranie mravnej identity osobnosti*. Bratislava: Iris, 1997. 232 s. ISBN 80-88778-60-3.
21. Zákon č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov

Roman Kollár

VŠ ZaSP sv. Alžbety, Bratislava, Slovakia
E-mail: kollar@vssvalzbety.sk

Klasický hasičský výskum Bernarda Berelsona o úlohe novín v živote ich čitateľov / *Classic Fire Bernard Berelson research on the role of newspapers in the lives of their readers*

Abstract

The aim of this article is a presentation of Bernard Berelson's classical firehouse research. Berelson's research reflected the strike of eight major New York newspaper deliverymen and belongs to a category of firehouse projects. The research was conceived as qualitative survey based on intensive interviews with 60 people and the analysis of data led author to describing the role of a newspaper in reader's life.

Keywords: Bernard Berelson, firehouse research, intensive interview, newspaper.

VÝSKUMNÉ AKTIVITY BERNARDA BERELSONA

Meno Bernarda Berelsona (1912-1979) sa v sociologických kruhoch spája najmä s rozvojom výskumu verejnej mienky, komunikačného výskumu a metódy obsahovej analýzy. Berelson sa podieľal na výskumoch „Erie County Study“ (Lazarsfeld, Berelson, Gaudet, 1988) a „Elmira Study“ (Berelson, Lazarsfeld, McPhee, 1986), ktoré sú vo všeobecnosti považované za míľniky v rozvoji techniky panelového výskumu a politickej sociológie. V rokoch 1951-1952 bol prezidentom Americkej asociácie pre výskum verejnej mienky (AAPOR) a v roku 1974 získal ocenenie AAPOR Award (Sills, 1980). Barnie (ako ho familiárne oslovuje David L. Sills) však viedol taktiež aj jeden z dodnes najfascinujúcejších výskumov z oblasti kvalitatívnej analýzy – hasičský výskum reagujúci na štrajk distribútorov newyorských denníkov. Berelsonova výskumná správa nesie názov „Čo znamená pre čitateľa nemať svoje noviny“ a bola publikovaná v tretej ročenke komunikačného výskumu editovanej Paulom F. Lazarsfeldom a Frankom Stantonom.

CHARAKTERISTIKA HASIČSKÉHO VÝSKUMU

Berelsonov výskum patrí do kategórie projektov tzv. hasičských výskumov, ktoré si vyžadujú okamžitú reakciu na vzniknutú situáciu (Noelle-Neumann, 1980). Hasičský výskum „... vychádza z predstavy hasičov, ktorí sedia a popíjajú kávu, no iba do momentu, kedy je vyhlásený poplach – hasiči sa rýchlo kľžu dolu po tyčiach a obliekajú si hasičské kabáty“ (Stockdale, Sood, 1989, s. 13). Pre úspešnú realizáciu hasičského výskumu je nevyhnutné, „... aby dáta boli získané okamžite po udalosti, pokiaľ ľudia majú ešte čerstvo v pamäti svoje zážitky, motívy a významy, ktoré si s udalosťou spájali“ (Jeřábek, 1997, s. 104-105).

Okrem Berelsonovej štúdie sú v sociológii modelovými ukázkami uplatnenia hasičského výskumu práce Hadleyho Cantrila, Hazel Gaudetovej a Herty Herzogovej „Orson Welles Study“ (Cantril, Gaudet, Herzog, 2008) a Roberta Mertona, Marjorie Fiskeovej a Albery Curtisovej „Kate Smith Study“ (Merton, Fiske, Curtis, 2004).

EXPOZÍCIA SITUÁCIE VEDÚCEJ K VZNIKU BERELSONOVHO VÝSKUMU

V sobotu, 30. júna 1945, vstúpili v neskorých popoludňajších hodinách dodávatelia ôsmych najväčších newyorských denníkov do štrajku. Tento trval spolu sedemnášť dní. Počas tohto obdobia bolo možné zakúpiť si dennú tlač iba priamo v budovách jednotlivých redakcií, či získať niektorý z menej známych špecializovaných alebo lokálnych časopisov v niekoľko málo trafikách, no väčšina obyvateľov New Yorku zostala bez svojich obľúbených novin (Berelson, 1949).

Tieto nezvyčajné okolnosti inšpirovali reklamné agentúry, novinové redakcie, pracovníkov rádia a sociálnych vedcov k tomu, aby vykonali výskumy zisťujúce vzťah verejnosti k novinám. Nezávisle na sebe boli realizované (prinajmenšom) tri výskumy. Dva z nich uskutočnili klasickými technikami výskumu verejnej mienky (použitím metódy dotazníkov s uzatvorenými otázkami) Elmo Roper Agency a Fact Finders Associates, Inc. Ich cieľom bolo zistiť, akým spôsobom počas štrajku distribútorov denníkov čitatelia získavajú informácie, do akej miery im ich obľúbené noviny chýbajú, a ktoré ich časti im chýbajú najväčmi (Jeřábek, 1997). Tretí (celkom odlišný) výskum vykonal Ústav aplikovaného sociálneho výskumu Kolumbijskej univerzity pod vedením Bernarda Berelsona.¹

Zatiaľ, čo výskumy Elmo Roper Agency a Fact Finders Associates, Inc. boli organizované ako extenzívne zisťovania, výskum Bernarda Berelsona bol usporiadaný ako intenzívne zisťovanie s cieľom podať odpoveď na otázku, čo pre čitateľa

¹ Ústav aplikovaného sociálneho výskumu (Bureau of Applied Social Research – BASR) bol po Výskumnom centre pre hospodársku psychológiu, Výskumnom stredisku Newarskej univerzity a Princetonskom stredisku pre výskum rozhlasu v poradí štvrtou vedecko-výskumnou inštitúciou založenou Paulom F. Lazarsfeldom. Slávne BASR vzniklo v roku 1945 rozšírením Princetonského strediska pre výskum rozhlasu a sídlilo v najväčšom centre vtedajšieho rozhlasového biznisu – v New Yorku. Zaniklo po Lazarsfeldovej smrti v roku 1977 (Jeřábek, 1997, Zeisel, 1977).

skutočne znamená, keď nemá svoju obľúbenú dennú tlač. Inými slovami, výskum zisťoval, aký význam zohrávajú noviny v živote ich čitateľov (Jeřábek, 1997).

METODOLÓGIA VÝSKUMU

Výskum Ústavu aplikovaného sociálneho výskumu bol koncipovaný ako kvalitatívny výskum založený na hĺbkových rozhovoroch so 60 pravidelnými čitateľmi newyorských denníkov bývajúcimi na Manhattane. Výskumná vzorka bola proporcionálne rozdelená podľa socio-ekonomického statusu respondentov. Výskum sa začal realizovať na konca prvého týždňa štrajku distribútorov novín (Berelson, 1949).

VÝSLEDKY VÝSKUMU

Výsledky výskumu prezentuje Berelson v štyroch kapitolách svojej výskumnej štúdie. V prvej z nich sa sústreďuje na čitateľmi deklarovanú úlohu novín, v druhej predkladá typológiu funkcií novín, v tretej nachádza a pomenúva skutočný význam novín a napokon vo štvrtnej prezentuje niektoré ďalšie poznatky, ktoré vo svojom výskume nadobudol.

ČITATEĽMI DEKLAROVANÁ ÚLOHA NOVÍN

Berelson najskôr zisťoval, akú úlohu zohrávajú noviny v živote Newyorčanov. Za týmto účelom im položil otázku, či podľa nich je alebo nie je dôležité čítať noviny. Prakticky všetci respondenti odpovedali silným „áno“ a pokračovali vysvetlením, že význam novín spočíva predovšetkým v ich informačnom a vzdelávacom poslaní (Berelson, 1949). Intenzívne dotazovanie čitateľov newyorských denníkov priviedlo Berelsona k prvému záveru: „Prakticky každý čitateľ vzdáva hold hodnote novín ako zdroju serióznych informácií o svete“ (Berelson, 1949, s. 114).

Ďalšia analýza však ukázala, že vonkoncom nie všetci opýtaní za týmto účelom skutočne dennú tlač aj používajú. Keď mali totiž spontánne uviesť, prečo im pravidelné čítanie ich obľúbených novín chýba, iba zopár z nich dokázalo menovať nejakú konkrétnu udalosť (napr. vojnu na Ďalekom východe alebo voľby vo Veľkej Británii). V inej časti rozhovoru boli potom respondenti priamo požiadaní, aby uviedli, pokračovanie sledovania ktorej konkrétnej udalosti im štrajk distribútorov newyorských novín znemožnil, no takmer polovica ich nebola schopná uviesť žiadny takýto príbeh alebo udalosť, pričom ostatní menovali skôr senzáčné ako seriózne správy (napr. prípad vraždy Stevensa) (Berelson, 1949).

Paradoxné. Na jednej strane síce takmer všetci respondenti hovorili o vysokej hodnote novín ako zdroji serióznych informácií, no – na strane druhej – iba málo z nich ich noviny za týmto účelom aj fakticky používalo. Čo sa teda ukrýva za touto diskrepanciou? Čo možno nájsť pod povrchom týchto stereotypných (klišé) odpovedí? Čo pre čitateľa skutočne znamená, keď nemá svoje noviny?

TYPOLÓGIA FUNKCIÍ NOVÍN

Na základe vykonaných hĺbkových rozhovorov dospel Berelson k typológii funkcií novín, ktoré plní toto masmédiu v modernej spoločnosti. Zistil, že noviny pre čitateľov predstavujú: zdroj informácií o aktuálnom dianí vo svete, pomôcku pre každodenný život, zdroj oddychu, prostriedok získania sociálnej prestíže a prostriedok sociálneho kontaktu.

a) Noviny ako zdroj informácií o aktuálnom dianí vo svete

Jadro čitateľov novín tvoria ľudia zaujímaví sa o informácie z oblasti aktuálneho diania vo svete. Tento ich záujem o veci verejné sa však nekončí jednoduchým spravodajstvom o najnovších udalostiach. Mnohí ľudia tiež vyhľadávajú rozličné komentáre, interpretácie týchto udalostí a prostredníctvom nich si potom vytvárajú svoj vlastný názor (Berelson, 1949).

b) Noviny ako pomôcka pre každodenný život

Niektorým ľuďom noviny chýbali preto, že ich používali ako pomôcku pre svoj každodenný život. Presne polovica respondentov sa cítila bez svojich obľúbených novín nejakým spôsobom hendikepovaná. Noviny totiž obsahovali informácie o programoch rozhlasových staníc, či kín, najnovšie správy o kurzoch akcií, kurzoch mien a analýzach trhu, no taktiež aj reklamu, recepty, predpoveď počasia a pod. Mnohí čitatelia teda noviny používali ako každodennú pomôcku alebo sprievodcu, a preto im chýbali (Berelson, 1949).

c) Noviny ako prostriedok oddychu

Noviny slúžia i ako prostriedok relaxácie a trávenia voľného času. Prostredníctvom čítania novín sa ľudia dokážu vymaniť zo sveta svojich každodenných starostí a povinností a upriamiť svoju myseľ do „iného sveta“ (Berelson, 1949). Niektorí respondenti sa v tejto súvislosti vyjadrili napríklad nasledovne:

„Keď čítate, Vaša myseľ sa sústreďí na iné veci.“

„S výnimkou háčkovania som po skončení svojej práce nemala čo robiť. Nič nedokáže uvoľniť moju myseľ tak, ako čítanie novín.“

„Vôbec som nevedel, čo mám robiť. Bol som deprimovaný. Nemal som čo čítať a nevedel som, ako mám tráviť svoj voľný čas. Keď sa mi v stredu dostali do rúk noviny, cítil som sa už omnoho lepšie.“

d) Noviny ako prostriedok získania sociálnej prestíže

Časť čitateľov používa noviny z dôvodu prístupu k informáciám o spoločenských udalostiach. Noviny majú svoju konverzačnú hodnotu. Ich čitatelia sa z nich môžu dozvedieť nielen o tom, čo sa stalo, ale taktiež môžu v novinách nájsť aj rozličné komentáre, vysvetlenia a interpretácie týchto udalostí a o nich môžu potom diskutovať spolu so svojimi kolegami. Takéto používanie novín zvyšuje čitateľovu prestíž medzi jeho rovesníkmi (Berelson, 1949). Niektorí respondenti v tomto kontexte napríklad povedali:

„Musíte čítať, aby ste držali krok v konverzácii s inými ľuďmi. Je trápne niečo nevedieť, keď ste v spoločnosti ľudí, ktorí spolu diskutujú o najnovších udalostiach.“

„Nie, že by som sa príliš zaujímal o udalosti vo svete, no nemám rád, keď mi niekto položí nejakú otázku o spoločenskom dianí v našej krajine a ja sa cítim hlúpo a bezvýznamne.“

„Zúrim, úplne zúrim. Nevieť, čo sa vo svete deje a moji kamaráti, ktorí dostávajú noviny, to vedia.“

e) Noviny ako prostriedok sociálneho kontaktu

Noviny obsahujú aj zaujímavé príbehy a klebety zo života významných ľudí. Slúžia ako sprostredkujúci činiteľ sociálneho kontaktu medzi čitateľom a tými-to slávnymi osobnosťami (Berelson, 1949). Respondenti v tejto súvislosti napríklad uviedli:

„Chýbajú mi komentáre Doris Blakeovej (o radách zamilovaným). Keď ich čítate, vytvoríte si svoj vlastný názor na dievčatá i na chlapcov, a to považujem za vzrušujúce. Sú pravdivé ako samotný život... ako každodenný život.“

„Chýbajú mi (moje obľúbené) analýzy spravodajstva a najnovších udalostí, rozhovorov s rozličnými osobnosťami a ich vzťahoch s inými ľuďmi. Je zaujímavé poznať ich reakcie. Keď čítate o ich minulosti, môžete ich omnoho lepšie analyzovať.“

SKUTOČNÝ VÝZNAM NOVÍN

V ďalšej časti potom Berelson identifikuje skutočný význam novín v živote ich čitateľov. Tento podľa autora spočíva v prirodzenom, no nevedomom (iracionálnom) psychologickom záujme ľudí čítať. Berelson vysvetľuje, že „čítanie samo o sebe, bez ohľadu na obsah, je v mestskom prostredí silne motivovanou činnosťou, ktorá prináša radosť a potešenie“ (Berelson, 1949, s. 122). Tento svoj záver Berelson opäť dokumentuje viacerými výpoveďami respondentov:

„Čítal som všetko, čo sa mi dostalo do ruky – knihy a časopisy.“

„Študoval som si všetky staré časopisy, čo som mal doma.“

„Čítal som všetko, čo bolo okolo mňa a to, čo som nemal príležitosť prečítať doteraz.“

„Vrátil som sa späť k starším časopisom a čítal tie ich časti, ktoré som doteraz zvyčajne preskakoval.“

Čítanie je v americkej spoločnosti a kultúre taktiež úzko spojené s prestížou. Je späté so symbolmi vzdelanosti, dobrej literatúry, seberealizácie, či inteligencie a má svoju vlastnú auru vážnosti a hodnoty, ktorá spôsobuje, že je lepšie čítať niečo (alebo dokonca hocičo) ako nečítať nič (Berelson, 1949). Jeden starší predavač anketárom povedal:

„Život bez novín je omnoho monotónnejší. Nevedel som, čo mám robiť. Zrazu som nevidel žiadnu príležitosť ako tráviť svoj voľný čas.“

Ďalší respondenti prirovnávali svoj vzťah k novinám k obrazom poháru vody, šálky kávy, fajčeniu, či smäde po spravodajstve (Berelson, 1949). Jeden z opýtaných okomentoval svoju situáciu týmito slovami:

„Cítil som sa, ako by mi niekto zobral z ruky cukrík v momente, kedy som si ho práve išiel dať do úst.“

Berelson zakončuje túto časť svojej analýzy nasledovným konštatovaním: „Pri vysvetľovaní toho, prečo ľuďom chýbala ich pravidelná denná tlač, je potrebné začať tézou, že samotný akt čítania poskytuje určité (základné) uspokojenie, a to bez primárneho ohľadu na obsah čítaného textu“ (Berelson, 1949, s. 124).

NIEKTORÉ ĎALŠIE POZNATKY

Spomedzi všetkých druhov tlačných stránok sú noviny najľahšie dosiahnuteľné, sú lacné, možno ich dávkovať postupne, sú vždy po ruke a sú najľahšie stráviteľným zdrojom potešenia z čítania samotného (Berelson, 1949). Výpovede niektorých respondentov ilustrujú neistotu, ktorú počas štrajku čitatelia novín pociťovali:

„Som ako ryba bez vody... Som stratený a nervózny. Hanbím sa priznať si to.“

„Cítim sa byť úplne stratený. Mám rád ten pocit, keď sa dotýkam celého sveta.“

„Cítim sa ako vyvrhnutý a oddelený od zvyšku sveta.“

„Prakticky to znamená izoláciu. Bez našich novín sme úplne stratení.“

Pre iných ľudí je čítanie novín akýmsi zvykom, rituálom, každodennou rutinou. Mnohí ľudia čítajú noviny pri jedení, cestovaní do práce a pod. (Berelson, 1949). Niektorí respondenti napríklad povedali:

„Niečo v mojom živote chýba.“

„Trpím! Naozaj! Nemohol som spať. Noviny mi veľmi chýbajú.“

VÝSKUM PENNA KIMBALLA

V decembri 1958 nastala v New Yorku takmer identická situácia a dodávateľia siedmich najväčších newyorských denníkov vstúpili do štrajku, ktorý trval po dobu devätnástich dní. Túto príležitosť využil Penn Kimball a vykonal výskum, ktorý možno považovať za repliku Berelsonovho zisťovania. Ako výskumnú metódu pritom použil (rovnako ako Berelson) hĺbkové rozhovory so 164 respondentmi (pravidelnými čitateľmi newyorských denníkov). Kimball začal pracovať na svojom výskume v ôsmy deň štrajku vo všetkých piatich mestských častiach New Yorku, zahŕňajúc Long Island a predmestia Connecticutu. Dotazované osoby boli vybrané tak, aby odrážali ekonomické a etnické charakteristiky metropolitnej oblasti (Kimball, 1959).

Kimballov výskum v zásade potvrdil Berelsonove závery (analýza hĺbkových rozhovorov privedla autora k tej istej typológii funkcií novín, i keď k nim pridal ešte dve nové – stimuláciu a povolanie). Jedným z najvýznamnejších zistení tohto

výskumu bol poznamok, že „najvýraznejšou zmenou počas štrajku bola rastúca pozornosť a čas, ktoré respondenti venovali vysielaniu rádia“ (Kimball, 1959, s. 392). Pravidelní čitatelia dennej tlače počas štrajku taktiež častejšie čítali knihy a pozerali televíziu. Autor identifikoval rozdiely medzi mužmi a ženami – mužom chýbalo najmä športové spravodajstvom a ženám reklama a spoločenské rubriky. Kimball svoju výskumnú správu uzatvára tvrdením, že „informácie, tak ako sú prezentované v novinách, majú iné čaro ako informácie prenášané ostatnými médiami“ (Kimball, 1959, s. 398).

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY:

1. BERELSON, B. 1949. What „Missing the Newspaper“ Means. In *Communication Research 1948-1949*. New York : Harper & Brothers, s. 111 – 129.
2. BERELSON, B., LAZARSELD, P. F., MCPHEE, W. N. 1986. *Voting. A Study of Opinion Formation in a Presidential Campaign*. Chicago – London : The University of Chicago Press, 395 s.
3. CANTRIL, H., GAUDET, H., HERZOG, H. 2008. *The Invasion from Mars. A Study in the Psychology of Panic*. New Brunswick – London : Transaction Publishers, 224 s.
4. JEŘÁBEK, H. 1997. *Paul Lazarsfeld a počátky komunikačního výzkumu*. Praha : Karolinum, 183 s.
5. KIMBALL, P. 1959. People Without Papers. In *The Public Opinion Quarterly*, roč. 23, č. 3, s. 389 – 398.
6. LAZARSELD, P. F., BERELSON, B., GAUDET, H. 1965. *The People's Choice. How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign*. New York : Columbia University Press, 178 s.
7. MERTON, R., FISKE, M., CURTIS, A. 2004. *Mass Persuasion. The Social Psychology of a War Bond Drive*. New York : Howard Fertig, 210 s.
8. NOELLE-NEUMANN, E. 1980. The Public Opinion Research Correspondent. In *The Public Opinion Quarterly*, roč. 44, č. 4, s. 585 – 597.
9. SILLS, D. L. 1980. In Memoriam: Bernard Berelson, 1912-1979. In *The Public Opinion Quarterly*, roč. 44, č. 2, s. 274 – 275.
10. STOCKDALE, G. P., SOOD, R. 1989. *Emergency Public Information. A Quick Response Study of Coalinga*. Boulder : Natural Hazard Research and Applications Information Center, 50 s.
11. ZEISEL, H. 1977. In Memoriam: Paul F. Lazarsfeld, 1901-1976. In *The Public Opinion Quarterly*, roč. 40, č. 4, s. 556 – 557.

Ewelina Kurowicka

Uniwersytet Przyrodniczo – Humanistyczny w Siedlcach
E-mail: kurowickaewelina@gmail.com

Wybrane koncepcje pedagogiczne na przełomie XIX i XX wieku / *Selected pedagogical concepts at the turn of the XIX and XX century*

Abstract

Criticism of traditional school contributed to the creation of different directions and concepts in education. The creation of new concepts in pedagogy was a reaction to the idea of Herbart which places the child in the background in the teaching process. The main demands of new schools should take into account the individuality and interests of students and their multilateral education. The pedagogy of the end of the nineteenth century there were individualistic directions of education promoting progressive school. This paper presents selected concepts of raising a child in the late nineteenth and early twentieth century. The study analyzes the effects of education according to the concept Celestine Freinet and Peter Petersen. Also it shows the advantages of the concept of dalton education.

Keywords: education; education; child education.

WPROWADZENIE

Terminem pedagogika nazwać można naukę zajmującą się wychowaniem. Pojęcie to znajduje swoje pochodzenie w greckim wyrazie „paidagogos”. Zatem nauka o wychowaniu – pedagogika – zajmuje się nazywaniem oraz wyjaśnianiem spraw mających związek z praktyką edukacji. Przedmiotem pedagogiki jest wszechstronny rozwój człowieka, nie tylko w okresie szkolnym, ale w ciągu całego życia.

Analiza literatury pedagogicznej pozwala na wyjaśnienie podstawowej terminologii dotyczącej pojęć pedagogiki. Istotne jest zdefiniowanie znaczenia terminu edukacja. Wobec tego edukacją nazywa się ogół oddziaływań, które przyczyniają się do rozwijania, formowania się, a także zmieniania umiejętności życiowych człowieka.¹

¹ B. Milerski, B. Śliwerski (red.), Pedagogika. Leksykon PWN, Warszawa 2000, s. 54.

Niezwykle ważnym zagadnieniem jest wychowanie dziecka. Podążając za S. Kunowskim poprzez wychowanie można rozumieć „wszelkie celowe oddziaływanie ludzi dojrzałych (wychowawców) przede wszystkim na dzieci i młodzież (wychowanków), aby w nich kształtować określone pojęcia, uczucia, postawy, dążenia”.² Podobną definicję wychowania podaje L. Zarzecki – wychowanie to „świadomie organizowana działalność społeczna, oparta na stosunku wychowawczym między wychowankiem a wychowawcą, której celem jest wywoływanie zamierzonych zmian w osobowości wychowanka”.³ Wyróżnia się trzy rodzaje wychowania:

- wychowanie naturalne (dotyczy uczestnictwa w codziennym życiu rodzinnym i społecznym)
- wychowanie celowo zamierzone (związane jest z przygotowaniem młodego człowieka do życia dorosłego, czyli do określonego zawodu)
- wychowanie programowo organizowane w różnych instytucjach zajmujących się wychowaniem (tj. szkoły, uniwersytety).

Natomiast W. Okoń definiuje wychowanie jako „świadome i celowe działanie pedagogiczne zmierzające do osiągnięcia względnie stałych skutków w osobowości wychowanka”.⁴

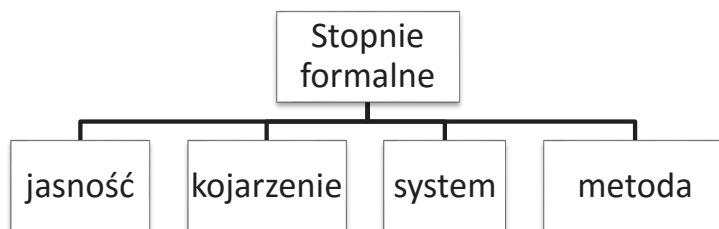
Istnienia myślenia pedagogicznego można doszukiwać się już od dawnych czasów. Jednakże miało ono jedynie charakter filozoficzny czy religijny. Znany pedagog Johan Friedrich Herbart naznaczył pedagogice charakter naukowy. Tego niemieckiego uczonego nazywa się „ojcem pedagogiki naukowej”. Dokonał on odłączenia pedagogiki od filozofii. Twierdził, zaś że pedagogika winna opierać się na etyce filozoficznej określającej cele wychowania, a także na psychologii, która miała dawać środki niezbędne do spełniania tych celów. Na przełomie XVIII oraz XIX wieku w szkolnictwie panował tradycyjny system szkolnictwa.⁵ Polegał on na encyklopedycznym podawaniu uczniom wiedzy, niekoniecznie przydatnej. Tradycyjny system szkolnictwa charakteryzował się między innymi autokratyczną postawą nauczyciela. Herbart określił cztery formalne stopnie nauczania stosowane podczas nauczania przedmiotów szkolnych. Stopnie te określały poszczególne, nieustannie ponawiające się działania nauczyciela w trakcie zajęć lekcyjnych. W takich szkołach zdanie ucznia nie było uwzględniane. Z kolei nauczyciel kierował nauczaniem na podstawie stopni formalnych.

2 S. Kunowski, *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 2004, s. 19.

3 L. Zarzecki, *Teoretyczne podstawy wychowania. Teoria i praktyka w zarysie*, Wyd. Karkonoska Państwowa Szkoła Wyższa, Jelenia Góra 2012, s. 36.

4 W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 1998, s. 319.

5 J. Kujawiński, *Ewolucja szkoły i jej współczesna wizja*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2010, s. 21.

Schemat 1. Stopnie formalne według Herbart.

Źródło: opracowanie własne na podstawie J. F. Herbart, *Pedagogika ogólna wywiedziona z celu wychowania*. Warszawa 1912, Gebethner i Wolf, s. 30.

W szkołach prowadzonych zgodnie z systemem herbartowskim swobodne działania uczniów były bardzo zminimalizowane, a nawet ograniczona. System ten nie miał na uwadze potrzeb, możliwości i współdziałania uczniów.

Na przełomie wieku XIX i XX szkoły tradycyjne były potępiane za nieelastyczną organizację i sztywną atmosferę, ale również nieprzystępne metody przyczyniające się do bierności uczniów. Szkoły te krytykowano także za to, iż uczyły zapamiętywania dużej ilości informacji, a nie ich rozumienia oraz możliwości praktycznego wykorzystania wiedzy w życiu codziennym. Dopiero system pedagogiki zwanej Nowym Wychowaniem zapoczątkował powstanie nowatorskiej szkoły postępowej.

1. SZKOLNICTWO NA PRZEŁOMIE XIX I XX WIEKU

Na przełomie wieku XIX i XX powstał ruch reformatorski nazwany Nowym Wychowaniem. Jego współtwórcą i jednym z prekursorów był amerykański pedagog i filozof John Dewey. Ten amerykański pedagog i filozof stworzył progresywną, czyli postępową szkołę. Traktowała ona dziecko jako indywidualną jednostkę, która działa swobodnie na miarę swych możliwości. D. Drynda nazywa Nowym Wychowaniem „ruch pedagogiczny zmierzający do odnowy szkoły i radykalnej zmiany w wychowaniu”.⁶ Nowe Wychowanie zwane inaczej progresywizmem (w Stanach Zjednoczonych), szkołą twórczą i szkołą nową (w Europie), pedagogiką reform (w Niemczech), czy swobodnym wychowaniem (w Rosji) objęło swym zasięgiem większą część Europy oraz Stany Zjednoczone. Za kolebkę ruchu Nowego Wychowania w Europie uznaje się między innymi Anglię, Niemcy, Francję, Szwajcarię, zaś poza Europą są to Stany Zjednoczone. Za chronologiczny początek powstania pedagogiki reform przyjmuje się 1879 rok, kiedy powstała w Lipsku pierwsza pracownia psychologii eksperymentalnej utworzona przez Wilhelma Wundt’a.⁷

6 D. Drynda, *Geneza Nowego Wychowania w Polsce*, [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, Cz. Majorek, A. Meissner (red.), t. 14, Rzeszów 2000, s. 29.

7 S. Sztobryn, *Pedagogika Nowego Wychowania*, [w:] *Pedagogika*, Z. Kwieciński, B. Śliwowski (red.) Warszawa 2010, Wydawnictwo naukowe PWN, s. 282-283.

Powstanie alternatywnych form nauczania było pewną formą odejścia od nauczania tradycyjnego. Szkoły tradycyjne przekazywały uczniom wiedzę w sposób encyklopedyczny, a podawane informacje często były nieprzydatne w życiu codziennym. Natomiast założeniem Nowego Wychowania było akceptowanie spontaniczności, żywiołowości młodych ludzi. Ponadto nowatorskie szkoły uwzględniały pasje i zainteresowania dzieci i młodzieży, a także uczyły samodzielnego podejmowania decyzji i pomagały w osiąganiu sukcesów. Uczniowie mogli zaspokajać swoje oczekiwania i potrzeby, ale również rozwijać własne możliwości poznawcze. Koniec wieku XIX i początek XX zapoczątkował pojawienie się nowych metod i kierunków nauczania. Powstały różnego rodzaju szkoły progresywne, w których zakres swobody uczniów był na zróżnicowanym poziomie. Z kolei rolą nauczyciela było doradzanie uczniom, obserwowanie ich działań i wspieranie ich twórczego rozwoju.

K. Sośnicki dokonał klasyfikacji najbardziej typowych kierunków i systemów pedagogicznych powstałych na przełomie XIX i XX wieku. Zaliczyć do nich można⁸:

- Szkołę tradycyjną
- Nowe Wychowanie
- Pedagogikę pragmatyzmu
- Pedagogikę funkcjonalną
- Pedagogikę eksperymentalną
- Pedagogikę głębi
- Personalizm
- Pedagogikę kultury
- Pedagogikę społeczną
- Esencjalizm pedagogiczny
- Pedagogikę neoidealizmu
- Pedagogikę egzystencjalizmu.

Pedagogika Nowego Wychowania głosiła postulat zwany pajdocentryzmem, czyli pedagogiki wychodzącej od dziecka (dającej dziecku centralne miejsce w procesie edukacyjnym). Założeniem było odrzucenie pierwszoplanowości nauczyciela, a także adaptacyjnych dążeń środowiska na rzecz wychowania wywodzącego się od potrzeb naturalnych dziecka z uwzględnieniem jego faz rozwojowych.⁹ Wychowanie powinno szanować naturalne tempo rozwoju dzieci. Do znaczących składników niniejszej ideologii należy aktywizm. Na przełomie XIX i XX wieku aktywizm dzięki dziełom J. Deweya został podstawową zasadą pedagogiczną. Zgodnie z założeniami aktywizmu „poznawanie świata okazywało się procesem samodzielnej eksploracji, a nie biernego przyswajania z góry narzuconych treści”¹⁰.

8 K. Sośnicki, *Rozwój pedagogiki zachodniej na przełomie XIX i XX wieku*, Warszawa 1967.

9 S. Sztabryn, *Pedagogika Nowego Wychowania*, [w:] *Pedagogika*, Z. Kwieciński, B. Śliwowski (red.) Warszawa 2010, Wydawnictwo naukowe PWN, s. 286.

10 Tamże

Kolejną własnością pedagogiki Nowego Wychowania jest dychotomiczność. Sprzeciwia się ona humanizmowi oraz naturalizmowi, ale również wyraża ulegającą zmianie postawę człowieka względem siebie samego.

2. KONCEPCJA WYCHOWANIA I NAUCZANIA DZIECKA WEDŁUG CELESTYNA FREINETA

Francuski pedagog Celestyn Freinet był twórcą systemu pedagogicznego, celem którego było unowocześnienie tradycyjnych ludowych szkół. W tym systemie dokonano zastąpienia tradycyjnych przedmiotów nauczania na treści środowiska. Z kolei podręczniki zlikwidowano, a w ich miejsce wstawiono tzw. „wolny tekst”, który tworzyli uczniowie i drukowali i publikowali go w szkolnej gazecie. Osią niniejszej pedagogiki jest zatem swobodna ekspresja twórcza. To właśnie ona stała się fundamentem w stworzeniu szerokiego wachlarza technik umożliwiających aktywizację całej osobowości dziecka. Technika „wolnego” bądź „swobodnego tekstu” odnosiła się do bezpośrednich przeżyć uczniów, a pisane przez nich teksty były prezentowane i omawiane przy całej klasie. Następnie uczniowie wybierali wspólnie tekst, który według nich jest najlepszy i zajmowali się nim podczas edukacji językowej.

Do technik Freineta należy również korespondencja międzyszkolna. Indywidualnie komponowane przez dzieci teksty stały się przedmiotem wymiany między różnymi szkołami. Taki rodzaj korespondencji sprzyjał solidaryzowaniu się szkół. W szkołach prowadzonych zgodnie z koncepcją Celestyna Freineta prowadzono „książkę życia”, która zawierała całą korespondencję i była swego rodzaju kroniką szkolną.

Ponadto pedagogika Freineta jest ciągle otwarta na zmiany i nowe pomysły. Zasadą wychowania jest praca samodzielna. Uczniowie dzięki technice doświadczeń poszukujących gromadzą potrzebne informacje, by rozwikłać napotkany problem. Uwzględniane jest indywidualne tempo pracy każdego dziecka. Freinet wprowadził fiszki samokontrolne, dzięki którym łatwiejsze i szybsze staje się opanowanie i utrwalenie wiedzy. Uczniowie opracowują fiszki składające się z problemów, odpowiedzi oraz testów.

Schemat 2. Techniki Celestyna Freineta.

Źródło: opracowanie własne na podstawie W. Okoń, *Dziesięć szkół alternatywnych*, WSiP, Warszawa 1997, s.81.

Podstawowym założeniem pedagogiki Celestyna Freineta jest troszczenie się o wychowanka i dostarczanie mu pomocy, która mogłaby zapewnić mu jak największy rozwój osobowości. Nauczyciel ma skoncentrować się na dziecku i przystosować szkołę do uczniów, by ich wzbogacać duchowo i rozwijać wielostronną aktywność.

W Polsce w latach 1930-1960 zostały opublikowane pierwsze prace Celestyna Freineta. Natomiast pod koniec lat sześćdziesiątych Halina Semenowicz zaczęła wykorzystywać techniki freinetowskie w szkole w Otwocku.¹¹

3. POZYTYWNE I NEGATYWNE SKUTKI PEDAGOGIKI CELESTYNA FREINETA

Koncepcja pedagogiczna Celestyna Freineta może nieść za sobą zarówno pozytywne, jak i negatywne skutki.

Dobrym skutkiem niniejszej pedagogiki może być to, iż dzięki wspólnemu tworzeniu przez rodziców i dzieci gazetki szkolnej poprawia się współpraca i relacja rodzic-dziecko. Poprzez technikę doświadczeń poszukujących, dziecko pozyskuje nowe doświadczenia i staje się bardziej samodzielne, a w przyszłości dzięki tej technice może szybciej rozwiązywać codzienne problemy. Można wywnioskować, że dzieci wychowywane w duchu pedagogiki Freineta będą dobrze radziły

¹¹ W. Okoń, *Dziesięć szkół alternatywnych*, WSiP, Warszawa 1997, s. 100.

sobie w życiu codziennym, dzięki wielostronnemu kształceniu i samodzielnym rozwiązywaniu sytuacji problemowych w procesie edukacyjnym.

Rola nauczyciela w pedagogice Freineta opiera się na zasadzie partnerstwa i polega na wspieraniu dziecka, pomaganiu mu w różnych sytuacjach. Skutkiem tego może być to, że dzieci będą odczuwały odpowiedzialność za własną edukację, a poznane wiadomości będą chętnie przyswajane, zapamiętywane i wykorzystywane. Skutkiem tego, że dzieci opiekują się zwierzętami i pielęgnują je (zgodnie z założeniami Freineta) jest kształtowanie się poczucia empatii i troski o innych, słabszych.

Pozytywnym skutkiem korzystania z technik Freineta może być to, że dziecko ma możliwość indywidualnej i samodzielnej pracy, dzięki czemu pracuje we własnym tempie i zgodnie z możliwościami rozwojowymi. Wychowankowie mogą rozwijać swoje zainteresowania, czego skutkiem może być osiąganie częstych sukcesów i zwiększenie motywacji do dalszego działania. Podążając za H. Semenowicz idea pedagogiki Freineta zakłada „zasadę indywidualizacji w procesie wychowania i nauczania dla wykrywania i rozwijania uzdolnień, zainteresowań i zamiłowań uczniów przy jednoczesnym niwelowaniu i korygowaniu niepożądanых postaw, szczególnie typu społecznego przez włączenie jednostki w kolektyw rówieśników”.¹²

Freinet krytykował szkołę tradycyjną, w której nauczania odbywało się „w murach szkoły”. Postulował nauczanie także poza budynkiem np. podczas spacerów, w ogrodzie.¹³ Skutkiem jest łatwiejsze przyswajanie większej ilości wiedzy. Dzięki samodzielnemu zaobserwowaniu różnych zjawisk w przyrodzie dzieci mogą łatwiej je poznać, a następnie zrozumieć i zapamiętać.

Za negatywny skutek pedagogiki Celestyna Freineta można uznać to, że zbyt duża koncentracja na zainteresowaniach dziecka i nadmierna wiara w jego możliwości wpłynie na skupienie się przez dziecko tylko na wybranych dziedzinach nauki z pominięciem innych. Negatywnym skutkiem może być słaba jakość posługiwania się językami obcymi przez dzieci, ponieważ w szkołach freinetowskich przykładą się niewielką uwagę do nauczania języków obcych (co w czasach współczesnych jest bardzo istotną i niezwykle przydatną umiejętnością). Jednakże pedagogika Freineta, jak wynika z założeń jest otwarta na nowe pomysły i zmiany.

4. KONCEPCJA WYCHOWANIA WEDŁUG PETERA PETER-SENA

Peter Petersen był niemieckim pedagogiem, twórcą planu jenajskiego. Petersen definiuje wychowanie, jako „funkcję obejmującą całą rzeczywistość, która sprawia to, co w człowieku nazywamy uduchowieniem, uczłowieczeniem, (...) osobowością. Wychowanie jest takim samym faktem jak życie, w gruncie rzeczy

12 H. Semenowicz, *Freinet w Polsce. Próby realizacji koncepcji pedagogicznej C. Freineta w szkole polskiej*, Warszawa 1980, s. 16.

13 W. Okoń, *Dziesięć szkół alternatywnych*, WSiP, Warszawa 1997, s. 93.

całkiem tak samo nie dającym się wyjaśnić”.¹⁴ Uważał, że życie szkoły reguluje wspólnota. Wychowankowie szkół prowadzonych zgodnie z założeniami planu jenajskiego sami tworzyli zasady, prawa, które później w konsekwencji respektowali. Plan jenajski miał na celu zastąpienie tradycyjnego systemu klasowo-lekcyjnego wspólną pracą dla dobra całej grupy, wspólnoty. Celem był zintegrowany i wszechstronny rozwój dziecka. Do głównych form kształcenia należała rozmowa swobodna, uroczystości, zabawy i praca. Natomiast ważnymi metodami przyswajania wiedzy było praktyczne działanie i związane z tym myślenie. Nauka dzieci oparta była na koncentracji, ciszy, a także spontaniczności. Rolą wychowawcy było stwarzanie przyjaznej atmosfery, zachęcanie uczniów do samodzielnych wypowiedzi, a także wyjaśnianie.

5. POZYTYWNE I NEGATYWNE SKUTKI PEDAGOGIKI PETERA PETERSENA

Pedagogika Petera Petersena niesie za sobą zarówno pozytywne, jak i pewne negatywne skutki. Pozytywnym skutkiem tworzenia grup według zdolności oraz tempa jest to, że dziecko harmonijnie i wielostronnie się rozwija, tzn. indywidualne zdolności w przyswajaniu sobie wiedzy oraz indywidualne tempo nauki determinują ścieżkę edukacyjną uczniów; nie istnieje coś takiego, jak powtarzanie klasy. Struktura małych grup umożliwia i wspiera wspólne uczenie się na zasadzie „lepszy pomaga słabszemu” oraz pracę grupową. Dzięki temu uczniowie współdziałają ze sobą i mają poczucie akceptacji, uczą się odpowiedzialności. Dzięki heterogenicznej strukturze wiekowej wspierany jest naturalny proces wzajemnego uczenia się.

Do pozytywnych skutków pedagogiki Petera Petersena można zaliczyć także to, że następuje poprawa i wzmocnienie relacji rodziców z dzieckiem, gdyż rodzice mają wpływ na to, co dzieje się w szkole. Natomiast wychowawca jest przewodnikiem grupy, czego skutkiem jest tworzenie atmosfery pracy przez niego.

Uczeń swobodnie czuje się w szkole, gdzie akceptowane jest jego zdanie, dzięki temu skupia się nauce, staje się tolerancyjny, ponieważ rozumie różnice występujące między rówieśnikami. Może realizować swoje potrzeby i kształtować osobowość. Dziecko we wspólnocie jest bardziej otwarte, zabiera głos w dyskusji – skutkiem tego jest większa zdobywanie nowych doświadczeń, motywacja do nauki oraz chęć podzielenia się swoją opinią, a także większa efektywność w pracy. Uczniowie sami ustalają zasady, więc skutkiem tego jest to, że chętniej ich przestrzegają.

Z kolei wspólne świętowanie wspólnoty, na przykład wspólne rozpoczęcie i zakończenie tygodnia, czy celebrowanie urodzin, a także ważnych wydarzeń w życiu uczniów (typu: pojawienie się nowego dziecka w rodzinie) w znaczący sposób wspiera społeczny wymiar uczenia się.

¹⁴ P. Petersen, *Szkoła wspólnoty życia. Plan jenajski wolnej powszechnej szkoły ludowej*, Warszawa 1934, s. 21 [w:] W. Okoń, *Dziesięć szkół alternatywnych*, WSiP, Warszawa 1997, s. 351.

Pedagogika Petera Petersena może nieść za sobą również negatywne skutki. W wyniku swobody uczniów utrudniona zostać może realizacja założonych celów dydaktycznych z powodu braku dyscypliny nauczania. Negatywnym skutkiem panującego przekonania o decydującym wpływie na rozwój człowieka cech i zdolności wrodzonych, może być zaniedbanie ukształtowania nowych cech.

6. KONCEPCJA EDUKACJI DALTOŃSKIEJ

Motto edukacji daltońskiej stworzonej przez Helen Parkhurst brzmi: „jeśli szanujemy dziecko i podążamy za jego możliwościami, to może ono zrobić więcej, niż od niego oczekujemy, a wszystko co dziecko potrafi – nauczycielowi zrobić nie wolno.”¹⁵ Plan daltoński należy do nowatorskich koncepcji początku XX wieku.

Prekursorką systemu nauczania zwanego „planem daltońskim” była Helen Parkhurst. W roku 1919 powstała w miejscowości Dalton pierwsza szkoła laboratoryjna, która funkcjonowała zgodnie z koncepcją H. Parkhurst. W roku 1922 ta znana amerykańska pedagog opublikowała książkę pt. „Wyszkolenie wg planu Daltona”, w której zaprezentowała swoją koncepcję.

Koncepcja planu daltońskiego zakłada indywidualną pracę uczniów. Starsi uczniowie mogą pomagać młodszym w klasie. Uczniowie objęci „planem daltońskim” mogą pracować we własnym tempie rozwojowym i zgodnie ze swoimi możliwościami, a także byli zachęceni do współpracy między sobą. Założycielka szkoły w Dalton twierdziła, że stworzony przez nią plan „budzi w dziecku ducha polegania na samym sobie i inicjatywę, dając w ten sposób początek kształtowaniu się charakteru”.¹⁶

Do trzech najważniejszych zasad „edukacji daltońskiej” należy¹⁷:

Wolność (odpowiedzialność)	Uwrażliwienie dzieci na to, iż ponoszą one odpowiedzialność za rezultaty procesu dydaktycznego. Jednak nauczyciel może kontrolować działania podejmowane przez uczniów.
Samodzielność	Zadania i różne prace są wykonywane indywidualnie przez każdego z uczniów. Dzieci pracują zgodnie z poziomem swoich umiejętności i wiedzy. Celem jest podejmowanie przez dzieci inicjatyw i poczucie odpowiedzialności za nie.
Współpraca (dydaktyczna i wychowawcza)	Uczniowie rozwiązują samodzielnie zadania, jednak mogą zasięgnąć porady rówieśników z grupy (np. w przypadku, gdy nie rozumieją treści zadania). Uczniowie się wspierają, a na drodze współdziałania starają się dochodzić do porozumienia.

Źródło: opracowanie własne na podstawie B. Moraczewska, Plan daltoński jako narzędzie dla współczesnej edukacji. Konieczność czy ekstrawagancja?, Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość, t. X, s. 353-354.

15 E. Konieczko, W drodze do edukacji daltońskiej, <http://plandaltonski.pl/publikacje/115-wdrozdze-do-edukacji-daltonskiej>, (dostęp: 27.05.2016).

16 C. Kupisiewicz, Z dziejów teorii i praktyki wychowania, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2012, s. 222.

17 B. Moraczewska, Plan daltoński jako narzędzie dla współczesnej edukacji. Konieczność czy ekstrawagancja?, Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość, t. X, s. 353.

W szkołach daltońskich wychodzi się z założenia, że jeśli uczeń ma nauczyć się czegoś to musi samodzielnie dojść do tego. Nauczyciel nie może wyręczać dziecka sprawach, które ono samo mogłoby zrobić. D. Waloszek podkreśla, iż „łęki zakodowane w dzieciństwie towarzyszą każdej czynności w sytuacji pracy i innych zadań w dorosłości”.¹⁸

7. KONCEPCJE PEDAGOGICZNE A POLSKA EDUKACJA

Elementy przedstawionych w pracy koncepcji można wykorzystać w polskiej edukacji. Już w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych koncepcja freinetowska wywołała w Polsce falę zainteresowania. Próbowano przenosić na grunt polskiej edukacji doświadczenia szkół położonych w Vence i Bar sur Loup.¹⁹ Z kolei koncepcja Petera Petersena była powszechna w Polsce już w okresie międzywojennym.²⁰

W czasach współczesnych ciekawa do wykorzystania może być koncepcja edukacji daltońskiej, ponieważ uwzględnia ona wskazówki do pracy z dziećmi o zróżnicowanych możliwościach i umiejętnościach. System ten pozwala dzieciom pracować w własnym tempie, rozbudza samodzielność i inicjatywę, a także poczucie odpowiedzialności za wykonane zadania. Koncepcja „edukacji daltońskiej” jest powszechna m. in. w takich państwach jak: Niemcy, Holandia, Austria, Wielka Brytania czy Japonia. W różnych krajach na świecie istnieje ponad 400 placówek wykorzystujących założenia edukacji daltońskiej.²¹ B. Moraczewska uważa, iż wykorzystanie planu daltońskiego na etapie przedszkolnej i wczesnoszkolnej edukacji jest najbardziej skuteczne i koniecznego osiągnięcia sukcesu edukacyjnego, ponieważ w tym okresie zauważa się w nauczaniu największe zróżnicowanie.²²

W Polsce funkcjonuje Polskie Stowarzyszenie Dalton zajmujące się propagowaniem koncepcji daltońskiej. Pracownicy tego Stowarzyszenia wspierają organizację przedszkoli i szkół i pomagają wdrożyć założenia edukacji daltońskiej. W oparciu o nowatorską ideę edukacji daltońskiej zorganizowane jest Przedszkole Miejskie nr 10 w Olsztynie.²³ Koncepcja edukacji daltońskiej jest elastyczna, dlatego też można ją dostosować do każdego miejsca. Zachęca dzieci do przyjmowania postawy twórczej a nie odtwórczej. Rola nauczyciela polega na wspieraniu uczniów, zachęcaniu do podejmowania postawy poszukującej.

18 D. Waloszek, *Pedagogika przedszkolna. Metamorfoza statusu i przedmiotu badań*, WNAP, Kraków 2006, s. 345.

19 W tym czasie w Polsce ukazywały się liczne prace o koncepcji szkoły Celestyna Freineta. Były to prace autorstwa H. Semenowicz, *Nowoczesna szkoła francuska technik Freineta*, 1976 oraz Freinet w Polsce, 1980.

20 W okresie międzywojennym w Polsce ukazały się prace na temat Petersena. Było to np. dzieło: J. Mirskiego, *Plan Jenajski jako szkoła wspólnoty*, Warszawa 1932.

21 E. Lewandowska, *Pedagogika znana, czy nie znana?*, Międzynarodowa konferencja „Edukacja według planu daltońskiego – wiedza i praktyka”, Łódź 2012, s. 8.

22 B. Moraczewska, *Plan daltoński jako narzędzie dla współczesnej edukacji. Konieczność czy ekstrawagancja?*, *Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość*, t. X, s. 354.

23 Strona internetowa **Przedszkola Miejskiego nr 10 w Olsztynie**, <http://www.pm10olsztyn.szkolnastrona.pl/index.php?p=m&idg=zt,42> (dostęp: 26.05.2016)

W Polsce od roku 2007 szerzeniem idei planu daltońskiego zajmuje się OMEP²⁴, który wspólnie ze Stowarzyszeniem Dalton podjął się organizacji wizyty studyjnej w holenderskich szkołach daltońskich.²⁵

ZAKOŃCZENIE

Podjęte w niniejszej pracy rozważania w całości nie wyczerpują tematu. Ważne, jest podjęcie dalszej refleksji nad zagadnieniem dotyczącym edukacji dziecka w XXI wieku. Warto przenosić elementy pedagogiki Nowego Wychowania do polskich przedszkoli i szkół. Wymaga to od polskich nauczycieli zaangażowania i chęci zmiany. Przedszkola mają przygotować dzieci do szkoły. Z kolei zadaniem szkół jest przygotowanie młodych ludzi do funkcjonowania w społeczeństwie, dlatego też bardzo ważną rolę pełnią koncepcje wykorzystywane w procesie edukacyjnym. Szkoły alternatywne pokazują odmienne spojrzenie na wychowanie i nauczanie dzieci w porównaniu do szkół tradycyjnych, gdzie centralne miejsce zajmował nauczyciel.

LITERATURA:

1. Drynda D., *Geneza Nowego Wychowania w Polsce*, [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, Cz. Majorek, A. Meissner (red.), t. 14, Rzeszów 2000
2. Konieczko E., *W drodze do edukacji daltońskiej*, <http://plandaltonski.pl/publikacje/115-wdrodze-do-edukacji-daltonskiej>
3. Kujawiński J., *Ewolucja szkoły i jej współczesna wizja*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2010
4. Kunowski S., *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 2004
5. Kupisiewicz Cz., *Z dziejów teorii i praktyki wychowania*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2012.
6. Lewandowska E., *Pedagogika znana, czy nie znana?*, Międzynarodowa konferencja „Edukacja według planu daltońskiego – wiedza i praktyka”, Łódź 2012
7. Milerski B., Śliwerski B. (red.), *Pedagogika. Leksykon PWN*, Warszawa 2000
8. Moraczewska B., *Plan daltoński jako narzędzie dla współczesnej edukacji. Konieczność czy ekstrawagancja?*, *Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość*, t. X
9. Okoń W., *Dziesięć szkół alternatywnych*, WSiP, Warszawa 1997
10. Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 1998
11. Petersen P., *Szkoła wspólnoty życia. Plan jenajski wolnej powszechnej szkoły ludowej*, Warszawa 1934 [w:] W. Okoń, *Dziesięć szkół alternatywnych*, WSiP, Warszawa 1997
12. Semenowicz H., *Freinet w Polsce. Próby realizacji koncepcji pedagogicznej C. Freineta w szkole polskiej*, Warszawa 1980
13. Sośnicki K., *Rozwój pedagogiki zachodniej na przełomie XIX i XX wieku*, Warszawa 1967.
14. Sztobryn S., *Pedagogika Nowego Wychowania*, [w:] *Pedagogika*, Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.) Warszawa 2010, Wydawnictwo naukowe PWN
15. Szumilas. E, E Lewandowska. E, *Koncepcja edukacji daltońskiej*, „Wychowanie w Przedszkolu” 2010, nr 10
16. Waloszek. D, *Pedagogika przedszkolna. Metamorfoza statusu i przedmiotu badań*, WNAP, Kraków 2006

²⁴ Polski Komitet Światowej Organizacji Wychowania Przedszkolnego

²⁵ E. Szumilas, E Lewandowska, *Koncepcja edukacji daltońskiej*, „Wychowanie w Przedszkolu” nr 10, 2010, s. 28.

17. Zarzecki L., *Teoretyczne podstawy wychowania. Teoria i praktyka w zarysie*, Wyd. Karkonoska Państwowa Szkoła Wyższa, Jelenia Góra 2012
18. <http://www.pm10olsztyn.szkolnastrona.pl/index.php?p=m&idg=zt,42>

Karolina Sala

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Wydział Matematyki
i Informatyki.

E-mail: karolinasala1@gmail.com

Zaawansowane metody zabezpieczeń przesyłu danych / *Advanced security methods of transfer data*

Abstract

Nowadays appropriate data protection is a priority. Therefore, a suitable protection is necessary. The aim of the article is to present, analyze and evaluate the methods of transfer data and used algorithms. Moreover, the purpose of the study is to investigate the current state of security safeguards used by respondents and its evaluation as well as to show the users how the data sent by them can get into the wrong hands.

Keywords: security, transfers, data.

WPROWADZENIE

Rozwój technologii sprawił, że dostęp do różnych danych, które możemy znaleźć w sieci Internet mamy niemalże z każdego miejsca na świecie. Prawie niemożliwe obecnie jest wyobrażenie sobie świata bez dostępu do sieci Internet, bez natychmiastowej komunikacji, bez milionów ludzi, których możemy znaleźć w sieci w kilka sekund. Ogromne przedsiębiorstwa istnieją właśnie dzięki temu, że mają możliwość przesyłania danych w błyskawicznym tempie. W dzisiejszych czasach ochrona danych osobowych jest niezwykle ważna zarówno dla dużych przedsiębiorstw jak i prywatnych osób. Często są to bardzo ważne dane, do których nie mogą mieć dostępu osoby trzecie. Wiadomo, że zawsze każdy wynalazek może zostać użyty w niewłaściwy sposób i przynieść olbrzymie nieprzyjemne konsekwencje.

W celu przedstawienia bieżącego poziomu zabezpieczeń przesyłu danych przez użytkowników sieci Internet przeprowadzono badanie ankietowe.

UKRYWANIE WIADOMOŚCI

Kryptografia jest dziedziną wiedzy o przekazywaniu informacji w zabezpieczony sposób przed osobami trzecimi. Priorytetem jest utajnienie znaczenia wiadomości a nie samego faktu jej istnienia. Pierwsze próby szyfrowania wiadomości pochodzą z 1900 roku p.n.e, które to miały nadać formę treści bardziej zagadkową bądź też ozdobną. [1]

Kryptografię stosuje się w celu:

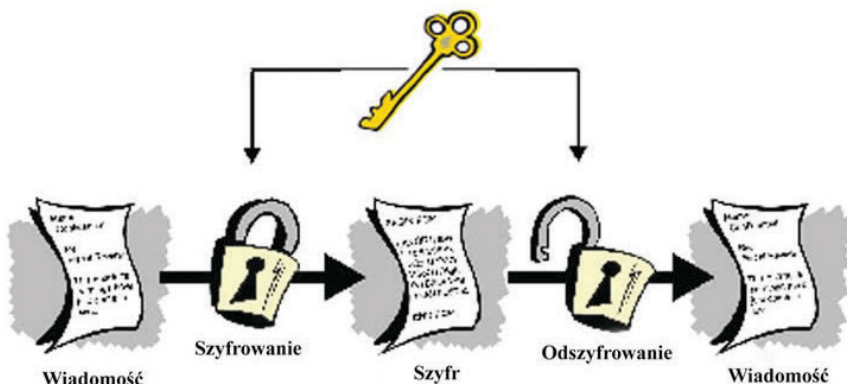
1. Ochrony przed nieautoryzowanym ujawnianiem;
2. Ochrony informacji przesyłanej między komputerami;
3. Potwierdzeniu tożsamości użytkownika;
4. Uwierzytelnieniu tożsamości programu żądającego obsługi;
5. Zapobiegnięciu nieautoryzowanej modyfikacji danych.

Istnieją dwa rodzaje szyfrowania. Jest to szyfrowanie symetryczne oraz asymetryczne.

SZYFROWANIE SYMETRYCZNE:

Ta metoda szyfrowania potrzebuje tego samego klucza w celu zaszyfrowania oraz odszyfrowania treści. Wadą takiego szyfrowania jest fakt, iż jeśli niepożądany użytkownik wejdzie w posiadanie klucza to będzie mógł on odtworzyć szyfrogram. Wyróżniamy dwa szyfry w tym sposobie szyfrowania:

1. Szyfry blokowe: Ich zadaniem jest podzielenie jawnego tekstu na bloki o określonej długości, a następnie zaszyfrowania ich osobno.
2. Szyfry strumieniowe: generują ciąg szyfrujący, którego długość jest równa wymiarowi wiadomości. Później następuje operacja XOR, która łączy kolejne bity klucza z kolejnymi bitami wiadomości.

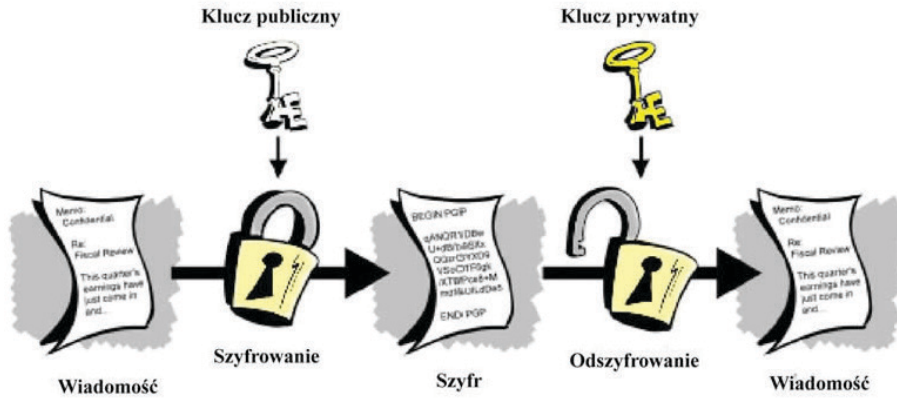

Rys 1. Zasada działania szyfru symetrycznego.

Źródło: www.cryptography.ovh.org

SZYFROWANIE ASYMETRYCZNE:

Rys 2. Zasada działania szyfru asymetrycznego.

Źródło: www.cryptography.ovh.org

SYSTEMY UŻYWAJĄCE KLUCZA PUBLICZNEGO.

Często klucz szyfrujący jest tak mocno zmodyfikowany od klucza rozszyfrowującego, że bez strachu można owy klucz podać do publicznej wiadomości. Takie kryptosystemy są nazywane szyframi o kluczu publicznym. Tworząc taki system możemy zauważyć, że zachodzi zjawisko tworzenia pewnej sieci użytkowników, gdzie każdy posiada swój (jawny) klucz szyfrujący oraz (tajny) rozszyfrowujący. Będąc w posiadaniu tylko szyfrów standardowych, wszyscy użytkownicy musieli by znać obydwa klucze pozostałych użytkowników. Przyjmując losową liczbę użytkowników n , każdy z nich miałby do zapamiętania $2(n-1)$ kluczy, a w całej sieci byłoby $2n(n-1)$ kluczy. Wadą takiego systemu byłby fakt, iż każdy użytkownik musiałby posiadać pełne zaufanie do innych, gdyż klucz szyfrujący jest zarazem kluczem rozszyfrowującym. [2]

BARIERA DYSTRYBUCJI KLUCZY

Nawet najlepsze i niezawodne systemy kryptograficzne posiadają wady. Ich słabością jest problem dystrybucji kluczy. Koniecznością podczas wymiany kluczy jest użycie systemu kryptograficznego.

Możliwość rozwiązania tego problemu posiada system kryptografii asymetrycznej z kluczem publicznym. Nie jest możliwe odszyfrowanie szyfrogramu za pomocą tego samego klucza publicznego. Wiadomość może zostać odszyfrowana tylko i wyłącznie za pomocą klucza prywatnego, którego posiadaczem jest odbiorca. Należy wyróżnić wymagania, które zapewniają ochronę systemów informacyjnych:

1. Brak możliwości odzyskania wiadomości za pomocą klucza publicznego;

2. Nieodwracalna transformacja oryginalnej wiadomości;
3. Brak możliwości wyznaczenia klucza prywatnego na podstawie klucza publicznego.

Dyskretne potęgowanie było pierwszym algorytmem wykorzystywanym do tworzenia systemów kryptograficznych. Został on wynaleziony w roku 1976 przez Diffie i Hellmana. Trudność obliczania dyskretnych algorytmów w przeciwieństwie do dyskretnego potęgowania zapewniało bezpieczeństwo. Zaletą algorytmu była eliminacja potrzeby bezpiecznego kanału łączności do przekazywania kluczy. Niezbędne dla algorytmu było to, że musiał dostarczyć klucz publiczny od użytkownika X użytkownikowi Y oraz klucz publiczny użytkownika Y użytkownikowi X. Przy użyciu algorytmu pozostawało wciąż niebezpieczeństwo imitacji.

Podczas zarządzania kluczami należy sprostać ważnym wymaganiom takim jak:

1. Wprowadzenie przekształcenia długości klucza nie powinna prowadzić do obniżenia jakości algorytmu szyfrowania.
2. Wszystkie klucze powinny posiadać wysoką skuteczność zapewnienia ochrony informacji;
3. Klucze stosowane w procesie szyfrowania powinny posiadać wysoki stopień różnicowania w celu nie natrafienia na powiązania między nimi. [3]

ALGORYTMY KRYPTOGRAFICZNE

RSA – jeden z najpopularniejszych algorytmów szyfrowania z kluczem publicznym. Głównym jego zastosowaniem jest szyfrowanie wiadomości oraz podpisów cyfrowych. Swoją nazwę zawdzięcza pierwszym literom nazwisk jego wynalazcom Ron'owi Rivest, Adi'emu Shamir'owi oraz Leonardowi Adleman'owi.

Jest to niesymetryczny algorytm szyfrujący, którego zasadniczą cechą jest posiadanie dwóch kluczy: publicznego oraz prywatnego. Pierwszy odpowiada za kodowanie informacji, natomiast drugi za ich odczytywanie. Bezpieczeństwo tego algorytmu opiera się na trudności rozkładu dużych liczb na czynniki pierwsze. Rozwój technologii wspomaga przyspieszenie obliczeń oraz wydajności sprzętu. W przyszłości odkrycie metody faktoryzacji (rozkład na czynniki) bądź radykalne przyspieszenie obliczeń sprawi, że algorytm RSA stanie się nieprzydatny. Najczęściej system RSA jest wykorzystywany do bezpiecznego przesyłania danych w środowisku, gdzie może dochodzić do nadużyć.

[6] Wojciech Nowakowski, O bezpieczeństwie algorytmu RSA, *Elektronika 2/2012*

SSL (Secure Sockets Layer) został opracowany w celu przesyłania informacji prywatnie i bezpiecznie za pomocą sieci Internet. Głównym celem miała być bezpieczna komunikacja przeglądarki z serwerem.

Protokół SSL jest wykorzystywany przez:

1. Instytucje finansowe, które implementują go do ochrony transmisji PIN i innych poufnych informacji o koncie a także w systemach płatności online.
2. Firmy B2b (ang. „business to business” co oznacza transakcje pomiędzy dwoma lub więcej podmiotami gospodarczymi) wdrażające owy protokół w celu poufnego przekazywania informacji pomiędzy spółką a ich partnerami, dostawcami oraz klientami.
3. Operatorów poczty elektronicznej w celu zabezpieczenia kont użytkowników
4. Organizacje prywatne w celu poufnego przekazu informacji do i od swoich pracowników

Protokół ten pozwala także współpracować z różnymi typami certyfikatów a także wspomaga wiele różnych algorytmów kryptograficznych. Są to RSA, 3-DES, RC2, RC4 oraz AES. Protokół SSL znajduje w warstwie transportowej modelu OSI, czyli pomiędzy protokołem TCP/IP a protokołami wyższego poziomu takimi jak: HTTP, NNTP, SMTP. Mechanizmy kryptograficzne wykorzystywane w tym protokole odbywają się w tle. Dlatego też są przezroczyste dla użytkownika systemu.

How does HTTPS work: SSL explained

This presumes that SSL has already been issued by SSL issuing authority.

Rys. 3. Jak działa SSL?

Źródło Google images.

ZAGROŻENIA

W XXI wieku oszustw phishingowych jest coraz więcej i są one coraz lepsze jakościowo. Sama metoda wykradania danych często prowadzi do strat finansowych. Jest wiele powodów, dlaczego phishing działa tak dobrze.

Phishing jest to metoda kradzieży danych autoryzacyjnych do portali, systemów bankowych czy też kont poczty elektronicznej. Przykładem jest tutaj atak na elektroniczną stronę banku. Serwer DNS jest atakowany przez złodzieja. Adres strony banku jest zastępowany fałszywym adresem swojej strony. Użytkownik

chcąc połączyć się z e-bankiem zostaje przekierowany na stronę oszusta. Ofiara wchodząc na stronę złodzieja, myśląc, że jest to prawdziwa strona e-banku podaje wiarygodne dane. Finalnie złodziej otrzymuje dane ofiary. [4]

Szyfrowanie poczty zapewnia poufność korespondencji. Dzięki zastosowaniu silnych algorytmów kryptograficznych nikt niepowołany nie pozna treści korespondencji w trakcie przesyłania jej przez Internet.

PGP (ang. Pretty Good Privacy) jest to kryptosystem wykorzystujący ideę klucza publicznego, którego autorem jest Phil Zimmermann. Do wymiany kluczy nie są wymagane specjalne, bezpieczne kanały łączności. Celem PGP jest szyfrowanie poczty elektronicznej, transmitowanej przez kanały, które nie dają gwarancji bezpieczeństwa. [5] Kryptosystem ten uniemożliwia podglądanie wiadomości. Daje również gwarancję nadawcy, że jego wiadomość po wysłaniu nie będzie modyfikowana przez osoby trzecie zanim trafi do odbiorcy. Dodatkowym autem PGP jest to, że sygnuje (podpisuje) listy zaszyfrowane lub niezasyfrowane w sposób umożliwiający adresatom stwierdzenie czy list rzeczywiście pochodzi od nadawcy. Wiarygodność autorstwa listu gwarantuje podpis cyfrowy. Techniki wykorzystywane w PGP oparte o metodę klucza publicznego nie wymagają przekazania klucza kanałem bezpiecznym, który gwarantuje poufność. PGP działa w bardzo innowacyjny sposób. Na początku kompresuje tekst jawny, poprzez oszczędzenie czasu transmisji i miejsca na dysku oraz wzmacnia bezpieczeństwo kryptograficzne. Znane techniki kryptograficzne wykorzystują wzory znalezione w postaci zwykłego tekstu do złamania szyfru. Kompresja zmniejsza te wzorce w postaci dzięki czemu zwiększa odporność na kryptoanalizę. Następnie PGP tworzy klucz sesji, który jest jednorazowym tajnym kluczem. Kluczem tym jest losowa liczba generowana na podstawie losowych ruchów i naciśnięć klawiszy podczas pisania. Klucz sesji działa z bardzo bezpiecznym oraz szybkim algorytmem szyfrującym do szyfrowania tekstu jawnego. Po zaszyfrowaniu danych kluczem sesji następuje szyfrowanie kluczem publicznym odbiorcy. Finalnie klucz publiczny jest przysyłany wraz z zaszyfrowanym tekstem do odbiorcy. PGP nie szyfruje całego dokumentu z użyciem algorytmu RSA, gdyż jest on dość powolny, lecz tylko pewną wygenerowaną losowo 128-bitową liczbę, która następnie jest używana jako klucz szyfrowania właściwego dokumentu algorytmem IDEA.[8] <http://www.pgpi.org/doc/>

Podpis cyfrowy a także znany jako podpis elektroniczny, jest to użycie elektronicznych danych dołączonych do innych danych lub ich przekształcenie kryptograficzne, które pozwala odbiorcy udowodnić ich pochodzenie oraz zabezpieczyć je przed sfałszowaniem. Do głównych zalet podpisu cyfrowego należy:

1. Uniemożliwienie podszywania się pod obce osoby;
2. Zapewnienie wykrywalności wszelkiej zmiany w danych transakcji;
3. Uniemożliwienie wyparcia się podpisu przez autora;
4. Gwarancja weryfikacji przez osobę niezależną.

Kluczowym elementem w systemie, który używa podpisu cyfrowego jest zabezpieczenie klucz prywatnego. Dostanie się go w niepowołane ręce skutkować może podszyciem się pod innego użytkownika. Dlatego należy zadbać o jego bezpieczeństwo.

AES (ADVANCED ENCRYPTION STANDARD) – metoda szyfrowania oparta na 128-bitowych blokach danych, która generuje w kilku rundach 128-bitowe bloki tekstu zaszyfrowanego. Wykorzystywane podczas procesu kodowania są klucze: 128, 192, 256 bitowe.

Metoda AES zapewnia bardzo wysoki poziom bezpieczeństwa. W 2000 roku został przyjęty w Stanach Zjednoczonych jako standard stosowany w administracji rządowej. AES-192 oraz AES-256 są dopuszczone w USA do szyfrowania dokumentów rangi państwowej o charakterze najwyższej klauzuli tajności. Podejmowano próby złamania algorytmu, lecz okazywały się bezcelowe bądź o znikomej szkodliwości. Zaletą algorytmu AES jest niskie zapotrzebowanie na pamięć operacyjną oraz prostota implementacyjna. Zarówno sprzętowa jak i programowa.

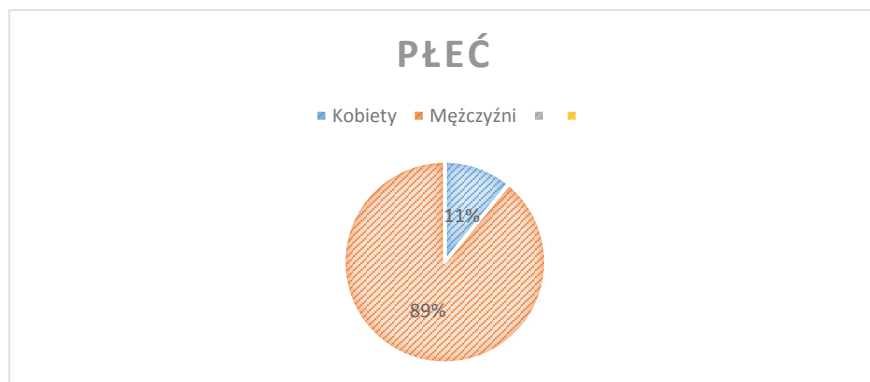
Szyfrowanie wiadomości algorytmem AES przebiega w kilku rundach. Liczba 14 rund jest przeznaczona dla klucza o długości 256 bitów. Każda runda przeprowadza pewne operacje takie jak podstawienia bajtowe, operacje cyklicznych przysunięć 4-bajtowych bloków danych, operacje przestawiania 4-bajtowych bloków danych oraz sumowanie modulo dwóch bloków danych z kluczami pośrednimi generowanymi zgodnie z algorytmem.

Deszyfrowanie wiadomości za pomocą algorytmu AES przebiega odwrotnie do powyższego szyfrowania. Zmiany dotyczą kluczy pośrednich, które muszą być podawane w odwrotnej kolejności. Operacje obrotów cyklicznych w lewo zmieniane są na operacje obrotów cyklicznych w prawo. Podstawianie bajtów w macierzy stanów wykonuje się odwrotnie. Proces mieszania kolumn macierzy stanu zachodzi za pomocą macierzy współczynników innej postaci. Dodatkowo kolejność stosowania poszczególnych operacji ulega zmianie. [7]

Szyfrowanie End-to-End Encrypted (E2EE) – dane szyfrowane są po stronie systemu nadawcy lub urzędnika i tylko odbiorca jest w stanie odszyfrować je. Nikt pomiędzy nimi nie jest w stanie ich odczytać czy też zmienić ich. Klucze kryptograficzne używane do szyfrowania i deszyfrowania wiadomości są przechowywane tylko i wyłącznie w punktach końcowych. Problem pojawia się, gdy osoba atakująca wejdzie w posiadanie jednego klucza publicznego. Wtedy może przeprowadzić atak Man in the Middle. Który polega na ukrytym włączeniu się w komunikację pomiędzy dwiema stronami i pośredniczeniu w niej bez ich wiedzy. Często do tego celu wykorzystywane są domowe routery ofiar. Polega to na przejęciu kontroli nad urządzeniem i zmianie ustawień DNS na te kontrolowane przez przestępców. Wszystko działa jak wcześniej lecz z tą zmianą, że możemy zostać nieświadomie przekierowani na duplikat strony wykonanej przez hakera. Często są to strony banków, bądź też serwisów z pocztą elektroniczną. Aby zabezpieczyć się przed tym atakiem konieczne jest zablokowanie możliwości zarządzania routerem spoza sieci lokalnej.[6]

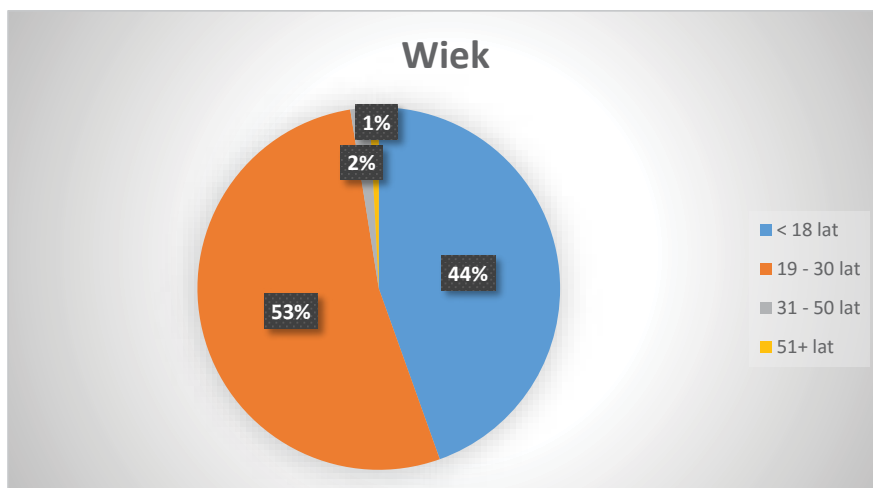
BADANIE

Badanie zostało przeprowadzone na serwisach społecznościowych, w celach dotarcia do jak największej liczby osób korzystających z sieci Internet. Dodatkowo kwestionariusz ankiety opublikowano na portalach ogłoszeniowych. Badanie zostało przeprowadzone na losowo wybranej grupie w mocno zróżnicowanym przedziale wiekowym. Ankieta była przeprowadzona na terenie całej Polski.

Źródło: Opracowanie własnych badań

W przeprowadzonym badaniu wzięło udział dokładnie 119 osób. W grupie tej 106 osób stanowili mężczyźni, natomiast pozostałe 13 osób stanowiły kobiety. Wiek respondentów był bardzo zróżnicowany, dlatego powstały kategorie wiekowe z przedziałem lat. Poniżej 18 roku życia było 53 respondentów co stanowiło 44,54%. W wieku 19-30 lat było 52,94% osób. Bardzo mały odsetek stanowiły osoby w wieku 31-50 lat, bo zaledwie dwie (1,68%) oraz jedna osoba była w wieku ponad 50 lat.

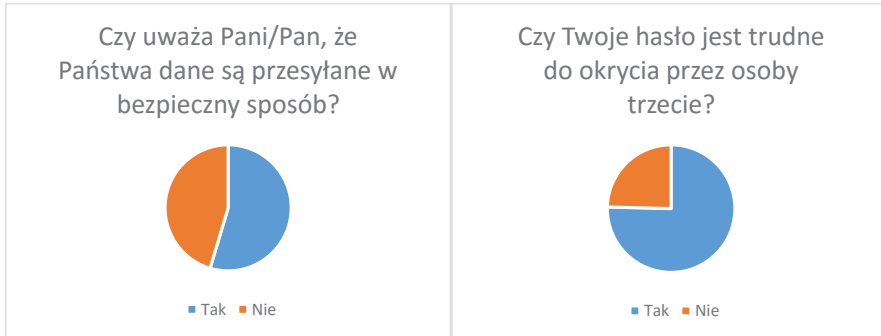

Źródło: Opracowanie własnych badań

Priorytetową kwestią od jakiej warto zacząć badania jest sprawdzenie jak wiele osób padło ofiarą ataku hakera. Na to pytanie w sposób twierdzący odpowiedziało 31 ankietowanych co stanowi 26,05%. Odpowiedź przeczącą podało 74 osoby (62,18%). Natomiast 14 osób nie wie czy w przeszłości padło ofiarą ataku hakera. Widać, że ponad połowa ankietowany musi posiadać odpowiednią wiedzę i oprogramowanie, które zapewni bezpieczne korzystanie z sieci.

Kolejnym pytaniem w sondażu było to czego ankietowani używają najczęściej do przesyłania danych. Zdecydowana większość (84,03%) zaznaczyła serwisy społecznościowe, za nimi uplasowała się poczta elektroniczna (31,93%). Pozostałe metody przesyłania danych to Komunikatory oraz wirtualne dyski. Jak widać na rysunku 2 priorytetem przy wyborze formy przesyłu danych jest bezwarunkowo szybkość dostarczania informacji a zarazem łatwość w obsłudze.

Kolejnym etapem badania jest pytanie o bezpieczeństwo przesyłanych danych. Odpowiedź 65 ankietowanych brzmiała twierdząco, natomiast 54 osoby odpowiedziało, że dane przez nich wysyłane nie są bezpiecznie. Dodatkowo rys 3 przedstawia wyniki ankiety w oparciu o to czy hasło użytkowników jest ciężkie do odkrycia przez niepowołane osoby. 77,31% osób potwierdza to iż ich hasło jest ciężkie do zgadnięcia przez osoby trzecie. Pozostali są przeciwnego zdania. Aby potwierdzić powyższe odpowiedzi zapytano ankietowanych o to z jakich znaków składa się ich hasło. Wyniki przedstawiono na rys 4.

Źródło: Opracowanie własnych badań

Widzimy, że przedstawione wyniki potwierdzają powyższe odpowiedzi respondentów dotyczące ich hasła.

ZABEZPIECZENIA PRZED WYKRADNIĘCIEM DANYCH:

Respondenci zapytani o metody jakie stosują aby zapobiec wykradnięciu, bądź przechwyceniu danych odpowiedzieli następująco:

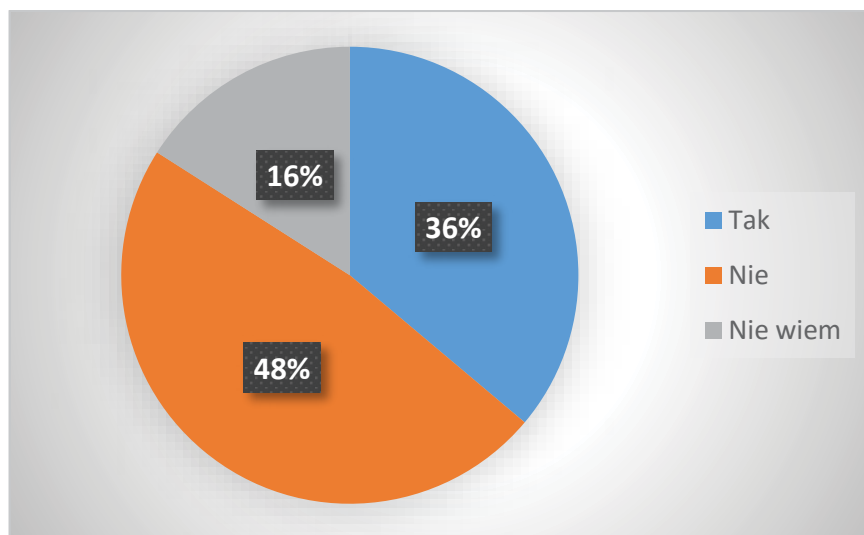
Jak zapobiega Pan/Pani próbie kradzieży danych?

Odpowiedź	%	Liczba Odpowiedzi
Szyfrowanie informacji	38,66 %	46
Autoryzacja i uwierzytelnianie	45,38 %	54
Łącza SSL oraz związany z nimi HTTPS	28,57%	34
Podpis cyfrowy	10,92%	13
Firewall	39,50%	47
Inne	10,92%	13

Tabela 1.

Źródło: Opracowanie własnych badań

Na pytanie czy w przyszłości Pan/Pani planuje podnieść swoje bezpieczeństwo przesyłu danych stosując dodatkowe zabezpieczenia 57 respondentów odpowiedziało, że nie. Twierdząco odpowiedziało 43 osoby, a pozostali ankietowani nie mają zdania na ten temat. Technologia rozwija się bardzo szybko a przeszłość pokazała na co stać ludzi. Dlatego widać jak spora część osób dba o to aby nie wykradziono im ważnych danych, bądź też tożsamości.

Źródło: Opracowanie własnych badań

Kradzież tożsamości nie jest niczym nowym i jest już znana ludzkości od setek lat. Jednak rozwój społeczeństwa nadał temu zachowaniu nowy wymiar. Trzeba zauważyć, że utrata niektórych danych, nie jest tak mocno odczuwalna jak dostać się w ręce danych trudnych do zmiany. Numery kart kredytowych lub hasła dostępu są danymi, które łatwo można zmienić, natomiast data, miejsce urodzenia, bądź ciężkie do zmiany nazwisko mogą przyczynić się do kłopotów, które da się odczuć przez wiele lat. Kradzież tożsamości to nic innego jak podszycie się pod inną osobę, bez jej wiedzy.

Konsekwencje kradzieży tożsamości:

1. Wyłudzenie kredytu;
2. Zawarcie umowy z operatorem telekomunikacyjnym na dane poszkodowanego;
3. Mandat i punkty karne na konto osoby pokrzywdzonej;
4. Kradzież wypożyczonego samochodu;
5. Wynajęcie pokoju hotelowego w celu kradzieży wyposażenia;
6. Prowadzenie fałszywej działalności biznesowej w imieniu pokrzywdzonego i wyłudzenia np. zwrotu podatku.

ZAKOŃCZENIE I WNIOSKI

Użytkownik nieustannie narażony jest w sieci na niebezpieczeństwa. Społeczeństwo jest wciąż edukowane o zachowywaniu jak najwyższych standardów bezpieczeństwa. Potwierdza to przeprowadzone badanie. Istotnym jest fakt, iż nawet najlepsze algorytmy nie są w stanie zagwarantować w pełni bezpieczeństwa przesyłu danych, gdyż istnieją techniki takie jak socjotechnika na które algorytmy nie mają wpływu. Oprócz tego społeczeństwo obawia się inwigilacji ze strony dostawców kont email w ich wiadomości. Należy pamiętać, że kradzież tożsamości prowadzi do przykrych konsekwencji, które mogą mieć nieprzyjemny wpływ na poszkodowanych przez długi czas. Wynikiem badania, jest gotowość ankietowanych do zmian w zabezpieczeniach swoich kont i wdrażanie nowych standardów bezpieczeństwa, które w przyszłości zapobiegać będą nieprzyjemnym sytuacjom.

LITERATURA:

1. [1] Marcin Karbowski, Podstawy kryptografii, ISBN:978-83-246-1215-4, s.18
2. [2] Grzegorz Szkibieli, Wstęp do Kryptografii, Jesień 2012/13, s. 56
3. [3] Mikhail Selianinau, Technika, Informatyka, Inżynieria Budownictwa, 2013, t. I, Schemat zabezpieczonego otwartego kanału łączności bez przekazywania kluczy, s 292-293
4. [4] <http://www.pcformat.pl/Phishing,a,430>
5. [5] Mirosław Kutylowski, Willy-B. Strothmann, Kryptografia. Teoria i praktyka zabezpieczania systemów komputerowych s. 228
6. [6] <https://www.cert.pl/news/single/kolejna-kampania-atakow-routery-klienckie/>
7. [7] Announcing the Advanced Encryption Standard (AES), Federal Information Processing Standards Publication 197, 2001.

Justyna Sala-Suszyńska

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Wydział Pedagogiki
i Psychologii, Instytut Pedagogiki
E-mail: justyna.s.sala@gmail.com

The role of figurative language

Abstract

Figurative language refers to words, and groups of words, that exaggerate or alter the usual meanings of the component words. Figurative language may involve analogy to similar concepts or other contexts, and may involve exaggerations. Whenever you describe something by comparing it with something else, we are using figurative language. By using figurative language, writers can evoke emotion and imagery from their writing that literal language just cannot provide. By doing so, figurative language makes expressing meaning through writing easier and more relatable to the reader.

For many people, figurative language is a mean of poets or writers, in other words, creative people. Just a few people are aware of the fact that we actually use metaphorical expressions every day. It depends on the view everybody has what someone thinks about it.

The aim of this paper is to show that figurative language is omnipresent in our every day language and that we are using it almost constantly, maybe unconsciously.

Keywords: figurative language, metaphors, cognitive linguistics, Conceptual Metaphor Theory.

INTRODUCTION

Human language comprehension is a highly complex cognitive process which requires the processing and integration of different types of linguistic information such as phonologic, semantic, syntactic and pragmatic information. This process is assumed to rely on various subprocesses specified for these different types of information, and to involve interactions between these processes. Figurative language plays a major role in compelling literary works. Figurative language is a contrast to literal language. Its primary purpose is to force readers to imagine or intuit what an author means with an expression or statement. Multiple literary devices and elements are commonly used in the category of figurative language.

The use of multiple types of elements adds to the strength, depth and quality of figurative language through a literary work. Metaphors, similes, analogies, hyperbole, symbolism, personification, allusion, imagery and rhyme are all common figurative language elements. Applying the right element in making specific

points in writing is necessary to make figurative language work. Regardless of the tool, figurative language strengthens or makes a point more compelling and effective.

DEFINING FIGURATIVE LANGUAGE

Figurative language is language which departs from the straight-forward use of words. It creates a special effect, clarifies an idea, and makes writing more colourful and forceful. Figurative language adds an extra dimension to writing, giving plain writing richness and depth. Writers use figurative language for the same reason that we use it in everyday conversation: to convey ideas in a clear, colourful, and forceful manner. Figurative language encourages the reader to bridge gaps between ideas, fill in details, make associations, and form mental pictures. All of these uses of the imagination are highly satisfying, for there is great enjoyment in understanding what has not been spelled out for us. Figurative language is a means of clarifying unclear and unfamiliar ideas. It makes the abstract real.

What is more, figurative language is language which departs from the straight-forward use of words. It creates a special effect, clarifies an idea, and makes writing more colourful and forceful. Figurative language adds an extra dimension to writing, giving plain writing richness and depth. Figurative language encourages the reader to bridge gaps between ideas, fill in details, make associations, and form mental pictures. All of these uses of the imagination are highly satisfying, for there is great enjoyment in understanding what has not been spelled out for us.

Every figure of speech is created in a different way, has its own unique appearance, and is used for special purposes. It is not important for you to recognize each figure of speech, but you should be able to understand and appreciate them in your reading.

TYPES OF FIGURATIVE LANGUAGE

There are many possible figures of speech, or tropes, other than metaphor. These include irony, indirect requests, sarcasm, oxymoron, hyperbole, simile, metonymy, analogy and so on. Many researchers have neglected these other tropes, believing that only metaphors have real cognitive value, but others believe that much of our thinking is based on figurative processes that include a vast array of tropes (Gibbs, 1993).

METAPHOR

A metaphor is considered one of the most important forms of language, from everyday speech to formal prose and all forms of fiction and poetry. It is a comparison between two unlike things and never uses any special language to establish a comparison.

Aristotle who was first to provide a scholarly treatment of metaphors gives a more detailed definition of the term metaphor. He said that a metaphor consists in giving the thing a name that belongs to something else; the transference being either from genus to species, or from species (Gibbs, 1994).

In modern linguistics, metaphor is often understood as involving the interpretation or conceptualisation of one entity in terms of something else. Metaphor is not merely a figure of speech, but a specific mental mapping and a form of neural coactivation that influences a good deal of how people think, reason, and imagine in everyday life (Lakoff, Johnson, 1999). Verbal metaphors do not only exist as ornamental, communicative devices to talk about topics that are inherently difficult to describe in literal terms. Instead, verbal metaphors, including conventional expressions based on metaphor, reflect underlying conceptual mappings in which people metaphorically conceptualize vague, abstract domains of knowledge e.g., time, causation, spatial orientation, ideas, emotions, concepts of understanding in terms of more specific, familiar, and concrete knowledge e.g., embodied experiences.

There are three reasons why metaphors are used. First, there is the so-called *inexpressibility hypothesis*. That means that metaphors are used for expressions that are not easy to explain with literal language. This refers mostly to abstract ideas.

The second reason is called *compactness hypothesis*. This hypothesis says that people can express ideas more detailed and compact with metaphors.

The last hypothesis, called *vividness hypothesis*, says that by metaphors, expressions are made more clear and livened up.

What is more, metaphors are supposed to be helpful in learning and this for some reasons. First, they can be a kind of mnemonic aid. Because you have a figurative image in your mind, it is easier to remember information you have just received. Secondly, using metaphors can provide semantic frameworks from long-term memory. With this, new information can be applied to these frameworks (Gibbs, 1994).

In social life, metaphors also can be useful. They lead to a kind of an intimate atmosphere between the speakers. This creates a link based on same or, at least, similar experiences and interests. Therefore, not everybody gets an access to the conversation between the two. Relating to this, another function can be assumed. Sometimes, speakers want their listeners to know about their attitudes or interests. This can also be done by a special language, a kind of indirect expressions. Slang is such a way in which you can express your attitude by choosing your words. This way of speaking is used for showing the attitude to a certain subgroup of society, either sympathy or even membership or hostility to this group. Slang can also be used to distance oneself from your emotions, e.g. when you do not want to show frustration about someone like your parents or teacher or something like your job (Gibbs, 1994).

SIMILE

The simile is the most common figure of speech used. In fact, we depend on similes so much that they become worn-out very quickly. Creative writers try to create similes which are fresh and appropriate. A simile expresses an idea by comparing two things that are unlike in most respects but are alike in a certain way. Some contend that components of metaphors and similes share common ground, that there is an implied similarity between the tenor and vehicle, and the only difference between metaphor and simile is that the former involves an implicit comparison, while the latter involves an explicit comparison through the use of “like” or “as”. The purpose of the simile is to give information about one object that is unknown by the reader by comparing it to something with which the reader is familiar. Similes can be used in all kinds of writing but are especially effective in poetry and fiction, where they can be used to paint images and form pictures that carry more emotion than mere words can convey. However, a writer should guard against using familiar similes which may be considered cliché due to their overuse.

Similes are a rich way to add emotion and imagery to writing. By making comparisons between two seemingly unlike objects, authors can add insight into one or both things that might be difficult using literal language alone (Toris, White, Hughes, 1994).

METONYMY AND SYNECDOCHE

Metonymy and synecdoche, is the substitution of one word for another. Over a period of time two things sometimes become so closely related that we use the name of one for the other, or the name of a part of something is used to represent the whole thing.

Idiom

An expression which meanings cannot be inferred from the meanings of the words that make it up. Idioms have sometimes been described as “dead metaphors” because the relationship that unites the literal meaning of a phrase like “pull my leg” with the metaphoric meaning is lost. However, some theorists have demonstrated that many idiomatic expressions are decomposable or analysable and the meanings of their parts contribute to their overall figurative meaning (Gibbs, 1993).

PERSONIFICATION

Personification is a literary device in which human attributes and qualities are given to nonhuman or inanimate objects. By using personification and giving the floor human-like attributes, the sentence resonates more with the reader, offering a better image of what is happening. Writers use personification to help to establish mood and to build imagery in a piece of writing. What personification does best is that it connects a reader with the object that is being described. It is human

nature to anthropomorphize and also give inanimate objects human characteristics in order to make them more relatable. Personification also helps to boost emotion and can make plain sentences more interesting when used effectively. Good writers use figurative language like personification to give their writing life and to connect with their audiences. By giving inanimate objects human qualities, personification helps to relate ideas and objects to people, allowing an author to convey his meaning more effectively (Lakoff, Johnson, 1999).

HYPERBOLE

The hyperbole is perhaps one of the most widely recognized forms of figurative language and one that permeates everyday life through the advertising and entertainment industries. Hyperbole is the use of exaggeration for extra effect. The author can use hyperbole to add extra drama or comedy to a situation or even for the purpose of propaganda. Hyperbole, like other figures of speech, is used to communicate ideas, emotions, and images in a more efficient way than through plain language.

The fields of advertising and propaganda use hyperbole almost exclusively, which has led to it having a somewhat negative connotation. Typically advertisers or those writing propaganda use hyperbole to exaggerate the benefits or claims of their products in order to boost sales, increase the image of, or increase the popularity of whatever they are advertising. The modern term *hype* is a shortened derivation of the term.

Hyperboles can often be combined successfully with similes and metaphors to increase their effectiveness, although an author must be careful not to use common phrases at the risk of being cliché. Also, exaggerations are only effective if the extent of it is outlandishly wild, otherwise, there would be no hyperbole. Like all figures of speech, when used correctly and in the proper context, hyperboles can be used to better express an author's intentions and meaning (Anderson, 2003).

OXYMORON

An oxymoron is a pair of words that have opposite meanings, but when used in combination provide a reader with a greater context about how to interpret a passage of literature. Oxymoron is also used to place emphasis on an idea or characteristic and can add to the emotion and mood of a passage. Oxymorons are commonplace in prose and in poetry and can act as a device to develop character (Cacciari, 1998).

ONOMATOPOEIA

Onomatopoeia is the use of a word or words that are indicative of a sound that the source of the sound produces. It is used primarily because describing sounds with words can be difficult for an author. Onomatopoeia is particularly effective in poetry. Poetry relies on rhythm and meter and is often recited, creating the

perfect medium for an effective use of onomatopoeia. Poetry has its roots in aural tradition making the use of words that evoke sounds particularly appropriate. Onomatopoeia words are often single syllable words that can affect the rhythm and meter of a poem, dramatically, increasing their use for emphasizing a particular point or evoking a certain emotion that the author is trying to evoke.

Onomatopoeia is also used frequently in comic books and comic strips where space is limited and words must be used to their fullest effect to maximize their effectiveness in telling a story and conveying meaning and context to the reader. Onomatopoeia is a powerful device that authors can use to create a more immersive atmosphere by engaging the sense of sound, a concept that is often difficult to convey with words. Like all figures of speech, its use can help to better explain events, give a more vivid description of people, places, and ideas, and provide the reader with a better understanding of the writer's intent and meaning (Gibbs, Raymond, 1994)

CONCEPTUAL METAPHOR THEORY

CMT's basic characterization of metaphor is at first glance similar to received wisdom in philosophy and literary studies, and perhaps even a matter of common knowledge. Metaphors are essentially where one thing is described in terms of another thing for rhetorical effect. However, this is as far as the similarity goes. CMT, positioning itself as *contemporary*, *conceptual*, and a major pillar of the cognitive linguistics paradigm, proceeds to argue for the relationship between linguistic metaphors and human cognition (Lakoff, 1993).

The foundational arguments of CMT can be summarized and termed the conventionality argument, the conceptual structure argument, and the embodiment argument.

THE CONVENTIONALITY ARGUMENT

Metaphors are not limited to being used in instances of creative writing and speaking (e.g. poetry). Instead, they are pervasively and routinely used in everyday language, and this is likely to be the case for most if not all human languages.

THE CONCEPTUAL STRUCTURE ARGUMENT

Metaphor is not just a linguistic phenomenon. Instead, linguistic metaphors reflect how concepts are organized in our minds. We not only *describe*, but also *understand* one thing in terms of another by transferring, or 'mapping' knowledge about one concept *the source concept* to another *the target concept*. Since a large part of language is metaphoric, as per the conventionality argument, it follows that our conceptual knowledge is also largely metaphoric.

THE EMBODIMENT ARGUMENT

According to CMT, source concepts are often experientially concrete and possess some kind of bodily basis (Johnson, 1987), while target concepts are often abstract and cannot be directly experienced or perceived. Since many of our concepts are metaphoric, as per the conceptual structure argument, our conceptual understanding turns out to depend crucially on the nature of our bodies and the physical environment in which they function. The study of the bodily basis of cognition is broadly termed *embodied cognition* (Anderson, 2003), and is keenly discussed in psychology, philosophy, and cognitive science.

Conceptual metaphor theorists study one very important aspect that determines the context of metaphor comprehension and interpretation to a large degree. According to conceptual metaphor theory, conceptual metaphors belong to our knowledge of the world and we understand most metaphorical expressions by activating corresponding conceptual metaphors. Furthermore, conceptual metaphors may be activated as part of people's understanding of contexts, which in turn facilitates inferring the metaphorical meanings of utterances encountered at a later stage in discourse. In this way conceptual metaphors are often part of the context, because the mappings between the source and the target domain of a conceptual metaphor become available and restrict possible entailments of a metaphorical utterance. This understanding of what constitutes a discourse context is compatible with relevance theory's notion of a cognitive environment that encompasses a set of assumptions we use in the online processing of an utterance. The set of conceptual metaphors we access upon understanding metaphorical utterances can most definitely be regarded as a decisive part of the cognitive environment and it becomes strongly manifest if activated by key words in an utterance (Lakoff, 1993).

Finally, the contemporary theory of metaphor is at odds with certain traditions in symbolic artificial intelligence and information processing psychology. Those fields assume that thought is a matter of algorithmic symbol manipulation, of the sort done by a traditional computer program. This defining assumption puts it at odds with the contemporary theory of metaphor in two respects: First, the contemporary theory has an image-schematic basis: The invariance hypothesis applies both to image-metaphors and characterizes constraints on novel metaphor. Since symbol-manipulation systems cannot handle image-schemas, they cannot deal with image-metaphors or imageable idioms. Second, those traditions must characterize metaphorical mapping as an algorithmic process, which typically takes literal meanings as input and gives a metaphorical reading as output. This is at odds with cases where there are multiple, overlapping metaphors in a single sentence, and which require the simultaneous activation of a number of metaphorical mappings.

THE IMPORTANCE OF FIGURATIVE LANGUAGE

Howard Gardner emphasized the importance of figurative language in a teacher's efforts to convey a novel concept to a student. Work about the cognitive significance of metaphor has shown repeatedly that metaphorical teaching strategies often lead to better learning than do explicit strategies (using what has been called denotative, analytic or technical language), since they enable the transfer of learning and understanding from what is well-known to the less well-known in a more memorable way (Zbikowski, 2002; Cacciari, 1998; Guck, 1994;).

However, some researchers have gone even further, saying that teaching without figurative language is not possible. If teachers are to base their instruction on the conventional wisdom that they should begin with things that students already know, how are they to ever introduce that which is completely new? Petrie and Oshlag (1993) claimed that radically new knowledge requires the use of metaphor in the pedagogical process of leaping the chasm between old and new knowledge and consequently acquiring new knowledge.

Due to the work of linguists, psychologists, anthropologists and others, metaphor and other types of figurative language have come to be regarded as a fundamental mode of cognition affecting all human thought and action (Turner, 1987). Mac Cormac (1985) noted that in the mid 1970s the legitimacy of metaphors in the study of cognition was still being debated, while at the time of his writing metaphors had become so widely accepted as proper cognitive devices that the question shifted to how they could be properly described. In explaining metaphor as a cognitive process, he presumed the existence of deep structures of the human mind, serving as language-generating devices. He contended that metaphor is a mediating device among the mind, the brain, and the external world.

According to Mac Cormac, metaphors are generated by means of a three-level hierarchical, but nonexclusive process:

Level 1- surface level: culture and language;

Level 2- deeper level: semantics and syntax;

Level 3- deepest level: cognition.

The semantics of metaphor can then be formalized using the mathematical tool of fuzzy logic. Literal truth, figurality and falsity can be viewed as forming a continuum of possibilities rather than a discrete set of possibilities. The figurality of the metaphorical language, in particular, can be viewed as a continuum of partial truths that extends from absolute falsehood to absolute truth. These partial truths can be represented by fuzzy values.

This is expressed by a real number on a scale from zero to one: zero is absolute falsehood; the interval from zero to a certain value represents falsehood; the interval from that value to another value represents diaphor; the interval from that value to another value represents epiphor; and the last interval to one represents truth with one representing absolute truth. Metaphors are born as diaphors and,

as they become more and more familiar through commonplace use, slowly mutate into epiphors, thereby losing their emotive tension.

Language can then be represented mathematically as a hierarchical network in n-dimensional space with each of the nodes of the network a fuzzy set, defining a semantic marker. When unlikely markers are juxtaposed, the degrees of membership of one semantic marker in the fuzzy set representing the other semantic marker can be expressed in a four-valued logic, so that a metaphor is not only true or false.

MacCormac argued that, as cognitive processes, metaphors mediate between culture and mind, influencing both cultural and biological evolution.

CONCLUSION

Figurative language is language that is used for descriptive effect, not to be understood in a strict literal sense. Although expressions of figurative language are not actually true, many do express some truth beyond the literal level. Many common, everyday expressions are figurative, and when used imaginatively, this language can add a special dimension of meaning to both speech and writing. Metaphors are often used to express concepts that are inexpressible in literal language.

Understanding figurative language should be considered only one part of a larger attempt to teach reading, understanding written works. However, figures of speech are quite common in most writing that asks to be taken seriously and that is something more than a compilation of facts.

Along with the functions the different areas of use and the numerous examples it should become obvious that figurative language cannot be ignored in our common language. Sometimes it is easier, maybe even better to use metaphorical expressions to explain difficult terms. Sometimes it is even impossible not using them.

All in all, one can say that figurative language is so omnipresent that we sometimes do not even recognise phrase as being metaphorical. So one can say that figurative language is not only part of our every-day language but also of our mind.

SOURCES

1. Anderson, M. (2003). Embodied cognition: A field guide. *Artificial Intelligence*, 149, 91-130.
2. Cacciari, R. W. (1998). Why do we speak metaphorically?—Reflections on the functions of metaphor in discourse and reasoning. In A.N Katz, C.Cacciari, R.W. Gibbs, Jr., M. Turner, *Figurative language and thought* (p. 119-157). New York: Oxford University Press.
3. Gibbs, R. W., Jr. (1993). Process and products in making sense of tropes. In A. Ortony (Ed.), *Metaphor and thought* (p. 252-276). Cambridge: Cambridge University Press.
4. Gibbs, Raymond W. (1994). *The poetics of Mind*. Cambridge: University Press

5. Guck, M. A. (1994). Two types of metaphoric transfer. In J. C. Kassler (Ed.), *Metaphor: A Musical Dimension* (p. 1-12). Sydney: Currency Press.
6. Johnson, M. (1987). *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason*. Chicago: University of Chicago Press.
7. Lakoff, G., Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
8. Lakoff, G., Johnson, M. (1999). *Philosophy in the Flesh*. New York: Basic Books.
9. Lakoff, G. (1993). The contemporary theory of metaphor. In A. Ortony (Ed.), *Metaphor and Thought* (2nd ed), 202-251. Cambridge: Cambridge University Press.
10. Mac Cormac, E. R. (1985). *A cognitive theory of metaphor*. Cambridge: The MIT Press.
11. Petrie, H. G., Oshlag, R. S. (1993). Metaphor and learning. In A. Ortony (Ed.), *Metaphor and Thought* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
12. Turner, M. (1987). *Death is the mother of beauty: Mind, metaphor, criticism*. Chicago: The University of Chicago Press.
13. Zbikowski, L. M. (2002). *Conceptualizing music: Cognitive structure, theory, and analysis*. New York: Oxford University Press.

Adam Selwon

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Wydział Matematyki
i Informatyki.

E-mail: adamselwon1993@gmail.com

Zaawansowane rozwiązania wykorzystania druku 3D w medycynie / *Advanced solutions of using 3D printing in Medicine*

Abstract

3D printing allows to precisely create objects on a massive scale. Enhancing 3D printing helped develop the medical sector and improve existing methods. Thanks to the continuous progress of the three-dimensional printing technology one can notice its usage in many fields. The aim of the article is to evaluate and investigate innovative solutions in the field of 3D printing and its application in medicine, which may influence the development of this science sector. Moreover, the purpose of the study is to determine the perspective on the development of 3D printing in the future as well as to present and level disadvantages of this technology.

Keywords: 3d printing, 3d printing in medicine. Stereolithography, FDM, PLA, SLS.

WPROWADZENIE:

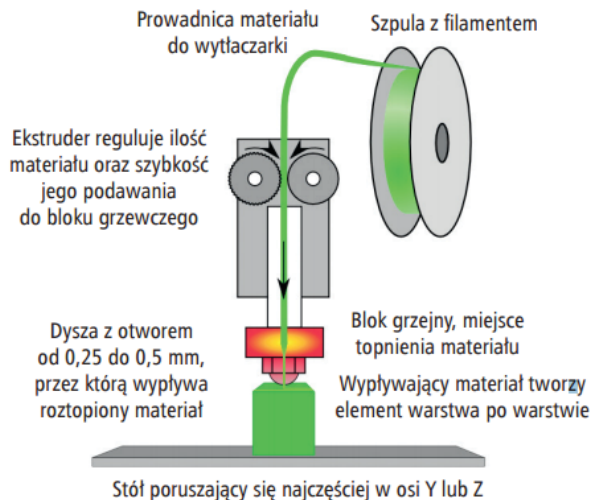
Coraz więcej się słyży o druku 3D, środowiska jego zastosowania są różnorodne lecz przeciętny człowiek zna go tylko z designerskich gadżetów. Ciągły rozwój technologii oraz nieustanne badania w takich dziedzinach nauki jak medycyna, ekonomia czy też mechatronika (mechanika) niesie zapotrzebowanie na materiały potrzebne do badań, które będą dobrej jakości oraz tanie. Jak wiadomo, rzadko się zdarza aby te dwie rzeczy szły w parze, lecz rozwój nauki i wynalezienie drukarek 3D przyczyniło się do zrewolucjonizowania tego. Wynalazcą druku 3D jest Charles Hull, który 1986 roku jako pierwszy techniką stereolitografii wydrukował przedmiot przestrzenny. Do druku 3D używa się formatów STL, dzięki którym przekazujemy drukarkom informacje. Jedną z dziedzin, która ma największe zapotrzebowanie na druk 3D okazała się medycyna. Drukarki 3D zapewniają wytworzenie przedmiotów do użytku przez lekarzy na których mogą oni bez obaw uczyć się oraz używać ich w transplantologii czy też przy zabiegach ortopedycznych.

Celem artykułu jest przedstawienie szerokiego zastosowania druku 3D w różnych dziedzinach. Ponadto identyfikacja wad druku 3D oraz kierunki jego rozwoju. Wykonany sondaż pozwolił określić bieżący poziom na jakim się znajduje druk 3D w Polsce. Badanie zostało wykonane w dniach 1.07 – 15.08.2016 r. na losowo wybranej grupie 52 osób. Jako metodę przeprowadzenia badań wybrano sondaż diagnostyczny, który ułatwił objęcie badanej dużej grupy osób przy stosunkowo niskich kosztach przeprowadzonej analizy. Ankieta była skierowana do osób w losowym przedziale wiekowym, co dało realny wynik badań. Aby dotrzeć to szerokiego grona odbiorców użyto mediów społecznościowych, gdzie każdy z ankietowanych miał czas na szczere odpowiedzi.

TECHNOLOGIE DRUKU 3D – ICH WADY I ZALETY

FDM (ang. Fused Deposition Modeling) – Technologia ta została wynaleziona przez S. Scotta Crump w 1989 roku, lecz pierwszy patent został zatwierdzony w 1992r. Polega na modelowaniu z wykorzystaniem łączenia stopionego materiału. Zazwyczaj jest to ABS lub PLA. Pierwszym materiałem jest akrylonitrylo – butadieno – styren, czyli produkt otrzymywany w procesie polimeryzacji butadienu oraz kopolimeryzacji akrylonitrylu ze styrenem wraz z jednoczesnym szczepieniem powstałego kopolimeru na polibutadienie. Z ABS wykonywane są klocki LEGO a także wiele elementów sprzętu AGD, wewnątrz samochodowych a także mebli.

PLA – jest to Poliaktyd (polikwas mlekowy). Jest on polimerem należącym do grupy poliestrów alifatycznych. Posiada on podobną specyfikację do ABS, lecz jest bardziej kruchy. Główną różnicą jest to, że nie potrzebuje podgrzewanej platformy konstrukcyjnej. Największą zaletą PLA jest regulowana szybkość jego biodegradacji, uzależniona tym jaką rolę spełnia produkt z niego wykonany. Szybkość biodegradacji wynosi od kilku miesięcy do kilku lat. PLA chłonie wodę co ma niekorzystny wpływ na stabilność kształtu oraz wytrzymałość wydruku.

Rys 1: Drukowanie za pomocą technologii FDM

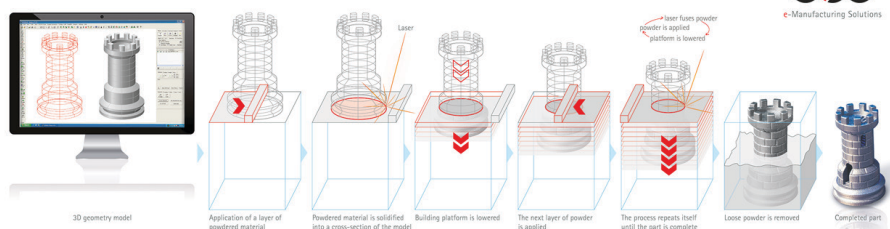
Źródło: <http://ep.com.pl/files/11535.pdf>

Zalety FDM:

1. niski koszt wydruku w stosunku do innych technologii
2. duża wytrzymałość wydruków
3. praktycznie pełne odwzorowanie właściwości tworzywa ABS
4. możliwość późniejszej obróbki (wiercenie, skrawanie, itp.)
5. odporność na warunki atmosferyczne
6. funkcjonalne prototypy

SLS – (Selective Laser Sintering) Selektowne spiekanie laserowe jest to technologia w której finalny produkt powstaje w skutek spiekania materiałów w postaci proszku, warstwa po warstwie na której powierzchnię wpływa wiązka lasera. Obecnie najpopularniejszymi materiałami stosowanymi w **technologii SLS** są poliamidy (głównie PA12 i PA11) a także polistyren oraz mieszaniny poliamidów.

General functional principle of laser-sintering

Rys. 2 Działanie technologii SLS od początkowego projektu aż do finalnego detalu.

Źródło: http://www.eos.info/additive_manufacturing/for_technology_interested

Zalety:

1. wytrzymałe materiały techniczne (ok. 80-90% wytrzymałości poliamidu PA12 z wtrysku),
2. certyfikacja biogodności i przydatności do kontaktu z żywnością dla materiału PA2200,
3. relatywnie niskie koszt materiału i eksploatacji w stosunku do innych technologii druku 3D,
4. rewelacyjna swoboda projektowania z powodu braku konieczności stosowania struktur podporowych,
5. łatwe oczyszczanie detali z niespieczonego proszku,
6. możliwość ponownego użycia niespieczonego proszku,
7. wysoka prędkość pracy przy budowie dużej ilości detali w porównaniu do innych technologii druku 3D,
8. szybki zwrot z inwestycji,
9. wysoka trwałość maszyn,
10. duża dokładność wydruków

Technologia SLS jest często wykorzystywana w medycynie, gdzie używając wspomnianego powyżej materiału PA2200 produkuje się wyroby medyczne np. protezy, implanty zębów czy też prototypy organów ludzkich. Poliamid biały. Jest to biały proszek na bazie poliamidu 12, posiada wiele możliwości zastosowania oraz zróżnicowane właściwości. Podobny Poliamid PA2201 (naturalny Poliamid) zgodny jest z dyrektywą europejską FDA (Agencja Żywności i Leków), 21 CFR, §177.1500 9(b), z wyjątkiem produktów spożywczych zawierających alkohol.

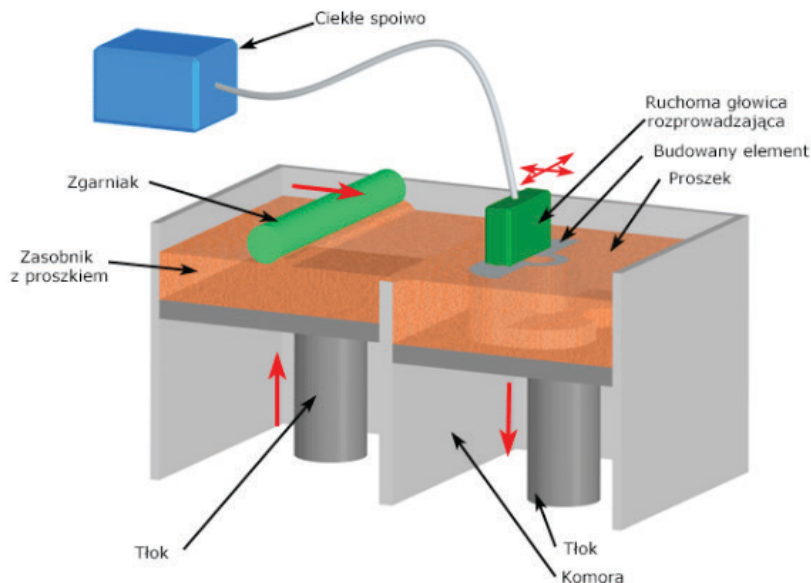
Właściwości materiałów PA2200/2201:

1. zrównoważone własności materiałowe;
2. uniwersalność;
3. wysoka odporność chemiczna;
4. wysoki stopień wytrzymałości oraz sztywności;
5. niezwykła dokładność wyrobu;
6. doskonała trwałość;
7. wiele możliwości wykończenia detalu (np. lakierowanie piecowe, metalizacja, szlifowanie wibracyjne, flokowanie, malowanie proszkowe lub klejenie);
8. biokompatybilność zgodna z normą EN ISO 10993-1 oraz USP/ level VI/121 °C;
9. dopuszczony do kontaktu z żywnością, zgodnie z dyrektywą EU 2002/72/EC (z wyłączeniem wyrobów alkoholowych)

3DP (Three Dimensional Printing) to technologia druku przestrzennego umożliwiająca zastosowanie proszków począwszy od polimerowych aż po metalowe. Została wynaleziona na uniwersytecie MIT i opatentowana w 1993 roku. Jest bardzo podobna to klasycznego drukowania, które odbywa się w drukarniach

atramentowych, lecz zamiast papieru stosowany jest proszek. Sama zasada działa tej technologii polega na nakładaniu proszku warstwowo na przemian ze spoiwem. Wadą technologii 3DP jest kruchość budowanych detali oraz mały wybór oferowanych materiałów.

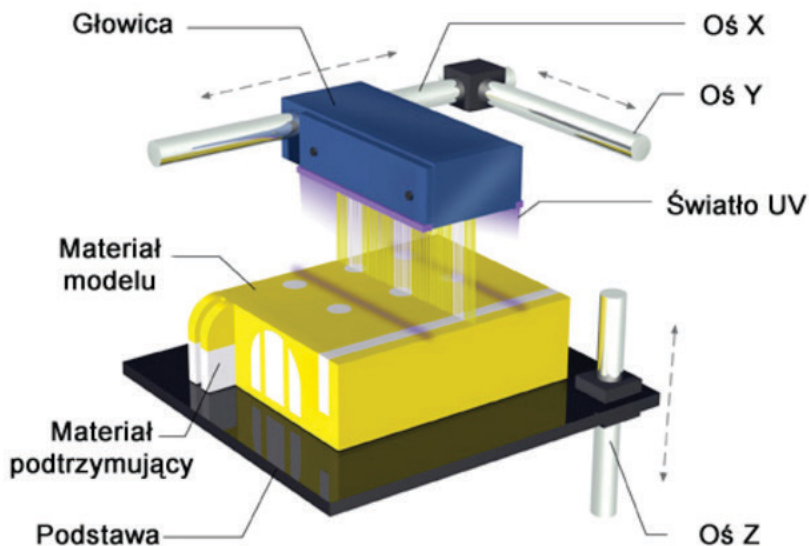
Rys. 3 Przedstawienie działania technologii 3DP

Źródło: <http://swiatdruku3d.pl/3dp-druk-przestrzenny/>

Zalety 3DP:

1. Niewielkie rozmiary;
2. Cicha praca;
3. Tani koszt;
4. Szybki wydruk;
5. Możliwość ponownego wykorzystania niezwiązanego proszku;
6. Możliwość zastosowania dodatkowych utwardzaczy (np. wosk, żywica).

PJ/PJM – polega na warstwowym budowaniu modeli przy pomocy selektywnie nastrzelwanej fotoutwardzanej żywicy akrylowej. Jest to jedna z najbardziej dokładnych technologii druku 3D ze względu na budowanie części z ultra cienkich warstw o grubości między **16 a 32 mikrometry**. PolyJet zapewnia natychmiastową gotowość wydruku do użytku tuż po usunięciu struktur podporowych.

Rys 4. Przedstawienie działania technologii PJ

Źródło: <https://drukarki3d.pl/technologie/polyjet/>

Zalety:

1. wysoka dokładność powierzchni i rozdzielczość powierzchni
2. duży wybór materiałów modelowych
3. możliwość budowania detali z materiałów biogodnych
4. możliwość łączenia wielu materiałów w jednym procesie wydruku

TWORZENIE PROJEKTÓW:

Wydawać by się mogło, że projektowanie 3D jest rzeczą bardzo trudną. Na starcie wiele osób się poddaje, gdyż sądzi iż nie poradzi sobie ze stworzeniem modelu 3D w celu jego późniejszego wydrukowania. Nic bardziej mylnego. Istnieje bardzo dużo programów, które są dostosowane do użytkowników w zależności od poziomu doświadczenia. Poniżej zostało przedstawione kilka programów, których używa się do modelowania 3D a następnie na podstawie projektu wykonywany jest wydruk.

Projekty tworzymy w programach CAD służących do modelowania. Posiadając już stworzony przez nas model należy koniecznie go zapisać w formacie STL. (STL jest to format pliku stworzony na potrzeby drukowania przestrzennego). Kolejnym krokiem jest sprawdzenie poprawności pliku, gdzie nie jest to konieczne, ale z pewnością opłacalne gdyż sam proces drukowania trwa dosyć długo i warto to zrobić aby czas nie poszedł na marne. Po sprawdzeniu poprawności plików zajmujemy się wygenerowaniem pliku z g-code'ami. G-code'y to nic innego jak instrukcje zrozumiałe dla głowicy drukującej zapisane w pliku tekstowym. Aby to zrobić należy plik modelu z rozszerzeniem .stl przepuścić przez program

potocznie nazywany „Slicerem”. Pozwoli to model 3D podzielić na poziome warstwy, które na ich podstawie wygeneruje tekstowe instrukcje przesuwające głowicę w przestrzeni w drukarce. Cały proces ułatwia fakt, że wiele programów do modelowania 3D na potrzeby druku przestrzennego jest bezpłatnych, a nawet dostępnych na licencji open-source. Finalnym krokiem jest wczytanie projektu przez oprogramowanie drukarki, która następnie rozpocznie drukowanie. [4]

BLENDER

Jest to jeden z najbardziej popularnych programów do modelowania. Uznawany jest za jeden z najlepszych na świecie narzędzi do projektowania przestrzennego. Jego możliwości są olbrzymie, lecz nauka obsługi wymaga dość dużo czasu. Z pewnością jest on przeznaczony dla użytkowników doświadczonych.

SKETCHUP

Jest on bardzo przyjazny w użytkowaniu. Produkt ten jest rozwijany przez Google. Jest przeznaczony dla użytkowników początkujących jak i nieco bardziej zaawansowanych. Istotną zaletą jest to, produkt ten jest darmowy dla indywidualnych użytkowników. Należy również wspomnieć o świetnym wsparciu technicznym zapewnionym ze strony dystrybutora. Różnorodność komponentów stawia go na czele przed innymi programami. Posiada bardzo wiele pluginów, które są bardzo ważne w pracy. Program oferuje wiele formatów w jakich możemy zapisać pliki. Wyszedł również naprzeciw oczekiwaniom potencjalnych klientów jeśli chodzi o druk 3D i jest możliwa do zainstalowania wtyczka umożliwiająca konwertowanie plików do STL.

Autodesk 123d - firma Autodesk jest jednym z największych na świecie producentów oprogramowania CAD. Program Autodesk 123D służy do projektowania modeli przestrzennych klasy CAD, jak również tworzenia modeli 3D na podstawie zdjęć. Z pewnością osoba początkująca nie będzie miała problemów z jego obsługą, ponieważ ma przyjazny interfejs. Z jego pomocą można zdobyć wiele doświadczenia tworząc nie tylko podstawowe modele, ale również bardziej wymagające. Program ten posiada również aplikację na iPad/iPhone.

ZAAWANSOWANE ROZWIĄZANIA W MEDYCYNIE Z WYKORZYSTANIEM DRUKU 3D

Medycyna jest dziedziną nauki, gdzie jeden błąd może decydować o tym czy dany pacjent przeżyje. Specjaliści często nie mają dostępu do odpowiedniego sprzętu na którym mogliby poprawiać swoje umiejętności oraz zdobywać nowe doświadczenie. Ponadto druku 3D można wykorzystywać do tworzenia nawet aparatury, która to wszystko ułatwi.

Wciąż intensywnie rozwija się sama technologia druku, aby był jeszcze skuteczniejszy niż dotychczas. Zwiększenie efektywności pozwala wykorzystywać go przy tworzeniu niskobudżetowych protez, gdzie ich koszt jest kilkunastokrotnie

mniejszy niż standardowa proteza. Wykonanie oraz zaprojektowanie takiej protezy nie jest łatwe, lecz przy współpracy często nawet kilkudziesięciu osób a nawet kilkuset jej koszt jest niesamowicie niski. Przykładem jest tu proteza którą, firma z PriPla stworzyła dla 8 letniej Julii. Wykorzystano drukarkę MakerBot Replicator 2X, a główne części protezy wykonano materiałem ABS w technologii FDM. [1] Materiał ABS jest najczęściej używany do drukowania protez. Innowacyjne protezy to nie jedyne zastosowania druku 3D. Co może czuć sparaliżowana osoba, gdy dowie się, że znów może pozwolić sobie na spacer? Firma Scott Summitt's 3D Systems wraz z Ekso Bionics stworzyła specjalny Ekso-szkielet, który idealnie pasuje do ciała osoby sparaliżowanej i umożliwia jej ponownie chodzić. [2] Jest to niesamowicie innowacyjne urządzenie, które w bardzo dużym stopniu przyczynia się do rehabilitacji osoby chorej. Jego waga wynosi ok. 50 funtów. Na chwilę obecną nie każdy może sobie pozwolić na jego zakup, gdyż cena waha się od 69000 do 85000 dolarów. Ale powstają już nowe ekso-szkielety, które mają być lżejsze i tańsze.

Marzeniem każdego naukowca jest możliwość przeszczepów organów 3D. Niewątpliwie brzmi to dość abstrakcyjnie, lecz rozwój nauki zrewolucjonizował dotychczasowe operacje. Pod względem skomplikowania możemy wyróżnić cztery typy tkanek:

1. Płaskie konstrukcje (skóra)
2. Struktury cylindryczne (naczynia krwionośne)
3. Narządy niecylindryczne (żołądek, pęcherz moczowy)
4. Organy lite (serce, nerka, wątroba)

Ostatnie z wymienionych posiadają najwięcej komórek na powierzchni, więcej komórek co za tym idzie potrzebują o wiele więcej unaczyniania i ukrwienia. Jest to najtrudniejsze do wydrukowania, bardzo duża precyzja i dokładność odgrywa tutaj olbrzymią rolę. Do tej pory, naukowcom udało się jedynie stworzyć mini wątrobę oraz mini nerkę, która odwzorowywała pracę prawdziwej. Nie oznacza to porażki, gdyż dzięki tej technologii można teraz prowadzić mnóstwo nowych badań na tych organach.

Głównym problemem dużych drukarek 3D jest długi czas drukowania. Wynika to z tego, że obecne wydruki są robione warstwa po warstwie. Dodatkowo niesie to ze sobą możliwe ryzyko awarii począwszy od utraty napięcia (np. w budynku), po zablokowanie się filamentu na rolce. Rozwiązaniem tego problemu może być wydrukowanie kilku mniejszych przedmiotów na mniejszych drukarkach a następnie sklejenie ich ze sobą. Duże drukarki pochłaniają mnóstwo czasu, który pod koniec druku może pójść na marne, gdy wystąpi jakiś niespodziewany problem. Wydruk w częściach pozwala zaoszczędzić więcej materiału, którego nie trzeba będzie używać do podpór drukowanego przedmiotu oraz późniejszej obróbki detali.

Przełomowym okryciem był wydruk ludzkiej skóry, który może służyć przy przeszczepach. Można go zmodyfikować w sposób nie odróżnialny od skóry bior-

cy. Za pomocą komórek pacjenta można stworzyć podobne tkanki pod względem koloru, mieszków włosowych a także unaczynienia. Pionierem jest tutaj Armia US, która zleciła stworzenie własnej drukarki 3D wraz z oprogramowaniem. Celem jej jest skan rany, określenie jej grubości, a następnie wypełnienie jej komórkami na odpowiednich głębokościach gdzie oprogramowanie podejmuje decyzję których komórek użyć, gdyż w zależności od głębokości trzeba użyć właściwych komórek. Skóra byłaby wyposażona byłaby we wszystkie niezbędne jej atrybuty takie jak gruczoły potowe, torebki włosowe, pigmentację. [3] Taki rozwój medycyny miałby za zadanie również pomyśle wpłynąć na psychikę żołnierzy, którzy odnieśli rany a także w niedalekiej przyszłości także na cywilów.

BADANIE:

W przeprowadzonym badaniu wzięło udział łącznie 52 osoby. Z czego 62% stanowili mężczyźni, natomiast 38% stanowiło kobiety.

W tabeli 1 przedstawiona została struktura wiekowa badanej zbiorowości

Kategoria Wiekowa	Ilość Ankietyowanych	
	Ilość odpowiedzi	Udział Procentowy
poniżej 18 lat	7	13,46%
18-30 lat	34	65,38%
31-50 lat	7	13,46%
50+ lat	4	7,69%

Tabela 1. Struktura wiekowa badanej zbiorowości.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z danych zawartych w tabeli 1 wnioskujemy, że znacząco zdominowały tutaj osoby w wieku 18-30 lat, których ilość wyniosła 34 a ich udział procentowy wyniósł ponad 65% w całej badanej społeczności. Ex aequo za nimi uplasowała się grupa osób poniżej 18 roku życia i osoby w przedziale 31-50 lat. Liczebność obu grup wynosiła dokładnie 7 osób. Ostatnią grupę stanowiły osoby z kategorii wiekowej 50+ lat których było czworo.

Niemalże 77% ankietyowanych nie posiada drukarki 3D (40 osób) z czego 5 osób deklaruje chęć zakupu owego urządzenia. Pozostałe osoby (12) posiadają ją w swoim wyposażeniu.

WYNIKI BADAŃ ANKIETOWYCH:

Jedną z kwestii którą warto poruszyć jest fakt, dlaczego tak wiele osób nie posiada w swoich domach, bądź firmach drukarki 3D. Rozważając wyniki ankiety o wady drukarek 3D nasuwa się wniosek, *iż wynika to z jej wysokiej ceny*, gdzie za tym stwierdzeniem była *aż prawie połowa ankietyowanych (48%)*. Kolejnymi najczęściej padającymi odpowiedziami był długi czas drukowania (23,08%) oraz wysoka cena materiałów używanych do druku. Udzieliło takiej odpowiedzi

11,54% osób. Oprócz wyżej wymienionych słabych stron drukarek 3D respondenci mają trudności z obsługą tychże urządzeń oraz nie są zadowoleni z jakości produktu. Pozostali podali jednostkowe wady między innymi post-processing.

Post-processing w technologii SLA jest jedną z poważniejszych wad, gdyż jest on czasochłonny. Po zakończonym wydruku, należy wydrukowany model zanurzyć w izopropylowym alkoholu na 2 minuty, następnie odczekać 10 minut do wyschnięcia materiału i ponownie zanurzyć na 8 minut. Kąpiel ma na celu utwardzić dany materiał, lecz gdy drukujemy mały wyrób i zanurzymy go zbyt długo w alkoholu izopropylowym zacznie się on kurczyć. Ponadto należy usunąć supporty (materiał podporowy[5]), które podczas usuwania pozostawiają mikro-pęknięcia na materiale.

Zapytano także ankietowanych o to czy jeżeli cena drukarek 3D byłaby niższa to czy zdecydowaliby się na zakup. W ilości 68,29% było za zakupem drukarki a pozostałe 31,71% wciąż by jej nie kupiło. Z przeprowadzonych badań wynika iż cena dla większości respondentów jest kryterium ograniczającym dostęp do drukarek 3D.

Kolejną kwestią, która była poruszona w badaniu było to czy jeśli wszyscy ankietowani byli by w posiadaniu drukarek 3D oraz potrafili w pełni z nich korzystać to do jakich celów by ich użyli. Odpowiedzi osób były bardzo zróżnicowane. Począwszy od zabawek dla dzieci, przedmiotów własnego użytku a kończąc na projektowaniu wnętrza pomieszczeń, prototypowaniu czy też protezach i szeroko pojętej medycynie. Widzimy jak wiele zastosowań ma druk 3D w codziennym życiu.

ROZWÓJ DRUKU 3D W PRZYSZŁOŚCI.

Jak wskazują wyniki badań ankietowych zdecydowana większość osób na pytanie w jakim kierunku będzie się rozwijał ten segment rynku odpowiada, że będzie to medycyna. Respondenci wskazali następujące postulaty:

1. Przemysł i medycyna.
2. Nastąpi przejście z szybkiego prototypowania do produkcji w pełni funkcjonalnych komponentów
3. Głównie będzie szedł on w kierunku medycyny
4. Będzie się na pewno rozwijał w ciągu najbliższych lat, myślę, że sporo na tym może skorzystać medycyna.
5. W kierunku sztuki i mechaniki
6. ...kilka lat temu nie było o tym mowy a teraz... Rozwój na pewno w kierunku rozmiaru i dokładności. Drukowanie domów w kosztach niższych niż dziś kosztuje działka w Warszawie
7. Skrócenie czasu drukowania.
8. Coraz większa automatyzacja procesu oraz stopniowa eliminacja post-processingu wytworzonych elementów

9. Tańsze drukarki i lepsza ich jakość
10. Tworzenie coraz to bardziej innowacyjnych i nowocześniejszych protez
11. Zdecydowanie druk z metalu

Jak można zauważyć powyższe postulaty są ukierunkowane głównie w zastosowaniu go w medycynie, aczkolwiek również w samym udoskonaleniu drukarek i wyeliminowaniu ich dotychczasowych wad.

NAJCZĘŚCIEJ UŻYWANE TECHNOLOGIE DRUKU 3D

Przeprowadzone badanie obejmowało także analizę używanych technologii druku przez ankietowanych. Jak wskazują dane na rysunku 6 ponad 42% wykorzystuje technologię FDM/FFF (Fused Deposition Modeling/ **Fused Filament Fabrication**), kolejno SLS używa 23% a 13,46% ankietowanych zadeklarowało, że używa MJP/PolyJet. Zaledwie dwie osoby odpowiedziały, że używają innych technologii. Jedna to SLA a druga to 3DP.

PODSUMOWANIE:

Przeprowadzone badanie pozwoliło określić bieżący stan wykorzystania druku 3D w Polsce. Zaproponowane przez ankietowanych zmiany i kierunki w których ma się rozwijać druk 3D z pewnością mogą przyczynić się do efektywniejszego wykorzystania drukarek oraz poprawy ich dotychczasowego funkcjonowania. Główną wadą, którą respondenci podkreślili była wysoka cena drukarek. Jak możemy zauważyć, druk 3D jest wciąż mało powszechny w Polsce. Z uwagi na jego olbrzymie ceny urządzeń oraz materiałów do druku wiele osób nie może sobie pozwolić na zakup tego sprzętu. Sama technologia ciągle się rozwija i w perspektywie kilku lat ma szansę stać się dużo bardziej pożądanym sposobem tworzenia materiałów niż dotychczasowe maszyny.

LITERATURA:

1. [1] <http://centrumdruku3d.pl/proteza-dloni-osmioletniej-dziewczynki-wydrukowana-drukarce-3d-wroclawiu/>
2. [2] <https://www.asme.org/engineering-topics/articles/technology-and-society/hugs-influence-exoskeleton-design>
3. [3] <https://www.chemistryworld.com/business/cosmetics-deals-push-skin-3d-bioprinting/8977.article>
4. [4] <http://centrumdruku3d.pl/>
5. [5] <http://www.designfutures.pl/?p=76044>

Informacja dla Autorów

Redakcja „Humanum” zaprasza do współpracy Autorów, którzy chcieliby publikować swoje teksty na łamach naszego pisma. Uprzejmie informujemy, że przyjmujemy do publikacji artykuły nie dłuższe niż 20 stron znormalizowanego maszynopisu (1800 znaków ze spacjami na stronę), a w przypadku recenzji – niż 8 stron. Do artykułów prosimy dołączyć streszczenie w języku polskim i angielskim (wraz z angielskim tytułem artykułu) o objętości do 200 słów. Prosimy o niewprowadzanie do manuskryptów zbędnego formatowania (np. nie należy wyrównywać tekstu spacjami czy stosować zróżnicowanych wypukleń, wycień itp.). Sugerowany format: czcionka Arial, 12 pkt., interlinia 1,5. Piśmiennictwo zawarte w artykule należy sformatować zgodnie z tzw. zapisem harwardzkim, zgodnie z którym lista publikacji istotnych dla artykułu ma być zamieszczona na jego końcu i ułożona w porządku alfabetycznym. Publikacje książkowe należy zapisywać:

Fijałkowska B., Madziarski E., van Tocken T.L. jr., Kamilska T. (2014). Tamizdat i jego rola w kulturze radzieckiej. Warszawa: Wydawnictwo WSM.

Rozdziały w publikacjach zwartych należy zapisywać:

Bojan A., Figurski S. (2014). Nienowoczesność – plewić czy grabić. W.S. Białokozowicz (red.), Nasze czasy – próba syntezy. Warszawa: Wydawnictwo WSM.

Artykuły w czasopismach należy zapisywać:

Bobrzyński T.A. (2009). Depression, stress and immunological activation. British Medical Journal 34 (4): 345-356.

Materiały elektroniczne należy zapisywać:

Zientkiewicz K. Analiza porównawcza egocentryka i hipochondryka. Żart czy parodia wiedzy? Portal Naukowy “Endo”. www.endo.polska-nauka.pl (data dostępu: 2014.07.31).

W tekście artykułu cytowaną publikację należy zaznaczyć wprowadzając odnośnik (nazwisko data publikacji: strony) lub – gdy przywołane jest nazwisko autora/nazwiska autorów w tekście – (data publikacji: strony), np.: Radzieckie władze „[...] podjęły walkę z tamizdatem na dwóch płaszczyznach: ideologicznej i materialnej” (Fijałkowski i wsp. 2014: 23). lub: Radziecka prasa, jak stwierdzają Fijałkowski i współnicy, „łżyła autorów druków bezdebitowych” (2014: 45). W przypadku przywoływanych tekstów, gdy nie ma bezpośredniego cytowania, należy jedynie podać nazwisko i rok publikacji (bądź sam rok, jeśli nazwisko autora pada w tekście głównym). W odnośnikach w tekście głównym należy w przypadku więcej niż dwóch autorów wprowadzić „i wsp.,” np. (Fijałkowski i wsp. 2014). W tekście piśmiennictwa (tj. alfabetycznie ułożonej literaturze) prosimy wymienić wszystkich autorów danej publikacji. Więcej o zasadach stylu harwardzkiego m.in. na Wikipedii (http://pl.wikipedia.org/wiki/Przypisy_harwardzkie). Uwaga, przypisy krytyczne, inaczej tzw. aparat krytyczny, prosimy w miarę możliwości zredukować do minimum i wprowadzać do głównego tekstu manuskryptu.

Zaznaczamy, że Redakcja nie płaci honorariów, nie zwraca tekstów niezamówionych oraz rezerwuje sobie prawo do skracania tekstów.

Texty prosimy przysłać drogą elektroniczną za pomocą formularza na stronie WWW: <http://humanum.org/pl/czasopisma/humanum/o-czasopismie> lub na adres e-mailowy: biuro@humanum.org.pl

Do tekstu należy dołączyć informację o aktualnym miejscu zamieszkania, nazwie i adresie zakładu pracy, tytule naukowym, stanowisku i pełnionych funkcjach. Każdy tekst przesłany pod adres Redakcji z prośbą o druk na łamach czasopisma podlega ocenie. Proces recenzji przebiega zgodnie z założeniami „double blind” peer review (tzw. podwójnie ślepej recenzji). Do oceny tekstu powołuje się co najmniej dwóch niezależnych recenzentów (tzn. recenzent i autor tekstu nie są ze sobą spokrewni, nie występują pomiędzy nimi związki prawne, konflikty, relacje podległości służbowej, czy bezpośrednia współpraca naukowa w ciągu ostatnich 5 lat). Recenzja ma formę pisemną i kończy się stwierdzeniem o dopuszczeniu lub niedopuszczeniu tekstu do druku.

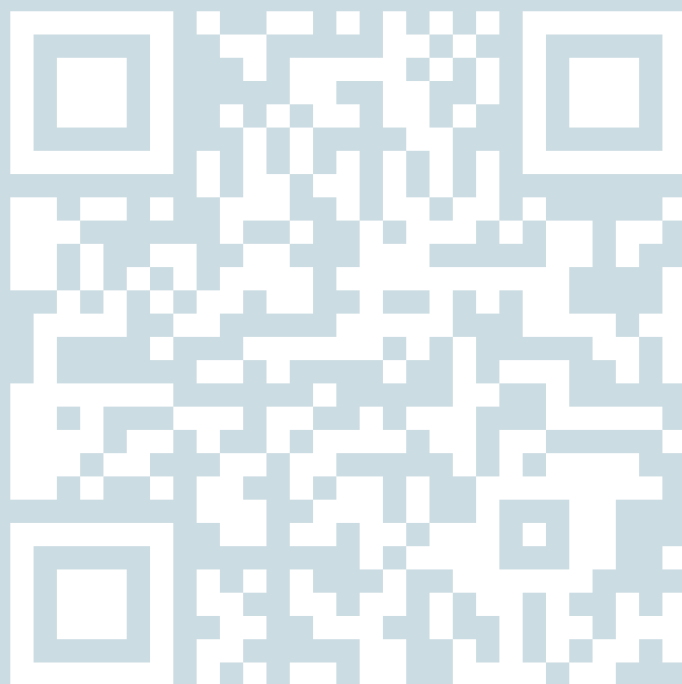
W związku z przypadkami łamania prawa autorskiego oraz dobrego obyczaju w nauce, mając na celu dobro Czytelników, uprasza się, aby Autorzy publikacji w sposób przejrzysty, rzetelny i uczciwy prezentowali rezultaty swojej pracy, niezależnie od tego, czy są jej bezpośrednimi autorami, czy też korzystali z pomocy wyspecjalizowanego podmiotu (osoby fizycznej lub prawnej).

Wszystkie przejawy nierzetelności naukowej będą demaskowane, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające Autorów, towarzystwa naukowe itp.).

Do przedłożonych tekstów z prośbą o druk, Autor tekstu jest zobowiązany dołączyć:

1. Informację mówiącą o wkładzie poszczególnych Autorów w powstanie publikacji (z podaniem ich afiliacji oraz kontybutcji, tj. informacji, kto jest autorem koncepcji, założeń, metod, protokołu itp. wykorzystywanych przy przygotowaniu publikacji), przy czym główną odpowiedzialność ponosi Autor zgłaszający manuskrypt.
2. Informację o źródłach finansowania publikacji, wkładzie instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów.

INTERNATIONAL
SCHOOL OF MANAGEMENT
SLOVAKIA